

PALÓCFÖLD

PALÓCFÖLD

1983/3

MŰVELŐDÉSPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

19. MOLNÁR PÁL

„Népünket talentumos alkotóközösségként elkönnyevő honfiakból aggodalmat vált ki, hogy az aktív keresőknek csupán öt százaléka töri a fejét technikai eszközök, műszaki, gazdasági folyamatok megújításán. A mérnököknek, technikusoknak kevesebb, mint egyötöde néz körül a munkahelyén kritikus-alkotó szemmel. A fizikai dolgozóknak 3,5; a harmincévestől fiatalabb kenyérkeresőknek három százaléka vállalja az újítással járó megpróbáltatásokat.”

28. TANKA LÁSZLÓ

„No, keményen leszidott, hogy így meg úgy a közösségi tulajdon, mit gondolok én arról, végül aztán oda lyukadt ki, hogy néha nem mennék-e el neki segíteni építkezni? Csak azért hív engem, mondta, mert tudja rólam, hogy jó szakember vagyok.”

56. DÉRCZY PÉTER

„Annyi tanulságot azonban levonhatunk, hogy Fejes világa és szemlélete (különösen a Rozsdatemetőhöz viszonyítva) szűkült és ez a beszűkülés az író korai korszakának szemléletéhez és műveihez közelíti. Ez pedig sajnos nem a valóság átfogó érvényű ábrázolása felé vezet, ellenkezőleg, attól távolítja.”

TARTALOM:

1. Konczek József: A ház, Kitekintés a Tangóra (vers)
3. Madár János: Csontig kifehérült, Megláttam arcodat (vers)
4. Szentí Ernő: A századvég verseiben, Egyet mond csak más szavakkal, Utólag visszanezve (vers)
5. Laczkó Pál: IBUSZ-szal a SALT II-re (útiesszé)
14. Kara István: Helyzetelemzés, Az utolsó messiás (vers)
15. Krasznahorkai László: Rémesen van, de rendben van... (tanulmány)

VALTOZÓ VALÓSÁGUNK

19. Molnár Pál: Fúj a szél malom nélkül is (riport)
25. Kerékgyártó T. István: Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon (recenzió)
28. Tanka László: Enyém, tied, miénk... kié? (riport)

KRÓNIKA

33. Nagy Károly: Inasképzés a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Ózdi Vállalatánál 1889-1945.

KÖRKÉP

39. Menyhárt László: a 13. Salgótarjáni Tavasz Tárlat
44. Görömbei András: A csehszlovákiai magyar irodalom 1945-1980. (Mészáros János)
48. Szalatnai Rezső: Két hazában egy igazsággal (Botlik József)
52. A szárfűtőktől csendélete (Szkárosi Endre)
56. Dérczy Péter: Fejes Endre novellái és regényei
Borító 3.: Madách-pályázat

E számunk képanyagát a 13. Salgótarjáni Tavasz Tárlat művei közül válogattuk. 24. o. Hibó Tamás, 36. o. Czinke Ferenc, 41. o. Kirchmayer Károly (Madách) és Szabó Tamás (Tudós), 47. o. Somogyi Győző, 51. o. Czinke Ferenc, 54. o. Földi Péter, 62. o. Somogyi Győző alkotásai láthatók. (Fotó: Buda László)

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG ELNÖKE:

Horváth István

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

Csik Pál *Radácsi László*
Fancsik János *Szabó Károly*
Molnár Pál *Tamáskovics Nándor*
Németh János *Tóth Elemér*

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Bacskó Piroska (cikk, tanulmány)
Kelemen Gábor (riport, szociográfia)
Kojnok Nándor (szépirodalom)
Praznovszky Mibály (hagyomány)
Czinke Ferenc (művészet)
Pál József szerkesztő (körkép)
Főszerkesztő: *Végh Miklós*

A Nógrád megyei Tanács VB művelődésügyi osztályának lapja.
Főszerkesztő: *Végh Miklós*. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386. Kijadja: a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás* igazgató. Terjeszti a magyar posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest, V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest). Közvetlenül vagy postautóványon, valamint átutalással a KHI 213-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Egycs. szám ára 12 Ft, előfizetési díj fél évre 36, egy évre 72 Ft. Megjelenik kéthavonta. *Kéziratokat és rajzokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza.*

ISSN 0355-8867

Index: 25-925

Készült a Nógrád megyei Nyomdaipari Vállalat salgótarjáni telephelyén, 1000 példányban 3,6 (A/5) ív terjedelemben. F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató. 83.30549 N. S.

A HÁZ

Nem hiszem,
 hogy akkor van készen a ház,
amikor kielégültek a ládák,
 a vakolókanalak,
 a fűrészek, a kések.

S azt sem,
 hogy akkor van készen a ház,
amikor tele van zsúfolásig
 amivel akarjuk.

Úgy gondolom,
 hogy a ház
egyszer maga is megszólal,
 magyarul,
 tisztán,
 akár egy népdal.

KITEKINTÉS A TANGÓRA

Hová szaladsz?

Ott a malac-
meg a marhapiac

 baromfistandokkal összeér,
 odébb tej meg tejföl,
 na, elestél, kelj föl,
 krumplis hófehér,
 meg barna rozskenyér-

kupac.

Ki kupec?

Ej, hogy te mindig az emberek után kutatsz.

Mi? Mit mulatsz?

Min mulatsz?

Mit mutogatsz?

Fügét?

Ja! Hogy szagosmügét

Meg hogy az ott mutogatja magát?

Nahát!

Nugát?

Mi az, hogy nugát?

Fugát?

Ja, értem szóval bugát.

Végül is nem értem. Kinek a hűgát?

Ne azzal törődj most, legyen az eszed itt.

Ahol mustártól az ecetig,

biciklilánctól a cetig,

Lancelóttól a jövő keddig,

a bútól a jókedvig,

a főthústól a fettig,

igen a kedvig,

a Hedvig,

a koksztól a kekszig,

a boksztól a rexig,

a foxtól a szexig,

a stósztól a stekszig,

a fecnitől a cetliig,

sőt a Tau-Cctiig,

a betlitől a yetiig,

az arasztól a versztig,

a kólától a kuliig,

a bulitól a puliig,

a lúgtól a cűgig,

a sűgtől a bűgig,

a barna mókustól a fehér nyérccekg,

a cucctól a heccig,

az ecctől a pecctől a kimehetszig,

van minden, de minden, ami csak tetszik.

És ami nem.

Csontig kifehérült

Szememben zúg a szél. Szememben zúg a szél.
Nincsen hatalma ennek a bogárnak, fölfordul
vele a világ, fölfordul vele a világ. Sírt
neki senki se ás, csak a jambusok koporsói
cipelik parányi testét. Himnuszt énekelek
a kövekre. Könyörgések keresztjét cipelem.
Lecsüngő kézfej: anyám arca, vacsoraillatok
gőzölgő tanyái, szárítókötélre lökött szegénysége
a foltos kivetettségnek – száguld az idő
temetetlen. Fehér lepedőkkkel, libanoni ággal
tereli szétszéledt ujjaimat. Rémülten nyerít
a határban felejtett jegyene. Elszakítaná
a dombokhoz kötött gyalogutakat. Hazatalálni,
nagyapám szemében meglátni az istent –
csontig kifehérült lázakkal perelek. Csontig
kifehérült lázakkal perelek.

Megláttam arcodat

Úgy látszik, megisterülnek mind az ágak,
tenyéryni reményüket eleresztik. Hullatják szelekbe,
hullatják rögök szívéig – végtelen ez a megsárgult lárma.
Szüntelen súgnak valamit. Valami anyanyelven
ki-nem-mondható árvaságot: vesztedben is szeress engem,
egyetlen Mária! Ujjaid megszentelt rácsait kerítsd körém!
– ha feltámadnak a halottak, szoríts magadhoz.
Érezzem húsodnak vérekes lüktetését, szívárogojon el
fogaim közül az éjszaka-csöndes éj... beszélni akarok!
A kései fényben virrasztó anyákról, elárvult csecsemőkről,
félálom-hazában vétett bűneinkről – mert megláttam arcodat.
Mert megláttam a tekintetedbe zárt tiszta jövőt:
ház, haza, ház, haza... fényesek mind a csillagok.
Elvakítják hunyorgásaink csöndjét; jó veled,
csak ez az elmaszatolt árnyék sokáig így maradna.

A századvég verseiben

a századvég verseiben
reflektorfénybe került a homály
az érzékközelségtől részeg szavak
kifecsegik a kimondhatatlan titkát
versenyt örül a jókedv a mámorral
két dudás egy csárdában
a bánat és fájdalom
a végszóra érkezett kezdetek
mihaszna változásokkal lepik meg
kiket magukra hagyott
világmegváltó szándékuk

Egyet mond csak más szavakkal

egyesült a volt és a van
kötelező tantárgy a létezőstan
egyet mond csak más szavakkal
az éjszaka és a nappal
kívül kicsi belül nagy
a már elmúlt még maradhat

Utólag visszanézve

utólag visszanézve
megértem izgága miértjémet
elhiszem képzeletemnek
álmaim feje fölött
biztos földél a valóságos

IBUSZ-szal a SALT—II-re

„Igy sexualizálódik a világ - élvez, aki él - élvezünk mi is, amikor bennünket ölnek.”

(MÉSZÖLY MIKLÓS)

„Amíg iszunk a Békére, azt lesem
melyikem mozdul ellenem,
melyik magamat rúgjam gyomrom, fejem?”

(KÖRMENDI LAJOS)

„A világ csak egyszer lehet ilyen: aztán vagy megsemmisül, vagy teljesen érthetlenné válik az utókor számára.”

(VLADO GOTOVAC)

Barátaink és ismerőseink – nálunk vendégeskedve vagy közös együttléteink során más otthonokban – korábban gyakran újra s újra meséltették velünk elhíresült kézfogásunkat. Rendszerint a televízió világpolitikai hírei hívták elő az igényt, s feleségemmel ismételten szívesen előadtuk minden alkalommal, hogyan is történt. Az anekdotává csiszolódó epizód felmondása alatt a képernyőn nyugodt ütemben tovagördült a hírfolyam, a nap súlyos eseményhordalékával. Fél szemmel is alig figyeltünk oda, egy megbízható patthelyzet tili-to-lijának tűnt a legdrámaibb képsor is. Az ital és a bennfentes csevely – anekdotánkkal fűszerezve – mindenkit jobban érdekelt.

Környezetünk már betéve tudja történetünket, legfeljebb szórakozottságból kérdeznek rá időnként, gondoltam mostanában, érzékelve az érdeklődés megcsappanását. Nem csoda, hiszen két éve múlt az esetnek, *Carter* sem aktuális már, még ha időnként fel is bukkan a hírekben; igaz, mostanság csak a diplomáciai játszmák epizodistájaként. Nem mintha önszántamból minduntalan fel akarnám cleveníteni azt a hüvös délcslöttöt, de kíváncsi voltam, mi lehet a növekvő érdektelenség tulajdonképpeni oka. Egyébként zavart már a végsőkig stilizálódó produkcióink; számunkra fontos részletek maradtak ki, a kezdet kezdetén is, előadhatatlanságuk miatt.

Az egyszerű megfajtést baráti összejöveteleink mindig ismétlődő mozzanata kínálta föl. Arra kellett felriadnom, hogy mostanában elmarad a fecsegés a televízió híradásai alatt. Legfeljebb indulatszavakat hallani, vagy még annyit sem, csak pusztá érzelemnyilvánító, rövid hangokat, nagyjából azonos tartományból. Vannak, akik némák. Kezünket időnként szemünkre tapasztjuk, mint *Michelangelo* elkarhozottja az *Utolsó ítéleten*, mert elviselhetetlen még a látványa is, hogy mibe zuhanhatunk. Kíváncsiságunk azonban legalább olyan erejű, mint rettegésünk foka; egyik szemünk befogva, míg a másik a meredtségig kerekre tágul – nincs akaratunk, hogy a látványtól szabaduljunk. A képernyőre meredünk hát, s talán még némi elégedettség, lappangó önelvezet is van bennünk, saját fajunk előtti főhajtás, miközben a civilizáció csúcstelje-

sítményeit látjuk működés közben, kísérleti terepen, esetleg grandiózus sci-fi imitációban trükkfelvételeken, szakszerű magyarázattal kísérve, részletezően a pusztítás természetét, fokát illetően. Aztán egy ijedt, csodálkozó és tárgyilagos (így együtt) modat: „Nézzétek már! Ezek gond nélkül ránk rogyasztják az eget!”

Pedig már hamarabb föl kellett volna neszelnünk, időben elkezdhattünk volna félni. A külpolitikai kommentárok ötletellen meteorológiai szóhasználatával kiváltott mosoly („hüvös béke”, „hideghullám”, „lehülés”, „fagyos szelek a béke olajága ellen”, stb. – lásd visszamenőleg, legalább a legutóbbi amerikai elnökválasztásokig, a külpolitikai híryanagot és publicisztikát) talán az első percben az arcunkra kellett volna, hogy fagyjon, de legalább töpren-gővé torzulhatott volna. És még most sem vagyunk hajlandók látni és tudomással venni teljes mélységéig a cipőnk orra előtt támadt rianást.

Görceinket, valamelyest, nyugati kortársaink is oldják: Reagan és környezete-nék apokaliptikusan nagyvonalú kijelentései nyomán keletkezett békemene-tek, tiltakozó gyűlések résztvevőinek arcát figyelve, a televízió politikai mű-soraiban, mintha ők tennék ki a tömeg javát. Ők, a 68-asok, a társadalmi re-formokat követelők, a vietnami háború ellen tiltakozók. Legfeljebb annyi a különbség, hogy az ülösztárijkokban szívósan kitartó, majd hajuknál, lábuknál fogva vonszolt, hasbarúgott diáklányok gycerekkocsit tolnak maguk előtt; tiszta homlokú, szakállas férjek pedig, akik megtanultak luxusokocsiból barrikádot építeni, s tudják mikor és hogyan célszerű felkapni és visszadobni az izzó, füstöl-gő könnyfakasztó gránátot, milyen testtartás biztosítja a lágy részek, különö-sen a herék védelmét az egyre hosszabb rendőrbotok ellen, most fiúkkal a nyakukban vonulnak. No meg civiselik az idősebbeket is, még a szónoki emel-vényeken is. Európának nem lenne nagy ősze nélkülük. Tapasztaltabbak már, tehát csendesebbek is. Amikor a fegyelmeczetten tiltakozó tömeg feje fölött a polietilénből formált, átlátszó, oxigénnel töltött, malackövér neutronbomba-utánzat, kézről-kézre adva, fejük fölé ér, fölnyulnak ők is, hogy remény és rezignáció, hit és dezillúzió keverékével arrébb fricskázzák. A látványon ve-lük mosolygunk. Illik hozzánk is ez a tárgyilagos derű.

Persze, 1979 júniusában, Bécsben, a SALT-II csúcstárgyalásának utolsó nap-ján, egy felhős délelőttön, amikor húsz-huszonöt magyar turistával együtt ke-zet fogtunk Carterral, mindezt Kasszandraként igazán senki sem gondolta vol-na még.

Ha a véletlen is múlt, s mi voltunk a legjobban meglepve, készületlenül nem ért bennünket az a kézfogás. Utólag úgy látjuk, minden egybevágott. Már az is, ahogy szokásunkkal ellentétben beleugrottunk abba a szabad szombatos útbá: a bizonytalanság cselekedtetett bennünket.

Mert minden bizonytalan volt. Idegeim mélyéről időnként az is megkísér-rett, hogy éppen a szándékosságunk miatt. Majdnem tervszerűséget írtam, mi-ként pontosabb is lett volna. Holott ettől irtózom leginkább. Ami azért köny-nven legyőzetik, mert nevelődésem hibájának rovom fel (abból van elég, an-nak számlájára bármi felírható), amely kései csökevényként kiütözköz rajtam. Némi viszolygás így is visszamaradt bennem, mert nem tudok kiegyezni – mi-vel? az ízléssel? –, hogy ennyire természetelvű kérdésben kiszámítottak le-gyünk. Aztán minden belemosódott az állandósult kétségbe. Feleségemmel al-kalmanként egymás megerősítésére hívtuk elő magunkból a derűt. Olyan fel-fokozottan éltük meg az első két gyermekünk kihordási idejét, hogy a tapasztalat homlokegyenest az ellenkezőjét eredményezte mindkettőnknél, mint vár-ni lehetett volna. Két gyermekünkönél mindent megtanultunk, ami a „laikus”

számára lehetséges. Részleteiben ismert, ésszerűen okolható, időben kibontakozó logikus folyamatot kísértünk végig kétszer is, tehát a tapasztalástól is feloldulva várakozhattunk volna a harmadik esztében. Mégis, már az elcsánás időszakában, misztikus, véletleneknek végsőkig kiszolgáltatott, tőlünk teljességgel független, s a miénknél jóval több és meghatározóbb tényező végeredményének vizionáltuk, amit majd a gyermekünknek nevezünk. Kétségbeesve szerettük egymást, mondván, hogy terveink úgyis leválnak rólunk és itt állunk majd kétségek között, nem tehetvén egyebet az idegörlő várakozásnál.

Ha a nyár még a miénk lehetne! Félidős hassal mégsem lehet úgy csavarogni, ahogy mi szoktunk, boldog révületben beleveszve a világba. Mégis, míg lehet, menjünk! Akárhová, csak mozduljunk ki! Idegen is legyen, de már némi kényelem is szükséges, és elviselhető távolság.

Bécs?

Igen, Bécs! A terv pedig? Bruegel, mászkálás, film, sör, szakajtónyi külhoni, ismeretlen küllemű apróság (ceruza, toll, radírgumi, színesek, reprodukciós füzetkék, matchbox stb.) a gyerekeknek és végeérhetetlen dumák. Éppen beférünk – lemondás miatt – egy másfél hónap múlva (ez a legközelebbi lehetőségünk) induló csoportba.

Amikor Carter kocsija a Svájci kapun, a Burg kápolnája elől csigaóvatosan kibújt, már mindent teljesítettünk, különösebb sictség nélkül, élvezve, ahogyan az idegen város összezár bennünket.

Mialatt a mise végére vártunk, megint előtött a kétely. Akkor döntünk-e ép ésszel, ha éltetjük magunkban a reményt és sötét kételyeink idején csalóka fényében tűnődünk, avagy törődjük hozzá tévedéseinkhez, mielőtt még bűné növesztenénk, nehogy soha nem szűnő büntudatot vegyünk magunkra makacs önvádunkkal, amiért általunk taszítottak ebbe a világba emberi lények. Minden egyéni előrelátásunk bizonytalansággá oldódik, aminek homályán át cselekvő mégis-cinket a fatalizmussal határosnak látom.

Zavaromban a Smenámat kattoztatom, pedig már vészesen fogy az utolsó tekeres filmem, s ha így folytatom, mire Carter végez a reggeli ájtatosságával, semmi sem marad.

Feleségem fázósan belémkarol: Bécs ezekben a napokban nem szolgálhatott még jó idővel is. Ennek ellenére a várudvaron egyre szaporodott a tömeg, a nyelvi zürzavarból is kivethetően javarészt turisták. Már I. Ferenc császár emlékművének talapzatára kapaszkodnak többen, úgy megvastagodott a bécsi rendőrök kordonja mögött a kíváncsi gyülekezet. A várakozás ideje túl hosszú-ra nyúlik, már rég beleuntunk a találgatásba, vajon itt van-e már az elnök. Egyesek szerint régen, a televízióban és az újságban jelzett időponttal szándékosan félreinformálták a nyilvánosságot; érdemes várni, most már nem tarthat soká. Annál is inkább maradjunk, mert nem lehet véletlen, hogy egyre többen vagyunk az „In der Burg” történelmi falai között. A feszültség oldódik, egyre nagyobb a zaj, s egyre több a ballonkabátos titkosrendőr, akik leplezetlenül furakodnak közöttünk, vizslatják, ki mit tart a kezében, fürkészik az arcokat, s láthatóan fáznak, tisztán idegi alapon, függetlenül a délelőtt hűvösétől. Ballonjaikban kísértetiesen emlékeztetnek arra a magyar újságíróra, akit a Mihály-kapu előtt szólítottunk meg, segítene nekünk, mert ebből az irányból a rendőrség folyton kiszorít bennünket, pedig szeretnénk látni ezt a felhajtást. Vállpántos, csattos, sokgombos ballonja csak a színében különbözött a mindenfelé hemzsegó biztonsági emberekétől, de mivel nem viselte a mellén a tudósítói minőségét igazoló fényképes, sorszámozott műanyag tokot, mint a várost elárasztó tömegkommunikációs slepp, szálfatermetével akár parancsnoknak is

nézhetne volna az idegen. Még kedvező időben állított le bennünket a Svájci kapu elé. Közvetlenül a kordonban álló rendőrök válla fölül bámészkodhatunk.

A motoros díszkíséret Hondái, BNV-i után a rendőröket figyeltük, akik az extragépek között csoportokba gyűltek, s láthatóan kellemesen adomáztattak, jókat nevetgéltek, teljes fesztelenséggel, az izgalom legkisebb jele nélkül. Amit eddig még nem láttunk, azt ők „hozták”: a bécsi kedélyt.

A Mihály-kapu irányából pedig kényelmes tempóban közlekedtek a város-néző turistabuszok, hogy a Neue Hofburg (ahol a SALT-II. sajtóközpontja működött) irányába távozzanak. Nevetséges volt, amint a turisták egy emberként forgatták a fejüket a mikrofonos idegenvezető ukázai szerint, a Carterra váró tömeg feje fölött érzékeletlenül átnézve, csak az épületek homlokzatát bámulva, kínosan ügyelve, hogy semmit el ne mulasszanak a kényelmet és eleganciát legnagyobb természetességgel ötvöző járművük haladása miatt.

A buszok közc, időről időre, egy-egy konflis ékelődött, unott lovakkal. A nagy testű állatok – feltehetően blazírságuk kinyilvánítandó – rendre kipakoltak a biztosított útvonalra. De akkorákat ám, milyen végtermékre csak vastagbélű, szinte korlátlanul tágulóképes zárógyűrűjű világvárosi lovak képesek. Az pedig már az egyik közismert mindennapi kiszólás anyagiasulásának tünt, amikor éppen a Svájci kapu előtt, Carter biztosra vehető útvonalán, a hátal álló és a már megélelénkült, a kápolna irányába figyelő fotósok, tévések mögött potyogtak az úttestre a jól fejlett citromok. Őszinte, s mondjuk meg, kisé alpári nevetés hullámozott a zárt várudvaron. Az eseményeket mintegy kívülről szemlélő – tehát mindennek tanúi egyben – japán újságírók láthatóan nem értették egészen a visszhangzó röhej okát. Udvarias mosolyuk ki tudja, mit takart? Az a reményem támadt, hogy nem a lovak geggjén, hanem Európán mosolyognak. Hogy lehetséges, az ő szemükben hallatlanul gyerekesek vagyunk. Kívántam – mondjuk eképpen: „*Adassék meg nekünk, Uram...*”, hogy Európa végre akkora legyen, amilyen: kicsi. Mi (magyarok) csak nyernénk vele – lehetne tőlünk tanulni, hogyan viseljük el mások a dávidságukat. (REKLÁM! *Kisebbségi komplexusban szenved? Utazzék Magyarországra! Kössön magyar családdal barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződést! Igényesnek fakultatíve értelmiségieket ajánlunk! REKLÁM*)

Ekkor harangoznak.

Meglehetően sokan vetnek keresztet. Ministránstapasztalatomat villogtatom – türelem, már úrfelmutatásra kongatnak, hamarosan elbocsátják a híveket; majd elszégyellem magam, hiszen fogalmam sincs az új szertartásrendről, a szembemisézés lefokozott misztikumán kívül. Nem is beszélve Carter felekezeti hovatartozásáról, holott illenék tudnom róla, mert mintha a mély vallásossága is hajtóerőként szerepelt volna a propaganda gőzhengerében, a farmeros, pulóveres hétköznapiságán túl. Bár itt a Burghban mást el sem tudok képzelni, mint római katolikus szentmisét. A többiek sem tájékozottabbak, de ezen nem érünk rá sajnálkozni. A kapun innen rekedt újságírók megbolydulnak, villannak a vakuk. A kapun túl mozgás, hangszórós beszédhang, derűltég, taps. Az utóbbi kettő néhányszor megismétlődik, majd áslampos, mégis elegáns küllemű misére meghívottak jönnek kifelé.

Váratlanul föláll egy motoros ék. A bécsi rendőrök változatlanul fesztelennek, mégis, amikor villámgyorsan beáll közéjük egy zászlókkal (USA, SALT-II.) ékesített diplomáciai kocsi, majd még mögéjük kettő, villámgyorsan indítanak a Mihály-kapu felé, ahonnan az egyirányúsított forgalomban az utolsó pillanatig egymásba érően közlekedtek a turistabuszok, meg a konflisok. Csa-

lódott moraj, hiszen még észlelni sem lehetett, kik ülnek a kocsikban. Majd a tetőfokára hág a várakozás, amikor újabb motoros ék áll föl: most már jól hallhatóak a BNV-kre, Hondákra szerelt URH-készülékből hangzó, majd élőben is megismételt parancsszavak. A Svájci kapuban éppen a pillanatban cjtőernyős küllemű, terepszínű ruhás katonák tűnnek kétoldalt, ujjaik rövid csövű, éber géppisztoly elsütőbillentyűjén görcsösülnek. Valószínűleg meglepődnek az egybegyűlt tömeg láttán: hátraadott jelzéseik miatt megtorpanni látszik a mozgás, aztán, ha lassan is, folytatódik. Böhöm nagy kocsi szélvédője villan, majd úgy tűnik, mintha a sofőr a szűk kapu horzsolásától féltene a dukkózást. Ha csigalassúsággal is, de végre előmászik a széles, hosszú és lapos jármű. A személyi testőrök közül elől-hátul ketten-ketten a kocsira tenyerelnek, vagy a díszleccet fogják, amitől megmagyarázhatatlanul ünnepelesnek tűnik a jelenet, mint amikor a maratoni kapun behozzák a stadionba az olimpiai zászlót. A többi testőr tág körben halad együtt a „kézben hozott” elnökkel. Legnagyobb meglepetésünkre nem pörögnek fel helyből a kerekek, mint az előbb. Az elnök megáll a bécsi rendőrök motoros ékjében. Más sem kell az amerikai, vagy ki tudja milyen, turistáknak. Az amúgyis felerősödött hangzavart még fokozza a szavalókórusuk: „*Jimmy, Jimmy, Jimmy*” – ismétlik ritmikusan, megállíthatatlanul.

Mi még szinte magukhoz sem térünk. Előttünk áll az elnöki kocsi! Cartert alig látni a színszűrő, golyóálló ablakon át. Jobb oldalt hátul ül, csak a sofőrje van vele. Egyesek tudni vélik, hogy a felesége és a kislánya észrevétlenül elhajtott.

Nézem Cartert, a tömeget, s az egész valahogyan megrendezettnek tűnik. Szinte várom, hogy felhangozzék: *CSENDET! FELVÉTEL! CSAPO!* Ezért-e vagy másért, este, itthon a televízióban, a következő héten a mozi-híradóban, minden sokkal valóságosabbnak tűnik. Amit pedig átélünk: lefutott színházi előadásnak, a maga illékony illuzionizmusával. Realitásérzésem helyreállítandó, a túlekedő tömegeből fölnézek a környező épülethomlokzatokra, majd vissza az USA elnökére. A páncélozott Lincoln úgy hat ebben a történelmi környezetben, mintha Balassagyarmat alatt bálnák tünnének föl az Ipolyon. Persze olyan esetlen is. És védtelen. Megcélozom a Smeňa SL-ekkel. Ebben is van valami nevetséges: ugyanakkor a szuperkocsira szuperfelvevők irányulnak. A kocsi neve elnökgyilkosságot idéz, s van is valami ehhez kapcsolódó sikamlós, titkolt várakozás a levegőben: „*bátba mégis... és mi itt voltunk, láttuk...*”

A lökdösődés és a hangzavar fokozódik, a rendőrök már összefogódkodnak a kordonban, a „*Jimmy, Jimmy*” fáradhatatlanul ismétlődik. Carter a mandzsettáját igazgatja, láthatóan bosszús, mert többszöri jelzésére sem lépett hozzá senki. Fogoly abban a díszes kalickában. Lehet, hogy később, ha megéri, klausztrófóbiás álmai lesznek, asztmás rohamokkal, aztán majd járhat a pszichiáteréhez, mert a gyógyszer nem segít.

Vége a testőrök parancsnoka észleli a hívást. Rövid, vita jellegű gesztikuláció. Az elnök határozott. Pillanatokon belül felhangzik megafonon át németül és angolul: „*Nyugalom, nyugalom! Mindenki maradjon a helyén! Nyugalom, nyugalom! Az elnök kiszáll! Mindenki maradjon a helyén!*” Izgalmamban az utolsó képkockánál veszem észre, hogy ellöttem a filmemet.

És Carter valóban kiszáll. Megkerüli hátul a kocsit, testőrei körülveszik – váll a vállhoz – és mintha kiszemeltek volna bennünket, felénk, magyarok felé tartanak. Egyenesben közvetített amerikai politikai merényletek képe bukkan fel bennem. A bécsi rendőröket már elsodorta a tömeg, az elnök közvetlen

közleléből kiszorította a személyi testőrség. Látom Carter mosolyát és kezét. Tudom azok nevét, akikkel előttem kezetráz. Most a feleségemmel. Most olyan közel kerülünk egymáshoz, amilyen közel egy amerikai politikai gyilkosság elkövetője és az áldozat, mondjuk egy étterem szűk, konyhai folyosóján.

Megölhetnék!

Megölhetném – villan a szemembe a helyzet. Nincs az a biztonsági ember, aki most garantálni merné az életét.

De mért tenném?

Hajlamom sincs rá.

Vagy az már elég, ha legalább az ötlet felmerült bennem?

De mi célból rántanék bicskát hirtelen? Hisz' béke lesz! Itt, Európában legalábbis. Valamilyen béke mindenképpen. Tárgyaltak, megegyeztek, aláírták.

Mindent fölboríthatnék?

Persze nem készültem. Legfeljebb a Smenámát törhetném szét a fején, vagy a felém nyújtott kezébe haraphatnék.

Hadd éljen az elnök. Itt van előttem és mosolyog, mosolyog, jobb mint egy Lewin-karikatúra. Tán csak a testőrök valódiak körülötte: felhevült lovak módjára remegnek. Nem félelem ez, látom – készenléti feszültség. Ezeknek a jólöltözött, lányok kedvelte sportfiúknak lenne a legtöbb bajuk az egészből.

A többi pedig tudható. A Carter-adminisztrációt felváltaná egy másik, a farmernadrágosok csapatját követné a soron levő, akik szintén úgy lebegnének a politikacsínálás önállóságának látszatában, mint ezek.

Hát ők is mik?

Carter saját akarata, döntéskészsége csúcsára jutott itt, a szemünk előtt, amikor vasárnapi reggeli miséről jövet kinyilvánította a biztonságáért felelős testőrök parancsnokának azt a szándékát, hogy programon kívül hosszú lelki-gyakorlatának belső békéjét egybeolvasztja embertársaival, s erről a virtuális, spirituális közösségről testi közelségével is biztosítani akarja mindazokat, akik a kedvéért várakoztak, dideregve. Lemondok hát arról, hogy a hírgyűnökségi jelentések szétszakítsanak a világ minden zugába. Nem repsztem fel a bőrt a fején Smenámmal, nem vájom a fogamat kézfogásokkal szennyezett tenyérhülsába.

Egyszerűen kezefogunk.

Carter-mosoly.

És az enyém milyen?

Névtelen, de szintén mosoly.

Olyan, mint a katonáké 1945-ben Torgaunál, a hidroncson.

Ebben a pillanatban az amerikai szavalókórus, észlelve Jimmy tőlük távolodó mozgását (amit a háta mögött a Lincoln is követett), családottságukban megnyomják a tömeget. Jobb kezem a Carteréban, balomban a Smenám, amivel legalább a körülményeket rögzítettem. Carter szabadulni igyekszik, én elvesztem az egyensúlyom, közben a gépet óvom. Hogy talpon maradjak, jobboldal reflexszerűen Carter felsőkarjába kapaszkodom. Carter mosolya egy pillanatra megmerevedik, én meglepve nézek az arcába: izomzata és csontja olyan vékony, mint egy akcelerált kamaszé. Most látom, milyen fáradt. Bőre pergamensárga. Nyakán az állon rögzülő fejbiccentő két inszalagon a bőr szinte laffog. *A testőr elkésztett*, gondolom, amikor felemeli a hangját – ezzel a kárörömmel köszönök el az alsókarom épségétől, mert karatecsapás indítását látom a biztonsági fiú mozdulatában. Carter is megtántorodik, amitől megért engem is. Én is vigyorgok, ő is. Békésen elválnak görcsös ujjaink.

A tülekedés és a hangzavar ijesztővé fokozódik. Amint magamra maradok,

hirtelen üres leszek és semmivé válok. Egyedül a nevetségés kis gépemre figyelek. Exponáltam az élményt, szeretném, ha megmaradna. Ettől az igyekezettől másodpercről másodpercre jövőidejűvé válok és visszanyerem az érzékélesem. Emlékezetem is működésbe lép. Nem tudom honnan és miért, az *Eper és vér* záró tömegjelenete bukkan elő. A kézfogás felé örvénylő, fojtó, préselő törekvésben, mintegy kapaszkodóként, az egyetlen általam ismert, s hozám kötődő lényt keresem. A nevét kiáltom. Pedig tudom, hogy még a szomszédom se hallja. És különben is, a nyelv, amelyen megnevezem azt, aki part-ra juttatna ebből az örületből, ebben a nemzetközi kavalkádban – még Bécsben is –, anakronizmusnak hat. És nincs lehetőségem arra sem, hogy az *Eper és vér* fiújához hasonlóan, az egyetemi lépcső magasából, a rendőrkoronon át a lány felé vessem magam, kétségbeesett végső megoldásként, hogy repülésem a fejemre irányzott rendőrbot által utolsó és örök legyen. A demokratikus gesztusból – itt a kezem, a kezem! (hogy disznóláb, ki mondja egy politikuséra) – a legautokratikusabb jelenet képződik: most senki sincs, csak ő, Carter, a többiek tömeg, individuális megsemmisülés a feléje irányuló kezekben, egyben mágikus energiaátadás – mindenki benne akkumulálódik. Az ilyen kézfogások eredeti szándéka más is lehet, mint önreklám. Evilágiasíthatja ami fölötünk történik, megteremtve az illúziót, mintha valódi közünk lenne ahhoz, ami ellenünkre vagy javunkra dől el, tőlünk független régiókban. A kézfogás a közvetlenség megteremtése sorsunk intézésével. Valójában a kompetencia meddő érzete.

Ismét segélykérőn kiáltom az előbbi nevet. Ő talál rám. Meghallom, ahogy féltőn szólít. Érintésnyire elér. Ekkor a tömeg váratlanul kihány bennünket magából. A lovasszoborra nézek (kié is?). A bronz tárgyilagos nyugalma végre jelenidejűvé tesz. Remegek. Feleségem szintén. Valaki azt mondja mellettünk, hogy ez történelmi pillanat volt. Hirtelen nem tudom, mire érti. Majd: valóban, a magam történelmének nyomatékosított pillanata.

Másra értené a lelkenedző? Istenem, nem vagyunk egyformák. S igyekszem nem feladni ezt a különbözőést.

Vizelni muszáj, amiről eszembe jut, hogy maradék schillingjeinkért sört kell vennünk. Buszunk indulásáig nyitva levő üzlet után kajtatunk, a kihalt bécsi vasárnapi délelőttben. Mire végre találunk, már nincs idő, hogy alaposan megszemléljük a Ringstrasse korzóját, a Sirk-sarok környékét, a Grabent, ahol *Karl Kraus* előadhatatlan, gigantikus passiójában, *Az emberiség végnapjaiban*, Bécs és a leáldozni megérett Monarchia jellegzetes kreatúrái a történelemből éppen rájuk eső világháború cseményeiről és kimeneteléről dadognak és halandzsáznak, nehezen vagy talán egyáltalán nem eszmélve.

A buszon, a schwechati sörtől enyhe kábulatban, hallgatom a többiek hangos élménybeszámolóit. Állítólag Carter kocsija után fiatal tüntetők siettek, kopsórt húztak végig Bécs utcáin, csillagos-sávós lobogóval letakarva. Mások szerint igen kedves látvány volt az a több százra tehető bécsi kisiskolás, aki kerékpáron, egyenánorákban szegődött Carter nyomába, megszervezett színes rokonszenvtüntetésképp. Mások szerint fölülmúlhatatlan volt a két tárgyaló fél vezető embere marcipánból, az egyik cukrászda kirakatában, mellszoborként. „*Hiába, ezek a bécsiek...!*” – hangzik fel elismerően.

Szorgalmasan iszom. Buszunk már kifelé kóvályog, de mintha bizonytalanul tenné. Látjuk a szovjet hősi emlékművet, előtte az impozáns szökőkúttal. Az emlékműegyüttes – a tényén túl – különösen meglep a méretével. Ha tegnap is látom, talán természetesebb lett volna az Arzenál előtti – emlékeztető T 34-es; bár a történelmi ismereteim mellett még az útikönyv is eligazított, hogy

Bécszet a szovjet hadsereg szabadította fel, emellett még egy kényes érzékenysé-
gű, következetes semlegességi politika napi monumentumai is ezek; kis or-
szág egyensúlyozó művészetéé, és szerencséséé.

Mire a sírkövesek és a városi temető között kifelé tartó úton járunk, eb-
ben a szorongást keltő nekropoliszban – a kitűnő sörtől-e vagy a távozáshan-
gulattól –, olyan a fejem, mint egy össze-vissza vágott képmagnó szalagja.
Előbb a természettudományi múzeum közet- és őslénytani csodái kavaro-
gnak bennem, amit a Kunsthistorisches Museum nyitására várva, „hasznos
időtöltésként” néztünk meg. Valahonnan felmerül egy szöveg is, amely azt ál-
lította, hogy a természet a maga előrehaladása közben, tűnjék ma számunkra
akármilyen változatosnak és áttekinthetetlenül gazdagnak, formáiban lényegé-
ben mégis takarékos és gazdaságos. Szinte hangosan felnevetek. A természet-
tudományi múzeumban mást láttunk; a rekonstruált őslények természetellen-
esnek, grotesknek, már-már a nevetségességig humorosnak, „átgondolatlan-
nul” funkciótlanok tűntek. És gyerekesnek. Kötetlenül játékos fantázia te-
remtményeinek. Még ha valóban utaltak is előre, mifelénk, az időben, volt
bennük valami megmásíthatatlan fölöslegesség, kiküszöbölhetetlen öncél, s
ehhez képest kipusztulásuk mindössze mint makacsabb tény állt előttünk. Még-
is, arányaikkal, szépen összeillettek a szomszédságukban megcsodálható ős-
anyánkkal, a Willendorfi Vénusszal.

Kuszált képmagnó perog tovább.

Mert van itt valami, amihez nem jutok hozzá. A kézfogás Carterrel elintézett
ügy; az 1934-es kudarcba fulladt bécsi felkelés rendben; a fiúk Schwechatnál
(egészségükre ezt a jó sört), '48-ban, rendben . . ., A Mariahilfer Strasse szex-
butikjai, a hatvan éven felüli útitársnők által vásárolt kiadós, műanyag fér-
fiszerszám rendben. A Mariahilfer Strasse erősen lejt a művészettörténeti mú-
zeum irányába. Bruegel!

Hát persze!

És Bruegel miért keveredik elő képmagnómról?

Bruegel ismételtlen a gyerekek miatt.

Az európai embernek, mióta ez a kifejezés jelent valamit, úgyszólván a
kezdetekről fogva, volt érzéke az általános és teljes pusztulás képeihez. Brue-
gel is ismerte a triumfáló Pusztulást, mégsem bénult bele a lelke. Nála az élet
lett a legfőbb érték. Minimális program? Nézzük tovább, ahogy ő kimondja.
Az élet táplálása erény. Az életető természeti tény, áthatja az embert. Élni
öröm. Élni és örülni, öncél, mint a játék. A játék gyermeki, egyben kifejez
valamit az életből, nemünkből. A gyermeki játék és a felnőtt öröme méret-
arányos a világgal. Elrugaskodásaink ettől a mércétől többfélék. Arányt té-
vesztünk (*Bábel tornya*), csinálmányainkat magunk fölé növesztjük. A Tör-
vényt fordítjuk szembe az Igazzal (*Keresztvitel*). De a legfőbb bűn az élet el-
leni merénylet (*Betlehemi gyermekgyilkosság*). Végül pedig vezérlőink –
legyenek bár eszmék vagy emberek – időről időre kudarcot vallanak (*A
vakok*).

Jöjjön tehát a halál diadala?

Nem.

Szívós életkedvünk tért nyer előbb-utóbb.

Mindezt helyezük egy papírcsőbe, egyik végén nézőkével, másikon hártya-
papírral. Tartsuk a jelen fényei felé és lassan forgassuk. Bruegel kaleidoszkóp-
ja ma többel szolgál, mint színes káprázattal, nekünk, kiknek életkedvét titkos
félelmek fékezik.

A tervezhetőség, irányíthatóság, a kívánt jövő megvalósíthatóságának maga-

biztosságában véghezvitt cselekedeteink ismét lelepleződtek. Teremtőnőink kiszabadultak rövid távra érvényes akaratunk magabízó uralma alól. Ismét elővehetjük a Reményt, a *bizva-bizunk* szomjúhozó bizonytalanságát, rettegő kétegyed, hanem anonim vétkesek kiszámíthatatlan, fenyegető merényletét. Igyezkünk nem hinni minden szónak, amellyel rémképeket festenek elénk. Hiszen most is mások rontották el, amit ez idáig rendben levőnek hitettek el velünk. Valahol valakik, valahogyan megint elfuseráltak valamit. Pedig végig másról folyt a nekünk szánt szöveg. Esetleg mégse történt még semmi jóvátehető? Valamiben meg kell kapaszkodnunk. Márpedig teleológiánk porladó homokkő. Nekünk a Remény marad, mégha Goethe meg is szólna érte bennünket, aki Spinoza pedantériáját szigorúsággá fokozta, megállapítván, hogy a *félelem* és a *remény* az emberi lét két legnagyobb ellensége. A mi tudásunk viszont arra is kiterjed, hogy mennyi áldozata volt a Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombombának. A mostani töltetek hatékonyságához képest, ha nem is „elenyészően”, de kevés. A nukleáris robbanóanyag egésze pedig már – állítólag – sok a földnek. Jutna belőle más civilizációknak is. De mit tehetünk? *Istentelenül* magányosan vagyunk. Egy földi Nagy Bummal persze átléphetjük talán magányosságunk jelenlegi határát. Kérdés, hogy megéri-e a halálunkkal hírt adni magunkról. Valószínűleg észre sem vennének bennünket, mint Bruegel hebehurgya Ikaroszat.

Egyik pillanatról a másikra az éjszakai esős bécsi utca van előttem, az egyetem környéke, a templom, ahol Beethovent felravalozták, a régi kórház, meg a mögötte elterülő városrész. A kapualjakban magányos, mozdulatlan arabok. Mi pedig, gyanútlan, patriarchális vidékiek Kelet-Európából, összebújva az ernyők alatt, minden félelem nélkül igyezkünk a néptelen utcákon távoli szállásunk felé. Tudom, hogy ez nem álom, mindez így történt. Erős élmények után, ha fizikai fáradtsággal is társul, történik ez velem: mintha álmodtunk volna, a közelmúlt eseményeinek valamely lényegtelen mozzanata – aprólékosan szemügyre vehetően – kinagyítódik, s egy akkor nem tudatosított, de az eseményekkel egyidőben ható érzelmi töltettel szemlélem az alvás play back játékát.

Amilyen váratlanul elaludtam, olyan váratlanul fölébredtem. Nyújtózkodom, körbenézek a buszon. Utastársainkon erőt vett az éhség. Előkerültek a tartalékélelmek. A rántott szeletek, a fóliába csomagolt sült csirkék, fasírozottak, kiadós húskonzervek, téliszalámik, ilyen-olyan sütemények, termoszban kávé.

Eszik a busz, majdnem Győrig.

Már honi földön jut eszembe, hogy hisz' vasárnap kora délután van. Tchéát szívósan rág és nyel a képzeletemmel még felfogható távolságon belül a népeség túlnyomó többsége. Szinte látom a vasárnapi ebédeket. Hogy ne a nyálam nyeljem, a maradék sörömet hörpölöm. A ringó, le-föl rúgózó, váratlanul zakkanó buszban némi ügyesség szükséges hozzá. Csoda-e, ha a dühöngő tengeri viharban hánykolódó Pürrhon jut eszembe. Mohón faló, a háborgó elemekről tudomást sem vevő disznájának ataraxiája meg sem közelíti a miénket. No és? – kérdezhetné bárki. – Elsőbb a gyomor. Aztán meg, sose volt még úgy, hogy valahogy ne lett volna. Nem érdekes, hogy még ezt a megföllebbezhetetlen bölcsességet is sutba dobhatjuk lassan, mivel a *sebogyan sem lesz* mértékig stornózzhatjuk emberiség-önmagunk lehetőségeit?

Az utolsó kortyokat arra iszom, hogy éltessen bennünket a Remény! Én és Te mi mást tehetnénk?

1981 őszén

HELYZETELEMZÉS

Most, hogy itt állok tágranyílt szájjal
a vizek vizénél, s égre szárnyal,
elém táncol mellét feszítve szét
a tér, dübörgő dalra fakadnék,
s kitárt tüdővel szívnam szívemig
a lélegző csodát, s míg eltelik
e fodrosodó, törthabú késsel
a lélek, már csak fölfogni kérlel
dúlt agyam is, hiszen az isten is –
akár a gyermek, ha kiált: segíts
anyám! – rémülten a horizontra
lép. . . Félem a halált, Európa,
múltunk, bár elnyelt már ezernyi kint,
a jövő nyugalma, új rendre int.

AZ UTOLSÓ MESSIÁS

Köd-síkon született,
szamárszín felhő alatt,
s mint a gyermeki jószág,
szepőlötlenül fogant.

Rojtos tüzekből jósolt,
a lélekért ivott és sírt.
Mielőtt keresztre vonták
lenyelt egy kupa elixírt –

RÉMESEN VAN, DE RENDBEN VAN...

A Nat Roid-krimik

I. Feladat előtt állunk; s mint annyiszor, kétféle nehézségbe is ütközhetünk: a rejtvénykulcs, gondoljuk, teljes egészében a birtokunkban van már, csak a titkosíró dolgozik még, a szöveg nincsen még készen; vagy pedig előttünk már a teljes, a befejezett rejtély, ám a kulcsnak csupán bizonytalan körvonalairól van tudomásunk. A helyzet azonban most – mint annyiszor – inkább az összes többi magában foglaló harmadik: nem tudni, vajon a nemrég feltűnt Nat Roid négy műve része csupán, vagy teljes anyaga egy Nagy Regényegyüttesnek, mint ahogy abban sem lehetünk biztosak, hogy... fejtő buzgalmunkat nem tévesztjük-e össze magával az „operatív” kóddal, mely – esetleg – tőlünk távol áll.

Ebben a bizonytalanságban azután, előljáróban, csak annyit mondhatunk, hogy komolyan gondoltuk az imént a Nagy Regényegyüttes kifejezést, mert Nat Roid négy krimije kétséggkívül egyetlen mű négy egymásból is következő, egymásra utaló, egymástól is függő „fejezete”, melyeknek eme függését az alaptörténet vakondideje, egy előre haladó mozgás ténye határozza meg; négy kísérlet, négy viszonylagosság, négyszer ismételt teremtő aktus a káoszról a rémes rend felé. A *Nem szeretném, ha fájnál*, a *Túl jól fest boltan*, a *Most vagy soba* és az *Azt te csak hiszed, bébi* nem bűnügyi regények a kifejezés hagyományos értelmében, mert szerzőjüket (akinek inkognitóját nehéz szívvel bár, de mégiscsak fel kell fednünk) nem maga a detektívregény, hanem a detektívregény-írás technikája ihlette meg, mégcsak nem is úgy, mint Nat Roid sokat emlegetett kedvencét, *Raymond Chandlert*, akinek alábbi szavaihoz azonban neki is sok köze van: „Amikor írni kezdtem, semmi más nem volt a célom, mint az, hogy játszani akartam egy megragadóan új nyelven, meggyőződni, milyen hatást ér el, ha olyan kifejezési eszközként használom, amely valahogy megmarad a nem intellektuális gondolkodás szintjén, és mégis van ereje kimondani azokat a dolgokat, amelyek rendszerint csak a magas irodalomban mondatnak ki.” S azt, hogy a detektívregény nemcsak képes erre, de alapszerkezete mélyen filozofikus, hogy maga a műfajjal kapcsolatos újabb keletű izgalom annak tudható be, hogy a krimi mint a tömegkultúra modern válfaja tisztá formaként értelmezhető, nem csupán Chandler észlelete, de ennek ma már különféle irányból érkező, komoly elméletírói vannak: többek között *Pierre Boileau* és *Thomas Narcejac*, a Tel Quel-csoportból ismert *Tzvetan Todorov*, a science-fiction történész, *Marjorie Nicholson*, illetve a tömegkultúra tágabb jelentésével foglalkozó *Félix Guattari* és *Király Jenő*.

A krimi univerzalitása épp abból ered, mondják, amely hosszú ideje a legfőbb vád ellene: konvencionálisából, formai sztereotípiáiból, egysíkúságából, redukált szerkezetéből, hogy a tömegkultúra-ellenes *Dwight McDONALD* pontosan megfogalmazott egyéb érveiről már ne is beszéljünk. A krimi eredendő intellektualizmusa pedig éppen sokat ócsárolt, felrúghatatlan sza-

bályrendszeréből következnek, mert „a krimi egy rejtély és egy megoldás viszonyára épül – írja Király Jenő. – A rejtély és a megoldás közvetítője (pedig) a nyomozás, mint a nyomokban való olvasás.” Márpedig ez fölfogható úgy is, mint a megismerés modellje, hiszen:

rejtély – nyomozás – megoldás
valóság – kutatás – igazság.

A megismerés és a bűnügyi regény alapszerkezetének effajta azonosítása persze nem egészen kockázatmentes így, hiszen bővebb magyarázatot igényelne, hogy itt ezzel nem „tartalmakat”, hanem „formákat” azonosítottunk, ám annyi ezek után is leszűrhető, hogy amennyiben létezik megismerés „a nem intellektuális gondolkodás szintjén”, akkor ez annak *egyetemességére* utal... Másrészt: ebből az azonosításból bizonyos kellően nem indokolt optimizmus sugárzik, hiszen, ha a valóságot a rejtéllyel azonosítjuk, az igazságot pedig a titok megoldásával, ezzel kétségkívül azt mondjuk, hogy miután a rejtély, a titok természetéből credően elvileg megfejthető, megismerhető maga a valóság is, vagyis: van igazság erre a valóságra, mégpedig mintegy „megoldás-ként”...

Amikor az imént azt állítottuk, hogy a Nat Roid-krimik, azaz a Nat Roid-Krimi nem bűnügyi regény hagyományos értelemben, az azonosság embe konfliktusára gondoltunk. Mert a szerző mind a négy rejtélyűző kísérletében eljut ehhez a konfliktushoz, hogy a *Túl jól fest boltan*-ban már a fejezetcímekben szinte didaktikusan meg is fogalmazza ezt: „*Inkább-Kutatás-Mint-Megoldás*. Mielőtt azonban a hagyományos és a Nat Roid krimi különbségének elemzésébe fognánk, röviden arra is választ kell kapnunk, hogy miben áll – az eddigieken túl – a műfaj vonzereje. Pierre Boileau és Thomas Narcejac *Le roman policier* című könyvükben így írnak: „... a bűnügyi regény elsősorban fikció (így), joggal tartozik az irodalomhoz...”

Az irodalom a természetünket alkotó összes impulzusok nyelvi eszközökkel való kifejezése és tudatosítása... Márpedig ezen alapvető impulzusok közül talán a legerősebb, legritimívebb és legvadabb a félelem. Nem az emberre leselkedő ezernyi veszélytől való félelem ez, hanem az identitásérzetünket rejtélyesen érintő megfoghatatlantól való félelem... A félelem a cogito árnyoldala... (hiszen) az ember nem teljesen átlátszó önmaga számára, hanem egyidőben tudat és dolog marad. És amennyire... dolog, annyira van védtelenül kiszolgáltatva... láthatatlan és ismeretlen erők támadásainak, amelyek végül megsemmisíthetik... Határesetben a dolog a saját hullám, még pontosabban a meggyilkolt tetemem... A bűn ezért ébreszt fel bennünk valami ősi rettegést... Egyetlen módja, hogy megkönnyítsük a súlyát: szavakban, mondatokban, elbeszélésekben, *történetekben* kell felszabadítanunk...” S ha most emlékeztetünk sok más mellett Marjorie Nicholson mondatára („A detektívregény az egyetlen prózai műfaj, amelyben még el lehet mondani valamilyen történetet”), már közel járunk a krimi vonzerejének megértéséhez; ha pedig az egyik östre, Chestertonra gondolunk, aki szerint „a gyilkos-művész, a detektív-műkritikus, aki számára nincs tökéletes műalkotás”, már Nat Roidnál vagyunk.

II. Nat Roid Krimije legalább annyira kapcsolódik Király már idézett gondolatához (... a nyomozás mint a nyomokban való olvasás), mint amennyire az előbbi Chesterton-szellemességhez. Nat Roid ugyanis, mintha az szerint venné mindezeket, mert egyrészt a négy történetben Joe Lopiccó a rejtély kutatásában egy-egy könyv segítségével jut el a felismeréshez (Kierkegaard, Pascal, Francis Bacon stb.), miután a könyv, vagy pontosabban A Könyv szá-

mára nyomok halmaza, mely a világ, a valóság, az éppen *szóban forgó* rejtély megoldásának kulcsa. Másrészt: a gyilkosságok *forrása* egy az *ÉLET, MINT MŰALKOTÁS – MŰALKOTÁS, MINT ÉLET* lehetetlenjét megkísérlő zseniális akció, és Joe Lopiccó-Ron Sadle számára egy ponton mindig nyilvánvalóvá válik, hogy amivel szembe kell nézzenek – életre-halálra! – az voltaképpen egy művészi tett, egy fantasztikusan kigondolt vagy megvalósított mű, s mert az általa kibillent világ képviselői ők, végzettszerűen arra rendeltettek, hogy újból és újból kimondják az ítéletet, pontosabban: végrehajtsák: nincs tökéletes műalkotás...

A Nat Roid-Krimi a detektívregény-irodalom különös magaslata, mert annak mindig a szélső pontjain közlekedik: a hagyományos krimi műfajából eredő kényszerítő konvenciók nem egyszerűen valami „eredendő módon” meglévő konvenciók itt, hanem már-már vérfagyasztó tudatossággal a szerkezet működését konstituálják, más szóval, a hagyományos krimi struktúra nem pusztán van, hanem működik. A tradicionális bűnügyi regényben például a bűnnek, a gyilkosságnak a pusztá ténye elegendő „a kizökkent idő” jelzésére; nincs különösebb jelentősége annak, hogy a gyilkosság mivégre sérti fel az adott világ szövetét, vagyis az író és olvasó konszenzusára épülve „eleven sztereotípiaként” absztrakt módon *adva van*. Nem úgy Natt Roidnál: itt a gyilkosság az ÉLET-MŰ paradoxonának tragikus kudarca, nem egyszerűen megátalkodott gazemberek, sötét, pokoli fickók gaztette, hanem már-már heroikus, s ily módon drámai kísérlet a világ adott szerkezetének újrendező-sére.

Vagy: minden krimiteoretikusnál olvasható, hogy a hagyományos detektívregény mély műfaji jellegzetessége a nyomozó változatlansága, valamint a hamis és az igaz megfejtő egymás melletti szerepeltetése. Nat Roidnál a nyomozó, Joe Lopiccó és Ron Sadle a „megoldáshoz” vezető úton egyre mélyebben lát bele a valóságot szabályozó törvény értelmébe, mintegy együtt mélyülnek – különösen Mr. Joe – a kutatással; másrészt a hamis és az igaz megfejtő egy figurában összpontosul, nem válik szét, éppen, mert a nyomozópáros nem pusztán a titok professzionális megoldója, éppen, mert nem csupán a megoldásért, de önmagukért mint megoldásért kell küzdeniük.

Végül: a tradicionális krimiben maga a megoldás mindig a megfoghatatlan feletti győzelemként jelenik meg, ily módon felszabadító szerepe van. Nat Roidnál a „megoldás” a rendezettség győzelme ugyan, de a megfoghatatlannal szembeni kudarc, így azután nem felszabadít, hanem kétségbeejt. Itt a győztes is, a vesztes is – veszít... nincs katarzis, nincs megkönnyebülés. A bűn itt voltaképpen az adott világ meghaladására tett kísérlet következménye, az efelett aratott győzelem legalább annyira a győztes önmagán végrehajtott ítélete is. (Természetesen a gyilkosságok szervező középpontjáról, Axel Griersonról, Mr. Glichardról stb. van szó.) Egyszóval: a Nat Roid-Krimi olyan, mint egy pokoli éjszaka, amelynek alig várjuk már a végét, s akkor egyszerűen kiderül, hogy már régen napfogyatkozás van...

A Nat Roid-Krimi alapaxiómája, hogy minden mindennel összefügg, vagyis végső soron, hogy a világ már befolyásolhatatlan, de még áttekinthető. Így aztán az esetlegesség csak mint gondolati tévút értelmeződik, a véletlen nem a dologban, hanem a tudatban van. A kutatásnak ezért épp a véletlen ad esélyt, vagyis a megoldás egyik kritériuma a tévedés lehetősége. Mind a négy történet a „valami történt, vagy ki tudja” zűrzavarából indul, a valószínűségek káoszából, a nyitottság bódulatából, az „ami van, az nincs” szorongásából. És Joe Lopiccó sadle-ve nekivág az „ami van, az nem úgy van” kimeríthetet-

len hajtóerejével a „valahogy lennie kell” korlátai között. Amit tesz, rekonstrukció, mint ahogy maga a történet, a kutatás, maga a könyv is az, a műalkotás lényegét példázva. A látszat zürzavara a zürzavar látszataként értelmeződik át, s a kezdeti „bármilyen lehetséges” szabadságát végül a kimerevitett „így volt” masszívuma váltja fel.

A kutatás lényege, kiindulópontja, hogy a kutató, a nyomozó, az igaz-hamis megfejtő tagadja a valószerűséget, ám mégis ki van szolgáltatva neki. Tagadja, mert tudja, hogy ami valószerű, az nem igaz, és ami igaz, az nem valószerű. Ugyanakkor ki van szolgáltatva ennek, mert mindig újra és újra a valószerűség foglya marad: hiszen örökösen egy új valószerűségbe lép csupán át. Ugyanez mondható a detektívregény írójára is: „Van valami tragikus a detektívregény szerzőjének a sorsában: az volt a célja, hogy megtagadja a valószerűséget, csakhogy minél jobban sikerül ez neki, annál inkább megszilárdít egy új valószerűséget, amely munkáját a detektívregény műfajához kapcsolja. – írja Tzvetan Todorov. – Ilyenformán a detektívregény mutatja fel a legtisztábban, hogy a valószerűségtől nem lehet megmenekülni... (De nem ő)... az egyetlen, aki ilyen sorsra van kárhóztatva; ilyenek vagyunk mindannyian, minden pillanatban... (mert)... mi hiába fedezzük fel a bennünket körülvevő élet törvényeit és konvencióit, nincsen hatalmunk megváltoztatásukra...” Minderre, mondja Todorov, beszédünk alaptörvénye kényszerít, melyből kiszabadulni csak egyféleképpen, a beszéd megsemmisítésével lehet. Ez a magyarázata a Nat Roid-szöveg irtózatossá redundanciájának. Mert Nat Roid útja a sadle-ctes Joe Lopicolóval együtt a beszéd valószerűségét megszüntetni, az igazságot „kimondani” akaró hős szomorú kalandja is, ennek (reménykedünk, egyik) módja a redundancia olyan felfokozása, mely közvetlenül a teljes némaság szakadéka előtt áll. Addig Todorov szavai csengnek komoran: „mert mi más volna az igazság, mint a meghaladott és későbbre halasztott valószerűség?”

III. A Nat Roid-Krimi ugyanakkor az identitás el lehetetlenülésének fájdalmasan ironikus „kimondása” is. Itt senki sem azonos önmagával, Joe Lopicoló nemcsak Joe Lopicoló, hanem „Hogpen” is, Ron Sadle D’Orleans felügyelő is, Mr. Glíhard John Picta is, Mr. Phil E. Tarius az Illető is, Axel Grierson Flaherty is, Kent nem Kent, Picta nem Picta, és így tovább, egészen addig, hogy Nat Roid nem Nat Roid. A két-, illetve a többértelműségnek ez a már a nevekben, címekben is megnyilvánuló zavara, bősége mintegy emblema a figurák, a cselekmény stb. „van és nem van”, „az és nem az” jellegének. A négy nyomozásnak – egyáltalán! – van egy olyan dimenziója is, ahol az egyetlen kérdés az, hogy: KI – KICSODA? S a megoldás egyetlen feltétele, hogy erre „valahogy összejöjjen” a válasz. Így aztán még az is megkockáztatható, hogy a négy történet nem más, mint Inkognitók Nagy Leleplezése. Nemcsak a Nat Roid-Krimi világmodelljének kiindulópontja a „minden mindennel összefügg”, de ugyanez érvényes a négy stórv szerkezetére, rögeszmés konstellációira is. Ezért aztán a nevek végleges, helyes pozíciójának megjelölése és a rejtély megoldása ugyanannak a dolognak a két oldala. Nevet adni a világnak, néven nevezni a valóságot, a dolgokat, így épül be mint szerkezeti alapelem. Mert a figurák inkognitójának a világ inkognitója felel meg, ily módon hát a személy és név helyes azonosítása a világ és név helyes azonosítását igéri – és mi más a dolga az írónak, mint hogy örökösen megkísérelje a lehetetlent: *túl-jutni* a nyelven... Az olvasóé pedig az, hogy Nat Roid Inkognitója mögött az Illető Személy és Tandori Dezső „valahogy összejöjjen”. (Magvető, 1980–82.)

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ

VÁLTOZÓ VALÓSÁGUNK

MOLNÁR PÁL:

FÚJ A SZÉL MALOM NÉLKÜL IS

Ormótlan rézcső mered fölfelé a mérnök íróasztalának sarkán. A fél méter magas, nyolc-kilenc centi átmérőjű fémdarab derekán hegesztés nyoma.

- Egy újításom maradványa. Nem fogadták el - közli rezzenéstelen arccal a fiatalember.

Persze - villan eszembe -, erről én is írtam: nem kapott indoklást a visszautasítás mellé. A cikk hatására megkapta az öt gépelt sort egy szalagnyi papírcetlín: a gyári körülmények között nincs lehetőség a módszer eredményes alkalmazására.

- Sajnálatos, de nincs mit tenni... - nyújtom vissza a cetlít, s szenvedő képet vágok, vigasztalólag.

- Dehogy nincs! - veti ellen a mérnök és a rézcsőre bök. - Én ezt „a gyári körülmények között” hegesztettem így össze. Mindenki láthatja, hogy ez „eredményes alkalmazás”.

- Ahá! Tehát ez a tárgyi bizonyíték.

- Igen. A bírálók is tudják, hogy itt van az asztalomon. Idegesíti is őket, visszahallottam.

Ismervén az ügyet, tudom, hogy e jó módszer mellőzése miatt a gyár kénytelen máshová szállítani a rézcsöveket, és borsos árat fizet a hegesztésekért.

- Mit gondolsz, miért nem fogadták el?

- Egy újítás sorsa sokszor múlik azon, hogy az újító szimpatikus-e az elbírálónak - mondja, s nem fűz hozzá kommentárt.

A hetvenes évtized elején még csak negyvenkét és fél ezer jónak talált újításról tud a hivatalos statisztika, 1981-ben ezek száma hetvenkét és fél ezerre szökött fel. A hasznosítás pénzben mért gazdasági eredménye jóval nagyobb arányban - 1 milliárd 806 millió forintról 4 milliárd 383 millióra - nőtt tíz év elteltével. Hasznosított találmányt 1971-ben csupán 468-at jegyeztek föl, 1981-ben viszont már több mint másfél ezer kerülhetett lajstromba. Itt a pénzben mért haszon több mint háromszorosára gyarapodott.

Ami az ötletemberek díjazását illeti: a tendenciát tekintve nincs ok panaszra. A hetvenes évek elején átlagban 2600 forinttal, tíz esztendő múlva 3400 forinttal honoráltak egy-egy újítást. Még nagyobb lendületet vett a találmányi díjak növekedése. 1971-ben egy találmányért átlagosan 178 ezer forintot süllyeszthetett zsebre a technikát megújító koponya tulajdonosa, 1981-ben pedig 242 ezer forint ütötte az innovátor markát egy sikeres találmányért. Az újítók népes serege 1971-ben pontosan 101 ezer 109 főt számlált. Tíz év alatt fölnőtt mellettük egy másik regiment: 1981-ben már 216 ezer 948 ötletember

neve lett volna olvasható a magyarországi újítók listáján. Az új gárda ütőképesebb is: a benyújtott javaslatoknak 56 és fél százaléka találatot jónak, öt perccel nagyobb hányad, mint tíz évvel ezelőtt.

★

Irányjelölő adatok sorakoztathatók föl a megállapítás mellett: a műszaki alkotók és alkotások sorsával koránt sincs minden rendben.

Túl erősek még ma is azok a bástyafalak, amelyek az egyes vállalatokat óvják a más vállalatoknál készült újítások átvételétől. A témáról megjelenő szenedélyes vezércikkek ellenére még 1981-ben is csupán 1389 ötlet tudott utat törni magának a kidolgozón kívül más egységekhez. Vagyis az isteni szikráknak mindössze 1,2 percentje hasznosul a minimálisnál valamivel szélesebb körben.

A népünket talentumos alkotóközösségként elkönyvelő honfiakból aggodalmat vált ki, hogy az aktív keresőknek csupán öt százaléka törí a fejét technikai eszközök, műszaki, gazdasági folyamatok megújításán. A mérnököknek, technikusoknak kevesebb, mint egyötöde néz körül a munkahelyen kritikusalkotó szemmel. A fizikai dolgozóknak 3,5; a harmincévestől fiatalabb kenyérkeresőknek három százaléka vállalja az újítással járó megpróbáltatásokat. A nőknek pedig mindössze 0,6 százaléka kísérli meg ésszerűsítő ötletének meghonosítását.

★

Bolyhosra feslett közhelyek már a műszaki alkotással kapcsolatos legjellegzetesebb bajok: a „fölülről” érzékelhető közöny; az „oldalról” tapasztalható irigység, gáncoskodás; a még mindig csenevész anyagi elismerés. Ritkábban említhető „rendellenesség”: a célba találó ötletek elorzása!

– Nem mintha mi nagyon okosak volnánk, de itt dolgozunk tizenöt-húsz éve, tudjuk, merre hany méter. Észrevesszük, kitaláljuk, hogy mit lehetne ésszerűbben csinálni – mondja egy rangos acélüzem hat osztályt végzett Kovácsa. – Régebben sokat vesződünk például az örlőgolyók kiemelésével. Meg kellett várunk, míg az egyik villás targonca ráér, idejön, és kettőnk közreműködésével nagy nehezen kiemeli a tartóládát, aztán ügyeskedve rácsúsztatja a síre. Én hamar megláttam, hogy a felső gerendázatra rászerelehetnénk egy csigaemelőt, és várakozás nélkül, könnyedén kiemelhetnénk, továbbíthatnánk a golyókat. Add be újításnak – mondta Karsci. De én nem tudok rajzolni!... Egyszer szóltam D. mérnök úrnak, hogy mi lenne, ha oda csigát tennénk fel. Az nem jó, mert leszakad a gerenda – felelte és otthagytott. Két hét múlva egy firkálmánnyal mégis felmentem az újítási irodára. Ezzel már elkéstem, Józsikám, nemrég adta be D. mérnök elvtárs – mondja az újítási felelős. Hű, az anyját, mondom. máskor inkább lenyelem, ha eszembe jut valami.

Egy jó tipp ellopása mellett előfordul annak részleges megkaparintása is. Erre ugyancsak pompás alkalmat kínál az igazi szerző képzetlensége.

– Nagyon porzott a kemence előtt a szilíciumtöret. A sarokban állt egy vödör kátrány, azt öntöztem széjjel – meséli újításának történetét egy négy osztályt járt kemencekezelő. – Egy óra múlva azt vettem észre, hogy a por és a kátrány összekeményedett és felpattogzott. Mindjárt eszembe jutott, hogy ebből akár teknőbélés is lehetne. Egy héten át csempészttem ki a táskámban a szilíciumtöretet és egy kis üvegben a kátrányt. Otthon, Rónán, a saját kazánomban kísérleteztem majdnem fél évig. Konzervos dobozokba kevertem bele a masszát. Különféle szemcsenagyságot, kevesebb-több kátránnyal. Még a hőfokot is változtattam. Télen a hóban hűtöttem le a megkeményedett darabo-

kat: lássam, hogyan reagálnak a hidegre. A feleségem mérgelődött is, hogy füstös, meg ragacos minden. Mikor összeállt öt jónak látszó mintadarabom, akkor szóltam a Tibinek, hogy rajzolja le, írja le, adjuk be közös újításnak. Nem szeretek én rajzolgatni, írogatni.

Különösen az író emberek irigyelhetik az újítótársat. Az egyoldalas szövegért és a rajzért csak előlegként tizenhatezer forintot vett föl. De további summára is számíthat, mert az eredetileg teknőbélésnek szánt massa kementefalnak is remekül megfelel, s az ötlet alkalmasint szabadalommal fejleszhető.

Korántsem csupán az ötletember tudatlanságával élhet vissza a *lelemény-dézszmáló*. Megeshet, hogy vezetői beosztásával járó előjogot formál arra, hogy a keze alatt működő újítók egyenrangú, sőt elsőrangú társaként részesüljön.

– Mi Ferivel nyolc éve rendszeresen újítunk – számol be egy üvegyári fejlesztő. – Nem biztat rá az égvilágon senki, szerencsére nem is akadályoznak benne. A múlt héten jött erre az osztályvezetőnk a főmérnökkel, és a mi újításunkat mutogatta, hogy „őnála, az ő keze alatt” bizony ez, meg az történik! El se tudta rendesen mondani, hogy tulajdonképpen mi is az, ami készül... Tavaly pedig, amikor kidolgoztuk a parabolaívben való hajlítást, meglepetésünkre újítótársnak íratkozott fel. Mikor megkérdeztük tőle, hogy ezt hogyan gondolja, azt felelte: hiszen ő volt az, aki engedélyezte, hogy kivételesen munkaidő alatt is foglalkozhassunk a témával!

Az „altera pars” meghallgatása valamilyen szempontból csaknem mindig hasznos. Ez utóbbi osztályvezetőt például főmérnöke „védte meg” igen sokatmondóan:

– Először is nemcsak engedélyezte a munkaidőben való újítást, hanem ő maga kérte két kartársát, hogy oldják meg a feladatot. Másodszor: ha a két műszaki kicsik a napi munkából, az a vezetőnek ráadásérterhet jelent. Gondoskodni kell a program szerinti tevékenységről; ez vagy átszervezést igényel, vagy pedig magának a vezetőnek kell beszállni az operatív feladatok elvégzésébe. Érthető (!), ha utólag az újítás előnyéből maga is részesedni akar.

A *másik fél* elgondolkoztatóan indokolja meg a „fölülről érzékelhető közönyt” is.

– Az egyszemélyi elbíráló *elvileg* érdekelt abban, hogy gyorsan történjen az újítások megítélése, valóra váltása – fejtegeti egy nagyvállalat vidéki gyárának „főműszakija”. – De – sajnos – túl sok az áttétel. A nyereség arányában premizált műszaki gárda nem a gyáranként mért eredmény, hanem az egész vállalat nyeresége alapján kapja a prémiumot. A legnagyobb arányban természetesen a központiakat díjazják. Én hiába vagyok a legjelentősebb gyár főmérnöke; mi vidéken vagyunk. Ezért én a műszakiaknak fizetett prémiumátlagnak csak nyolcvan százalékát kapom. Ha hozzávesszük, hogy az egész vállalatnál is csak kis töredék marad a képződött nyereségből, s annak is csupán elenyésző morzsája osztható fel részesedésként, akkor már látható, hogy egy vezető prémiumában szinte kimutathatatlan az a néhány fillér, ami az újítások gyors bevezetéséből származna.

Könnyen kínálkozik indok az „oldalról tapasztalható irigységre, gáncsoskodásra” is.

– Jóskát a főnök hozta magával M.-ről. Bármit kitalál, az zseniális. Annak a megvalósítása halaszthatatlan, arra más újítások elől is jut pénz. A bronz-

sávós forrasztásba is azonnal beleölték százötvenezer forintot, el is készült a gép, és azóta egyfolytában áll. Hivatalosan: egy nyugati alkatrész kellene bele. A valóságban: egy külföldi gép rosszul sikerült koppintása az egész. Eszem ágában sincs segíteni neki. Miért fecséreljek energiát az ő megdicsőülésébe?

– Bandi bácsi fél évvel ezelőtt egy hétig járt a nyakamra. Kérdeztet, méricskélte a gépemet, rajzolgatott. Egy szép napon a gépasztalra szereltek egy apparátot, és kértek, hogy próbáljak azzal dolgozni, biztosan szaporább lesz. Már másnap megjelent a normás, stopperórával a kezében. Úgy megemelte a normát, hogy azóta a vécére is alig tudok kijárni. Ezért most már a többiek is riogatják Bandi bácsit, ha megjelenik a gépük körül.

Hamar meglesi magyarázatát a bürokratikus, nehézkes ügyintézés is.

– Ha bonyolult, kockázatos módosításról van szó, vagy olyanról, ami száz- ezrekbe kerül, akkor eleve hosszas a fontolgatás – magyarázza egy elismert újítási felelős. – De nem is ezekért pörölnek az újítók, hanem az egyszerűb- bekért. Ám én azokkal kapcsolatban is megértem a szakvéleményezők lassú- ságát. Ugyanis az újításokkal való törődés csak mint általános követelmény van benne a munkakörükben. Felülről ezt nem kérik számon tőlük, sok má- sőt viszont nagyon is a körmükre néznek. Ezeket a teendőket veszik tehát előbbre, az újításokat pedig hátrahagyják. Sokszor zaklatásnak, tehernek ér- zik, s nemegyszer ennek megfelelően bírálják el. De van áthidaló megoldás, és egy újítónak ebben is leleményesnek kell lennie. Huszár Bandi él azzal a lehetőséggel, hogy az újítócsoportha mindig bevonja a főmérnököt is. A göré sokszor azt se tudja, éppen mit újít, csak kap egy telefont: „Főnök, ha- tos lemezt szeretnék vételezni, meg még kellene fél műszakra egy fűrészgép is az oromesörlőhöz.” Ilyen „újítótárssal” gördülékenyen megy az elbírálás és a kivitelezés. Ez megéri a díjból cleső hányadot.

A tanári katedra magaslátáról könnyedén leli meg a bonyodalmak magya- rázatát egy vidéki főiskola közgazdásza.

– Nem az újítómozgalommal, vagy a találmányok alkalmazásának me- chanizmusával van a baj. Ezek a zökkenők csak tüntei a magyar gazdaság minőségi váltásának. Még csak a kikristályosodás kezdetén tart a teljesít- ményrel arányos jövedelmet garantáló szerkezet. A produkció és a pénz ma még a kelleténél távolabb esik egymástól, akár vállalati, akár egyéni szem- szögből nézzük. A vállalatvezetők ezért nem érzik jó barátoknak, „profitnövelő” tényezőnek az újítót, a feltalálót, hanem csak sürgető, fáradságot okozó „ne- ház embernek”. Ha az egyes vállalatnál elért nyereség a mostanótól nagyobb arányban maradna a vállalatnál, akár belső fejlesztésre, akár jutalmazásra, s ezt a pénzt nem a csetlő-botló vállalatokba pumpálnánk, akkor megnöveked- ne a tekintélye a forintvonzó újítóknak a vezető, a kolléga szemében egyaránt. Akkor szívesen segítenék az innovációt lózungok és „közreműködői díjak” nélkül is.

★

1981 tavaszán, az Akadémia közgyűlésén *Vámos Tibor* nagy hatású előadást tartott; teljes szövegét az MTESZ-lap, egy kolumnára zanzásított változatát a Népszabadság is közölte. Egyes passzusai azóta is vissza-visszatérnek a saj- tóban, szabad citátumai pulpituson, presszóasztalnál egyaránt elhangzanak.

– Legfőbb nemzeti értékünk, amivel felkészülhetünk a nemrég kezdődött időszak történelmi erőpróbájára: a kreativitás, az alkotókészség gyors eme- lésc – figyelmeztetett az adakémikus. – Ebben a vonatkozásban követtük el

valószínűleg a leghosszabb távon ható hibákat. Az erőforrások szegénységével küzdő rendszer tartalékai felélésére kényszerül, ami azonban a következő periódusban sokkal nagyobb befektetést igénylő és sokkal hosszabb idő alatt helyreállítható károkat okoz. Ezt tapasztaltuk nemrég az infrastruktúra területén. A következő évtizedekben súlyos adót fogunk fizetni az alkotó értelmi-ségi munka devalválódása miatt.

Ugyanezen év őszén az MTESZ-közgyűlésen adott hangot korszerű felismeréseknek Czézl György: „*A jelenlegi körülmények között csak akkor tudunk a versenyhelyeztethen helytállni, ha a valóságos teljesítményekre épülő szelekció érvényesül a társadalomban. (...) Jelentősen segíthet bennünket, ha figyelünk a véleményekre, még az akadékoskodásnak tűnő olyan megjegyzésekre is, amelyek talán nincsenek összhangban az eddig megszokott gyakorlatunkkal. (...) Sok helyen nem nagyon szeretik a valóban gondolkodó, újat akaró, tehát »problémát okozó« embereket, a »sima modorú«, gondot nem okozó ügyeskedőket viszont megtűrik, holott ezek nem viszik előre az ügyünket. (...) Szerintem csak azt tarthatjuk jó vezetőnek, aki szárnyakat ad az alkotni tudó embereknek, közöttük az alkotni tudó műszakiaknak. (...) Nemzeti érdekeink, hogy mindenütt versenyképes legyen, az egész világon felértékelődjön a magyar alkotás, tudás, termék.»*

E fölismérések gyakorlati hasznosítását volt hivatva siettetni az újítók és feltalálók V. országos tanácskozása 1982 májusában. Az összejövetel gondosan került a formai újításokat: a lehető legszokványosabb módon bonyolódott le Budapest egyik szakszervezeti székházában. Hatszáz választott újító és feltaláló gyűlt egybe, képviselvén a magyar alkotó műszakiakat. A főrendező találmányi hivatal ellátta a küldötteket előzetes beszámolóval, felhívástervezettel, s egy udvarias kérés tartalmazó cédulával: kerüljék a saját cég adatainak iskolás felsorolását, kímélendő az értékes szellemi energiákat. A kérés pusztába kiáltott szónak bizonyult: a félszáz főlshálós háromnegyede statisztikai kimutatást zúditott az egyre ernyedtebb hallgatóságra. Hasznos gondolatok is bőven elhangzottak: a gondok elsorolása mellett tippek fogalmazódtak meg a fölösleges szabályok kijátszására, sőt: falba ütköző újítók önvigasztalására alkalmas aforizmákból is rendelkezésre bocsátottak egy szekéredékkel az alkalmi szónokok. A kabusával világsztárrá emelkedett föltaláló, minden magyar ötletember példaképe, retorikából is példát mutatott: papír nélkül beszélt a sok nagy szónokot már kiszolgált mikrofoncsokorba. Egy képzetetindító metaforával szemléltette az ötletek fölkarolásának szükségességét: fúj a szél malom nélkül is, de jobb az, ha egy szerkezet felfogja és hasznosítja az energiát. Elmondta még a véleményét munkás, művezető, műszaki, tisztviselő, politikus, sőt maszek is. Végül a gyűlés – apró kiegészítéssel – elfogadta az előzetes felhívástervezetet, így a FELHÍVÁS rangjára emelvén azt. A dokumentumban bizakodást sugallva foglal helyet az erőtől duzzadó – a tervezetből változtatás nélkül átvett – mondat: „*Tanácskozásunk örömmel állapítja meg, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusa határozatával összhangban az elmúlt időszakban számos olyan gazdaságirányítási intézkedés született, amely jobban ösztönöz a műszaki fejlesztésre, az újító-, feltalálótevékenység kibontakoztatására.*”

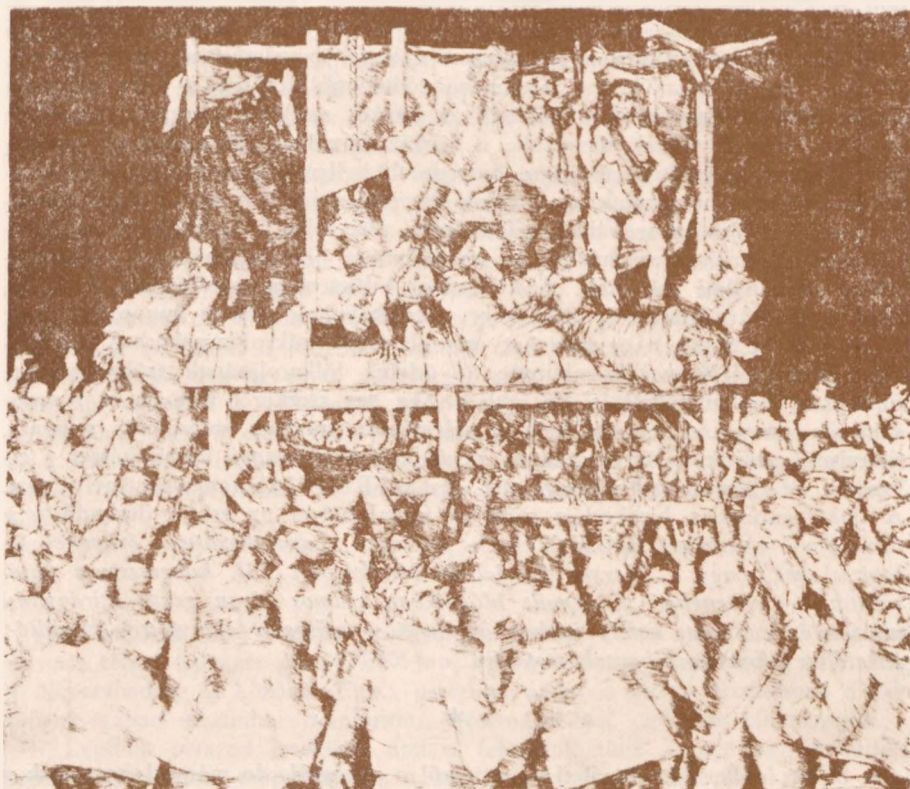

– Sokat írnak, sokan nyilatkoznak erről a dologról, de már túl ismerősek a mondatok – közli északi megyénk lapja egy újítási felelős nő panaszát 1982

őszén. – Mondják, hogy támogatni kell az újítókat, csak azt nem mondják meg, hogyan... Igaz, talán nem is lehet mindenhol érvényes módszert ajánlani.

„A sok egyszerű idom – közli *Rubik Ernő* szavait az *Élet és Irodalom* Zűrös kocka című cikke – szinte sugallja a hagyományos megoldásokat. Azt, hogy sorban, gondolkodás nélkül, gépiesen tegyük a dolgunkat. Aki viszont így akarja összeállítani bármelyik szint, soha nem ér el eredményt.

Itt át kell látni az egész feladatot, a lehetőségeket.”

A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon

Az egyén és a család társadalmi helyzetének változása a köztudatban nagyon gyakran úgy jelenik meg, mint a fejlődés elválaszthatatlan velejárója. S ez a megállapítás akkor is igaznak tetszhet, ha tervezett fejlődésről van szó, hiszen a spontán változás irányának meghatározása – legalábbis a leglényegesebb vonásokat illetően – *időben* megtervezett folyamatot jelent. A szociológiai kutatások számára azonban az is fontos kérdés, hogy milyen összefüggés mutatható ki a mobilitás társadalmi hatásai és az azok nyomán kitermelődő egyenlőtlenségek között. Végtére is, egyetlen, szorosan összefüggő folyamat mozzanatairól van szó, amelyeknek megítélésében mérhetetlenül nagy szükség van az empirikus vizsgálatokra és a társadalomstatistikai adatokra épülő elemzési módra. A mobilitási adatfelvételek alapján lehet ugyanis leginkább nyomon követni, hogy az adott osztály- és réteghelyzet változása hogyan befolyásolja az egyén és a család életének csaknem valamennyi mozzanatát. De ugyanakkor a társadalmi mobilitás mértékét és irányát, a mobilitás terén megnyilvánuló egyenlőtlenségeket és a gazdasági fejlődés hatását csak akkor lehet meggyőzően feltárni, ha – miként Andorka Rudolf *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon* című művében utal rá – a történelmi tendenciák és a jelen helyzet elemzése nem különül el me-
reven egymástól.

Mindezek a szempontok a polgári

szociológia elméletében sem voltak ismeretlenek, csak kevésbé hangsúlyosak, mert úgy látszott, hogy a társadalom egészének működése szempontjából elegendő az osztályszerkezetek változásából kiindulni. Csupán az utóbbi évtizedben vált egyértelművé az a felismerés (elsősorban a megszorodott empirikus kutatások hatására), hogy a társadalmi mobilitás mozgatóerői sokkal differenciáltabb szociológiai vizsgálódást követelnek. Ezért is szükséges konkrétan elemezni, *miképpen alakulnak a különböző társadalmakban a mobilitási folyamatok, milyen tényezők határozzák meg őket és milyen hatásaik vannak.* Míg a századforduló körül végzett első adatfelvételek egy-egy kisebb közösség mobilitását vizsgálták, addig napjainkban – a szocialista és a kapitalista országokban egyaránt – a társadalmi mobilitás adatszerű vizsgálata országos méretet öltött. E tág horizontú kutatásokban szerzett műhatatlan érdemeket *Andorka Rudolf* is, aki több mint másfél évtizede foglalkozik a hazai társadalmi mobilitás elméleti kérdéseivel. Most megjelent kötetében a XX. század első évtizedétől egészen napjainkig követi nyomon azokat a – hazai társadalmi struktúra és foglalkozási szerkezet átalakulását kísérő – változásokat, melyek ez idő alatt a magyar társadalom legkülönbözőbb rétegeinek és nemzedékeinek helyzetváltoztató készségében-képességében bekövetkeztek. Ám a könyv olvasásakor az is kide-

rül, hogy mindazok a döntő – a kutatás egészét meghatározó – megállapítások, melyeket a szerző a társadalmi mobilitás történelmi változásaira és legújabb tendenciáira felhoz, nem annyira feltételezéseken, mint inkább a rendelkezésre álló társadalomstatistikai adatok pontos és megbízható értékeléséből erednek.

Bármilyen sok, fenntartással körülbástyázott következtetés található is a kötetben, a gondolatmenet mindvégig a *mobilitás hatásai, az egyenlőtlenség mértéke és a mobilitást meghatározó társadalmi tényezők bármás rendszerén alapul*. E rendszerszemléletű megközelítés teszi lehetővé a társadalmi mobilitás történelmi trendvonalainak elemzését csakúgy, mint azoknak az okoknak a feltárását, melyek a társadalmi és foglalkozási szerkezet átalakulását vonták maguk után. Ebből kiindulva Magyarország társadalmi-foglalkozási összetételének bemutatásában három időszakot különböztet meg. Míg az első időszak az I. világháború előtti évtizedeket öleli fel, addig a második korszak a két világháború közötti éveket foglalja magában, a harmadik időszak pedig a felszabadulással veszi kezdetét. Hogy ez az elhatárolás cseppet sem tűnik erőszakoltnak, az éppen a három vizsgált és statisztikai adatokkal bőségesen alátámasztott korszak társadalmi szerkezetének vizsgálata alapján válik világossá. A több mint nyolc évtizedre kiterjedő statisztikai adatsorok ugyanis olyan kiindulópontokat jelentenek az elemzés számára, melyek segítségével a különböző osztályok és rétegek egymáshoz viszonyított helyzetének változása viszonylag pontosan megrajzolható. Még ha az első világháború előtti évtizedekben fennálló osztályok és rétegek egymáshoz viszonyított helyzete csupán az iskolai végzettségi adatok alapján közelíthető is meg, a szerző következtetéseiből egyértelműen kiviláglik, hogy az akkori Magyarország – legalábbis

a foglalkozási összetétel tekintetében – azon a szinten állt, ahol ma a legingább elmaradott harmadik világbeli országok.

Sokkal kedvezőbb vizsgálódási területnek legfeljebb csak a két világháború közötti időszak magyar társadalmára ígérkezik, mely *megosztottságban* valóban különleges sajátosságokat mutat. Miután erről a korszakról az 1930. évi népszámlálás adatai is rendelkezésre állnak, a nemzedékek közötti mobilitás jellemzői vitathatalanul nagyobb pontossággal vizsgálhatók. A társadalmi foglalkozási szerkezet elemzése alapján mindenképp előtt arról győződhetünk meg, hogy a felszabadulás előtti magyar társadalmi mobilitás viszonylag csekély volt azzal az *Erdei Ferenc* által leírt jellegzetességgel is összefüggött, hogy két társadalom élt egymás mellett, de egymástól erősen elszigetelve: egy *történeti-nemzeti* és egy *modern polgári társadalom*; és alattuk a szegényparasztság és a mezőgazdasági munkásság, szinte kirekesztve a társadalom egészéből. De ez a *függőleges* elválasztódás kiegészült a társadalmi pozíciók merev elhatárolódásával is, mely nem egy esetben vezetett az ellenkező irányú társadalmi helycserekhöz; vagyis az egyetemet végző diplomás „szabadon” választhatott az utcaseprői vagy éppenséggel a villamoskalauzi foglalkozás között. Kétségkívül az ilyen irányú – szakkifejezéssel élve: *cirkuláris* – mobilitás semmiképpen sem választható el a stagnáló gazdasági fejlődéstől és attól a megmerevedett társadalmi struktúrától, mely a különböző nemzedékek helyzetváltoztató lehetőségeit csaknem a minimumra redukálta. Valójában a társadalmi mobilitási folyamatok csak a felszabadulást követő években, illetve évtizedekben indulhattak meg; a földreform, a nagyarányú iparosítás, a mezőgazdaság kollektivizálása stb. egyaránt előkészítőjévé vált a társadalom struktúráját, rétegződését át-

formáló mozgásoknak. S amilyen mértékben átalakult a társadalmi és foglalkozási szerkezet, a mobilitás főiránya is aszerint változott.

Csak hogy a társadalmi nyitottság – melynek hátterében az egyéneknek a mezőgazdaságból a munkásságba, valamint a munkásságból és a parasztságból a vezető, az értelmiségi és az egyszerű szellemi foglalkozások felé való áramlása áll – *többféle formaváltozatban* jelent meg. Az 1960-as évek eleje és 1973 között bekövetkezett változások például – mint ahogyan a könyv szerzője minden kétséget kizáróan kifejti – korántsem voltak olyan mértékűek, mint amekkora változásokra a gazdasági és társadalmi körülmények módosulása (a munkaerő-tartalékok kimerülése, az extenzív növekedés befejeződése, az ipari foglalkoztatottság emelkedésének megszűnése stb.) alapján számítani lehetett volna. S ha a társadalom szerkezetében *homogénebbé* vált is (a hetvenes évek első felére háromötödére csökkent a mezőgazdaságban dolgozók aránya, miközben a munkásság és a szellemi foglalkozásúak száma két-két és félszeresére nőtt), az imént említett nyitottságot jelentős mértékben korlátozták a legkülönbözőbb esélyegyenlőségek. Így például a nyolcvanas évek elején a *„szakmunkások fiainak és leányainak körülből egyharmad, a mezőgazdasági fizikai rétegekből származóknak mintegy egytized annyi esélyük volt arra, hogy legalább az érettségiig eljussanak, mint a vezetők és az értelmiségiek gyermekeinek”*. Aligha beszélhetjük túl e megállapítás jelentőségét, még ha talán sokak számára magától értetődőnek számít is. Éppen az egyenlőségi viszonyokat újratermelő egyik mechanizmus, az *iskola* társadalmi funkcióit jelző adatok elemzése alapján válik nyilvánvalóvá az a felismerés, hogy az iskola szere-

pe a társadalmi mobilitás irányában ugyan megerősödött, de a különböző társadalmi helyzetű családok gyermekeinek életpályacsélciben ma is lényeges és egyre inkább mélyülő különbségek vannak.

Vajon lehet-e változtatni ezen a helyzeten? Ellentétben a társadalmi mobilitás nyugati irodalmában a legutolsó években megszaporodott szkeptikus véleményekkel, Andorka Rudolf a társadalom nyitottságának fenntartását és fejlesztését mindenekelőtt az oktatási rendszer keretei között felhasználandó eszközöktől teszi függővé. Így egyebek között fontos szerepet szán a kevésbé kedvező családi háttérből jövő gyermekek tanulását támogató intézményeknek, a különböző felszereltségű és oktatási színvonalú iskolák kiegyenlítésének, végül pedig az oktatási rendszer olyan szerkezeti átalakításának, melynek révén az alapfokú oktatás meghosszabbodik. Felsorolászerűen is a társadalmi mobilitás optimális alakítására alkalmas eszközök állnak előtünk, melyeknek érvényességéről csak akkor győződhetünk meg, ha az újabb és újabb oktatási reformok valóban figyelembe vennék a társadalmi egyenlőségek újratermelődé-
sét megszüntető vagy legalábbis mérséklő tényezőket. De ugyanígy igaznak tartható az a konklúzióként megfogalmazott megállapítása is, hogy *„mindenfajta más dimenzióban megnyilvánuló egyenlőségeknek – a jövedelmi különbségeknek, a lakáshelyzet különbségeinek, a családok kulturális szintjében meglévő egyenlőségeknek, a főváros és vidék, a városok és a községek közötti különbségeknek – a csökkenése módosíthatja legerősebben a társadalmi mobilitás terén megnyilvánuló egyenlőségeket.”* (*Gondolat*)

KERÉKGYÁRTÓ T. ISTVÁN

Enyém, tied, miénk... kié?

Ücsörgünk a tóparton, mellettünk birkatürelmű borgászok szorítják a bot végét. A kellemes nyár végi verőfény röntgenszerűen átvilágítja a kistálytiszt vizet. Apró balacsok kergetőznek a part mentén, némelyiket kézzel is oly könnyű elkapni, mint az akvárium foglyait. Ők a kis balekok. Önfeledten kergetőznek, siklanak, mint a villám, mégis pillanatokon belül a markunkban vannak, és eszeveszetten ficákolnak. Lessük a nagy balakat is. Azok messzire elkerülik a partvidéket, csak egy-egy márkás pecs végén akad fenn néha valamelyik. Ilyenkor a kicsik rövid időre eltűnnek a közelből, de aztán – mintha mi sem történt volna – bátran előmerészkednek. Kezdődik a vére menő játék előről.

CSIZMASZÁRBAN CSIRKECOMB

Kánikulai hőség, füledt, verejtékszagú este. Az emberek már kora délelőtt ingujjra vetkőztek, a délutáni műszakkezdésre patakokban ömlött ró-luk a víz, most pedig a gyári porta előtt várakozva, ragadós izzadság fokozza a türelmetlenséget. A fene sem érti, miért vannak mégis bő zakóban, begombolkozva, vállra vetett pulóverekkel.

Pontban huszonnégy órakor fölharsan a műszak végét jelző kürt. A várakozó sor nekilödulna, de futótűzként terjed a hír; a kijáratnál rendőri ellenőrzés van! Nem is eredménytelenül; az egyik munkás hónaljából sertés-karaj, a másik zakózsebéből újságpapírba csomagolt marhamáj, a harmadik csizmaszárából (?) néhány csirkecomb kerül elő...

– Ezekhez képest Rodolfo amatőr kezdő – vélekedik az egyik ellenőrző, s a „bűvészi” mutatványok valóban felülmúlnak minden emberi fantáziát. Volt, aki mosléknak „álcázva” hordta a hússzeleteket, egy másik az autó pótkerekét bélelte ki kolbásszal. Szerencséjére, mindig defekt nélkül vezetett.

A razziát követő reggelen csata utáni képet mutat az udvar; szanaszét szórt húsdarabok, csontok, belsőségek, összesen kétszáz kilónyi mennyiségben. A minőséget most hagyjuk.

A nyomozók egyébként egy mini-húsgyárra is rábukkantak. Z. István lakásán a „kimenekített” húsokat fölvagdalták, darálták, fűszereztek és – abrakadabra – házi kolbász lett belőle. Olcsósága miatt ugyancsak kelendő volt Sz. városkában, míg egy névtelen bejelentő – rossz nyelvek szerint a konkurrens – véget nem vetett a feketeüzetnek.

– Dehát mitől ilyen telhetetlenek?! – sopánkodik a vállalat igazgatója. – Hiszen már bevezettük a kedvezményes húsvásárlást is, ráadásul nincs olyan üzemi fórum, amelyen ne kerülne szóba a társadalmi tulajdon védelme. Sőt, ha valakit akár tíz deka hús lopásán érünk, azonnal fegyelmi eljárást indítunk ellene! Kérem szépen, évente nyolcvan-százhusz tegyelmet adunk – és négyszáz dolgozónk van.

– Ha ilyen gyakran kell büntetni, miként lehetséges, hogy – bocsánat a szóhasználatért – mázsaszámra lopják a húst, hiány pedig nincs?

A válasz nehézkesen születik.

– A minőséggel manipulálnak, illetve manipulálhatnak. Hogy is mondjam... A zsirosabb részeket is rajta hagyják a jobb minőségűnek titulált húson. Papíron tehát voltaképpen minden stimmel. Csak azt tehetjük, hogy az eddiginél sokkal szigorúbban odafigyelünk ezekre a jelenségekre...

Annál is inkább, fűzöm hozzá gondolatban, mert a tudomány mai állása szerint egy rókáról két bőrt nem lehet lenyúzni, azaz: egy disznóból nem adható el kettő, vagy másfél.

Anélkül, természetesen, hogy a „jelenség” számláját ne a vásárló fizetné meg.

MASZEKMŰHELY – KÖZPÉNZBŐL

Faluszerte irigylük N. házat, amely a mai építkezési divat néhány bogaras vonását is magán viseli. Van benne számos szoba, kékes-lilás fürdőszobacsompe, az előszoba falán hatalmas szarvasagancs, a második szinten napozóterasz tarka mozaikkal, aztán kakukkos óra, óriás kaktusz, színesstévé, a vitrinben a Világirodalom Remekei sorozat. A házat az utca felől egy virágos, napsugaras motívumokkal díszített vaskerítés zárja, mely – állítólag – párvát ritkítja a környéken.

Pöttömnyi, hirtelenszöke kis srác állja el az ajtót és egy tapodtat sem enged tovább, amíg nem fizetem ki a „belépti díjat”. Kényszeredetten mosolygunk e fura szokáson, de mit lehet tenni. Zsebembe nyúlok, kikaparszom a pénzem apraját – lehet vagy tizenöt forint –, és beleszórom a kölyök hordóhasú pénztárcájába. Csuda boldog.

– Óh, mindenkivel ezt a cirkuszt csinálja! – vigasztal barátságosan N. – Előbb a pénzt, aztán szabad az út. A múltkorában a nagyapját még össze is rugdosta, mert szegény faternál egy árva vas sem volt...

Áldom magamban az eget, hogy nem jutottam arra a sorsa. Béluska, „a kis fenevad” közben már önfeledten játszik. Nyakában szijon lóg a pénztárcája s oly szelid, akár egy ma született bárány.

A házigazda a műhelyét mutatja, erre a legbüszkébb. A volt garázsból alakította ki, kocsira ugyanis nincs szüksége. Minek is az, ha úgysem járnak vele. Otthonelő típus; szeret barkácsolni, fűrni-faragni, akár éjszakába nyúlóan is foglalatoskodik egy-egy munkával. Lakásának berendezéseit, bútorait jórészt egyedül csinálja.

Egyedül, de nem saját finanszírozásában.

– Besegített a cég is – mondja mosolyogva, kétértelmű hangszíjjal. – Afféle fizeteskiegészítésként... különben, hogy élnénk meg a négyezer forintos fizetésből, két gyerekkel? Szerintem, ha megfizetnék a melóst a munkahelyén, akkor joggal követelhetnék tőle többet. De így? Nálunk például mindenki szemét huny, ha ennek-annak lába kél, mert azt gondolják, ha sokat hóbörögnek, ember nélkül maradnak... Hébe-hóba azért lefülelnek egy-két balekot, de azok is megússzák egy papírral, vagy néhány százassal. Nézze, barátom, legyek őszinte?

– Legyen.

– Ha nem én, akkor a másik viszi el! És ha „én nem látom”, hogy ő elviszi, akkor „ő sem látja”, amit én hozok haza.

Vigyorog a házigazda, mint egy jó viccen szokás.

N. nem volt igénytelen, amikor „trombitázott”, van is a műhelyében

a modern fúrógéptől a bőséges festékválasztékig minden. Takaros rendben sorjáznak a különféle vágószerszámok, csiszolók, szegecsfélék, a faanyagok. Volt amit egy-egy liter borért, pálinkáért kapott, a többit pedig cserélte. Mondjuk, három rugós colstokot adott egy vödör falfestékért.

– Egyszer hívat a főnök, s mondja a telefonba, hogy négyszemközt akar velem beszélni – meséli N. bizalmasan az ígéretem után, hogy az ismeretségünkre való tekintettel természetesen nem írom meg. – Szóval, hívat és azt mondja, Józsi b...d meg! Még jó, hogy nem az egész gyárat viszed ki a táskádban! Merthogy egy zöldfülű portás talált nálam egy forrasztópákát és egy fúrót, mire rögtön azt feleltem: „Kölcsönbe viszem, a főnök tud róla...” Dehogy tudott! Szabadságon volt, s amikor visszajött, egyből berendelt. No, keményen leszidott, hogy így meg úgy a közösségi tulajdon, mit gondolok én arról, végül aztán odalyukadt ki, hogy néha nem mennék-e el neki segíteni építkezni? Csak azért hív engem, mondta, mert tudja rólam, hogy jó szakember vagyok. Később aztán egyszer-egyszer munkaidő alatt is bedolgoztunk neki, még a brigádnaplóba is bevezettük, hogy az építkezésen ennyi és ennyi óra társadalmi munkát végeztünk. Ő meg igazolta. Túl sokat nem írtunk, mert még valakinek fel-tűnik, hogy humbug az egész, hogy munkaidő alatt megy... Nomármost barátom, az egésznek az a lényege, hogy a főnököm milyen alapon vonhatna engem felelősségre? Nem is szólva arról, hogy én csak a töredékét hozhattam el annak, amit ő vitt ki a gyárkapun.

Mustrálgatom a berendezéseket, miközben N. túláradó védőbeszédét hallgatom. S hogy másra tereljem a szót, közbeszólók;

– Érdemes volna valamiféle kisvállalkozásba kezdeni egy ilyen jól felszerelt műhellyel.

– Nem ettem én bolondgombát! – csap dühödten kezével a levegőbe. – Tán, hogy belerokkanjak? Így, szép nyugisan éri meg: bent ledolgozgatom azt a nyolc órát, s utána még marad időm és erőm maszekolni. Eppen annyit, amennyire kedvem van.

Családja körében mégsem kedvelik túlságosan, a feleség panaszkodik az örökös elfoglaltságra. Béluska pedig hamar rájött, hogy elég az ajtóba állni, máris teli van a pénztárca.

– Majd ráér még a példámat követni – legyint N. – Ezek a mai fiatalok amúgy is későn érnek.

NEM LÁT, NEM HALL, NEM BESZÉL.

T. Péter harmadéves karosszéria-lakatos tanuló nem sokat töprenghetett, hogy a jó példát, avagy a rosszat kövesse-e. Amikor pedig erről morfondírozott – már késő volt. Néhány hete volt hátra a szakmunkásvizsgáig, akkor történt a baleset.

A jegyzőkönyv vallomása szerint: „A karosszéria-lakatos műhelyben levő Lada személygépkocsiból benzint akartam leereszteni saját felhasználásra (milyen tapintatos fogalmazás! – T. L.). A benzin leeresztése után a zárócsavart, menethiba miatt, nem tudtam a tankra visszacsavarni..., az ujjammal gátoltam meg a benzín kifolyását, amely azonban végigömlött a jobb karomon..., felálltam és a jobb kezemben levő selejtcsavart éppen a begesztőpisztoly lángive mellett akartam eldobni, és a benzin belobbant. Az égő ruhát csak hosszabb idő után tudtam magamról eltávolítani...”

Hajszálon múlt, hogy nem röpült levegőbe a javítócsarnok, amelyben – a jegyzőkönyv szerint – a hat órai vacsoraszünet idejében T. Péter

egyedül benzint lopott a javításra váró Ladából. Ám, mégiscsak furcsa, hogy valaki hosszabb időn keresztül viaskodik égő ruhájával, és senki sem siet a segítségére.

– Hát, tulajdonképpen én is ott dolgoztam, csak egy hegesztőszemüveg volt rajtam, s nem láttam semmit – mondja nagy nehezen Péter barátja. – Szóval, végül arra lettem figyelmes, hogy a földön egy égő test rángatózik. Fölkaptam egy poroltót, s oltottam, ahogy az crómból telt, aztán jöttek a többiek is segíteni.

Tehát csaknem egyedül oltotta el magát Péter. Ha pedig mások is ott voltak, a baleset nem vacsoraidőben történt; az étkező ugyanis több mint száz méterre van a műhelytől. Ha viszont nem a vacsoraidőben történt a baleset, akkor szemtanú lehetett az egész műhely. S ha ez igaz, akkor ott természetzerű, elfogadott dolog az efféle „saját célra történő benzinfelhasználás...” Ugye, milyen jelentősége van az időpontnak!

A műhelybeliek váltig kitartanak amellett, hogy a baleset vacsoraidőben, percek alatt történt. Hátha mégsem így volt? Elbandukolok a kórház baleseti osztályára, és a felvételi naplóban ez áll: „T. Pétert személygépkocsival hozták be, 19 óra 48 perckor. Munkahelyén körülbelül 15 perccel ezelőtt, jobb kezével a hegesztőpisztoly elé nyúlt...”

Vagyis, a baleset a munkaidő alatt történt.

– Persze, hogy ott volt az egész brancs! – ismerte be néhány héttel később Péter. – Csak betojtak, hogy ők is lebuknak. Az igaz, hogy én voltam a balga, mert hogy lehet olyan idétlenül leszívni a benzint?! De amikor megtörtént a baj, senki nem látott, nem hallott, nem segített semmit... csak engem hagytak nyakig a szarban!

Nyolc hónappal később vizsgázhat, vagyis csak ekkor juthat önálló keresethez. Ez, szerényen számolva is, húszezer forint. A város peremén, egy szoba-konyhás lakásban él szülcivel, és három testvérével – az apa bányásznyugdíjából.

– Fellebbezünk, kérem! Alig vártuk, hogy a fiunk pénzt hozzon a házhoz, s akkor egy liter benzin miatt bent tartják inasnak – háborog az apa.

Fellebbeztek. Elutasították őket. Az ügy szereplői közül csupán a legfiatalabbat, T. Pétert büntették.

A BÁTŸUS NÉNE

Hihetetlennek tűnik, hogy hetven felé közeledve valakinek – bagatell dolog miatt – ügye legyen a bíróságon. Barázdált arcú, fekete kendős, hajlott hátú öreg néne gubbaszt a széken, mint egy szárnyaszegett vén gerlice. Előtte a sietősen beszélő bíró mormolja a paragrafusokat. Főlősleges is minden ceremónia, hisz' mindössze pár száz forintról van szó. Afféle rutintárgyalás ez, pár perc az egész.

Ott sorjáznak az asztalon a tárgyi bizonyítékok: az illatosító permet, a műanyag poharak, a szappanok, néhány gyerekjáték, a körömkefe és az ima-szőnyeg. Ezeket nyelte el az öregasszony batyuja, amelyet hátára vetve vitt az áruházban, amíg valakinek föl nem tűntek a csenő kézmozdulatok. A rendész azt mondja: „Naivan csinálta az öreglány, még a vak is észrevette volna”. A történet grimasza, hogy éppen ez a rendész nem látta – aki egyébként naponta három áruházi szarkát is fog –, ahogyan részlegről részlegre haladva megtelik a batyu.

Az öregasszony szúrós tekintete majd' kilyukasztja a linóleumpadlót,

tán' a világ összes kincséért sem nézne föl. Alkalmasint azt sem hallja, mikor bűnét és büntetését mondják: a társadalmi tulajdon megkárosításáért hat hónap felfüggesztett szabadságvesztésre ítélik. Lapítva szédeleg ki a menyé karján.

– A fene se érti, miért lopnak ezek a vén szatyrok – fortyan föl a folyosón a bíró. – Otthon háromszobás lakása, nagy kertje, háztartása van, s ki tudja, mennyit őrizhet a bankban... Aztán bejön a városba, és úrrá lesz rajta a kleptománia, nem tud ellenállni a kísértésnek! Utána pedig, természetesen, hazamegy, egyenest a templomba, hogy az egészet meggyónja – hcherészik egy keveset az utóbbi megállapításán, s hozzáteszi: Most harmadszor kaptuk el, legközelebb nem is ússza meg ennyivel.

Néhány nap múlva T. falu környékére visz az utam, furdal a kíváncsiság: az öregasszonyt valóban fölveti-e a jómód? A címre már csak homályosan emlékszem, a tanácselnök igazít útba.

Böbeszédű, hatalmas termetű, szavahihető ember, s mindezt dörgő hangon, meggyőző magabiztossággal adja elő:

– Ah, Annuska nénit mi is olvastuk az újságban. Csak maguk mindig az ilyen kis dolgokon csámcsognak, a nagyokról pedig hallgatnak, mint a sír. Ugye, nem haragszik az őszinteségért? Ha valaki két szappant leemel a polcra, már másnap olvasom az újságban. De hiába keresem a cikket azokról, akik százezrekről, milliókról döntenek, sokszor a saját hasznukat, előnyüket nézve. Persze-persze, Annuska néni nem tabu téma! De higgye el nekem, a legártalmatlanabb teremtés a világon, még a légynek sem árt. Néha kikapcsol az agya, olyankor mindent a zsebébe rak. Ennyi az egész.

Végigsétálunk az öregasszony háza táján. Nagy, sátortetős épületben lakik, az udvaron tyúkok kapirgálnak, kacsák pocskolnak, a karámban két-három mangalica is lehet. Szép a kert, négy gyümölcsfasor között málna és burgonya váltogatja egymást.

– A néne biztosan a lányához ment – mondja útikalauzom, – Ilyenkor déltájt mindig átgyalogol a szomszéd faluba, viszi az ebédet a tanárnő lányának, meg a családjának. Azok nagyon elfoglalt emberek, mert se főzni, se látogatni nincs idejük. De az öregasszony minden délben veszi a batyuját...

EPILOGUS HELYETT

„Horgászni csak engedéllyel szabad!” – olvasom egy otromba táblán, s nem telik bele öt perc, hogy egy öregúr komótosan végigellenőrzi a borgászokat. Nincs „szerencséje”, mindenkinek van érvényes engedélye. Csak éppen a fogás nincs garantálva. Némelyikük holdogán pörgeti a zsinórt, aztán kiderül – fölöslegesen. A borgászok bosszúságára gyerekbád telepedik a víz szélére, kis balakat keresgélnek ricsajozva.

TANKA LÁSZLÓ

K R Ó N I K A

Inasképzés a Rimamurány-Salgótajáni Vasmű Rt. Ózdi Vállalatánál

A századforduló időszakában az ózdi gyár dolgozóinak jelentős hányada a 18 éven aluli fiatalokból, sőt gyermekekből került ki. 1889-ben 1712 munkásból 751 (44 százalék), 1901-ben pedig 1951 munkásból 787 (39 százalék) volt 18 éven aluli. 1901-ben 38 tizenhárom éven aluli gyermek dolgozott a gyárban.

A fiatalok többsége segédmunkásként dolgozott, és azok is maradtak életük végéig. A tökéseknek a gyermek- és fiatal munkások bevonása a termelésbe kedvező volt, mert ezeket a legalacsonyabb bérkategóriákba sorolhatták. A profit növelésének gyakori és kedvelt módszere volt ez. A munkás-gyerek – miután a család az ő kis keresetére is rá volt szorulva – sokszor még az iskoláit sem végezhette el.

A fiatal munkások nagy számát nézve meglepő volt, hogy milyen kevés szakmunkástanulót találunk a gyárban. Ebben az időben a gyár urai még más helyről fogadnak fel munkásokat, és kevés gondot fordítottak a szakmunkások képzésére, 1900-ban az ózdi gyárban 74 inas (ipari tanuló) volt, és ez a szám csak 1913-ban emelkedett 100 fölé.

Hogyan éltek és dolgoztak ezek a fiatalok? Hogyan szerezték meg a szakmai ismereteket a gyárban? Tekintsük át a századfordulótól a felszabadulásig ezt a folyamatot.

Az ózdi tanonciskola 1889. évi szeptember hó 1-én kezdte meg működését. Az iskola célja (mint azt az 1890-ben megjelent „Értesítő” írja): *„A család, a társadalom és a baza köréből vett lényegében gyakorlati példák által a tanulóknak a vallás és erkölcsi érzelmek nemesítése, a hazaszeretet fejlesztése, munkakörüikben előforduló számítás és mérésbeli szükségesebb gyakorlatok megszerzése. Rajzolásnál oly irányú képzés, mely az ipari foglalkozások körüli gyakorlati haszonnal értékesíthető legyen.”* Akik az elemi iskola 6. osztályát sikkerrel elvégezték – és 14. életévüket betöltötték –, az I., majd a II. osztályba kerültek. A szervezeti utasítás ugyan előírt III. osztályt is, ezt azonban csak 1919-ben nyitották meg. A tanulók igen nagy száma azonban az elemi iskolát sem végezte el, és nem töltötte be a 14. életévt, hiszen 13 éves kortól is felvehették a tanulókat. Ezek tehát nem rendelkeztek kellő előképzettséggel. Számukra külön előkészítő osztályt szerveztek.

A tanítás 10 hónapig tartott, hetenként 8 órai oktatással. Két hétköznapon a gyári munka után két-két órában, késő délután, általában 7–9 óráig, és vasárnap délután négy órát foglalkoztak. A vasárnapi tanítás volt a legterhebb a tanulók számára, de a hétköznap is megterhelő volt. A 12 órai üzemi munka után kellett iskolába menni a fiatal gyermeknek.

Kezdetben maga az iskola nem a szakirányú oktatásról gondoskodott, nem

a szakmai ismeretek kibővítését célozta, hanem ismétlő oktatásjelleggel bírt, és csak igen kis mértékben nyújtott általános ismeretet a tanulóknak.

A szakmai gyakorlatot a tanonc az üzemekben, az üzemi munkahelyen szerzte meg. A napi munkaidő 12 óra volt. A tanoncokat éjszakai munkára is beosztották. Az első évben általában szakmai munkát nem végeztek. A munkahelyi gépek tisztítása, takarítás, vízfordás, szerszámok vagy munkaanyagok szállítása volt az inas feladata. Sok esetben még a második évben is ezt végezték. Később fokozatosan tanultak be a szakmunkába, s a munkás jóindulatán múlott a szakmai ismeretek megszerzésének módja és mértéke.

Tanonc általában csak gyári dolgozó gyermeke lehetett. Az első évtizedben, mint a korabeli összeírásai adatok bizonyítják, a gyári dolgozók többsége Csehországból és Ausztriából származó munkás volt. Az 1889–94 éves évekből származó *Értesítő* meg is emlékezik arról, hogy a tanoncok jelentős része idegen anyanyelvű, s ez nagy nehézségeket okoz a tanításban. Csak 1895-ben térnek át arra, hogy nem külföldről, hanem a hazai bányavidékekről, de még mindig Ózdtól távoli területekről hívják és alkalmazzák a szakmunkásokat. Ebben az időben a tanoncok zöme Borsod és Gömör megye bánya- és gyárvidékéről származó szülők gyermeke, kiknek anyanyelve zömmel szlovák. Az utána következő években emellett nagy számmal találunk Csik, Háromszék, és Krassószörény vármegyéből származó székely tanulókat. Az 1900–1905-ös években a tanoncok nagy százaléka származik a Szepes és Zólyom megyei bánya- és kohászvidékről, akikből túlsúllyal a melegüzemi munkásokat képezik ki. De ebben az évben indult meg a beáramlás Nógrád megye területéről is. Az 1910-es évektől kezdődően azonban mind a helyi, illetve Ózd környékéről és a Sajó menti bányavidékekről származó tanoncokat találunk az iskolában.

Az iskola megalakulásának évében, 1889-ben a tanulók létszáma harminc-hat volt. Ez a szám csak hosszú évek múltával emelkedett. 1905-ben is még mindössze hatvanöt volt a számuk. Erősebb emelkedést csak az első világháborút megelőző időszak mutat. 1914-ben eléri a száztizennégyet. A háború évében a létszám száznegyven-százkilencven között váltakozik, s ez azt mutatja, hogy a kiesett felnőtt dolgozókat nagy számmal a gyermekek munkarejével igyekeztek pótolni.

Az 1900-as évig tanoncképzés csak karbantartó szakmában történt. Csak esztergályos-, gépész-, kovács- és asztalostanoncokat látunk bejegyezve a korabeli anyakönyvekben. A vas előállításával, gyártásával foglalkozó szakmunkásokat, a forrasztárokat, hengerészeket külföldről szerződtették. Ezért nem is találunk ilyen irányú képzést Ózdon. Ezek azonban igen költséges munkacrőnek bizonyultak, mert igen sok anyagi előnyt kellett részükre biztosítani a hazai munkásokkal szemben. A profitéhség ezért arra kényszerítette a gyár tőkéseit, hogy őket felcserélve az olcsóbb, hazai munkacrőt alkalmazzák, s ezért a századfordulótól kezdve rátértek a közvetlen vasgyártással foglalkozók itthoni kinevelésére. Ettől kezdve a forrasztárok, olvasztárok, hengerészek képzése megindult.

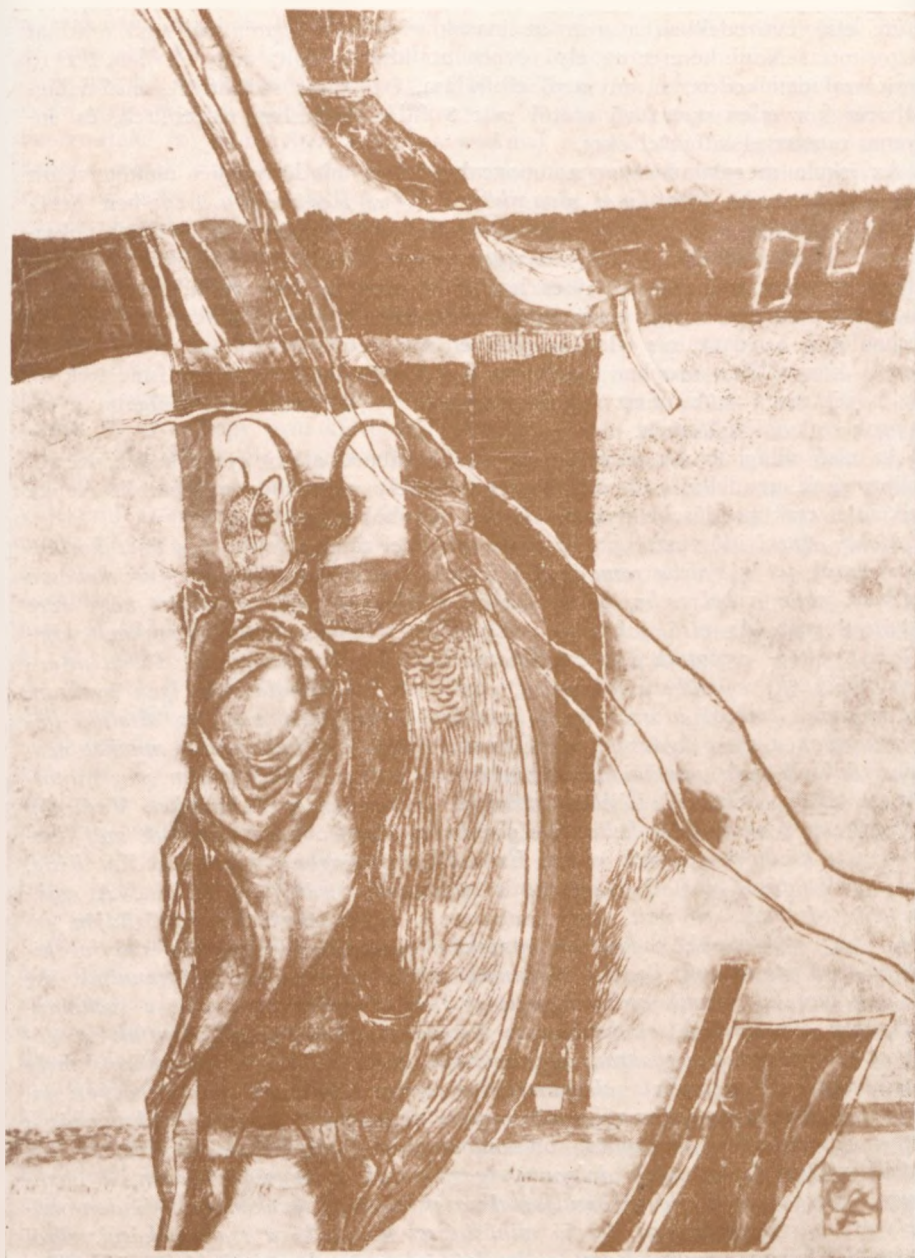
Ugyanezen időtől nagy számban találunk a tanoncok között irodafiúkat, kifutókat, kenőket, géptisztítókat, ajtóhúzókat, végszedőket, mázsálókat, vasírókat, hámorkezelőket, kazánfűtőtanoncokat. Ezek egy-két évig jártak iskolába, a többi kohász- és vasipari tanoncokkal együtt. Ezalatt némi kis általános ismeretet sajátítottak el, s utána mint segédmunkások, betanított munkások dolgoztak az üzemekben. De ez az egy-két év alkalmas volt arra is, hogy a jobb képességűeket kiválasszák, és átosszák a különböző szakmákra. Ez az idő tehát részükre a kiválasztás időszaka volt.

Az első évtizedekben a gyár az inasok részére a legminimálisabb óradíjat biztosította. Napi kereset az első évben 20 krajcár volt, mely évente 2–10 krajcárral emelkedett, a művezető elbírálása, értékelése szerint. Az első világháborút közvetlen megelőző időtől már 8 fillér órabérben részesültek, és ingyenes tanszerrrel látták el őket.

Az iskola megalakulásakor a tanoncok részére mindössze két tankönyv állt rendelkezésre. Az *Ipariskolai olvasókönyv* és az *Egészségtan*. 1892-ben bevezetik Kerpelynek *A vasról és gyártásáról* című könyvét a technológiai oktatáshoz. Majd 1896-ban bővült az *Ipari számvetéssel*. Az Ipariskolai olvasókönyv tartalmazza az irodalmi és levelezési részt, a könyvvitelt, számtant, fizikát, kémiát, földrajzot, történelmet, vagyis az általános ismereteket, míg a technológia a vasgyártás alapismereteivel ismerteti meg a tanoncokat. Ezekben a könyvekben azonban nem volt szó a különböző szakmai ismeretekről. Ez is világosan mutatja az akkori ipariskola célját, mely nem szolgálta a tanoncok szakmai fejlődését.

Az első világháborút megelőző, s a világháború alatti gyakorlati képzésről feljegyzések, rendelkezések csak nagyon csekély mértékben találhatók. Annak mikéntjét csak az idősbb dolgozók elbeszéléseiből tekinthetjük át.

Méray Antal idős sztergályos így mondja el tanoncidejét: „14 éves koromban vettek fel a gyárba tanulónak. Nagyon örültem ennek, mert csak kevesen jutottak ebbe a helyzetbe, pedig sok jelentkező volt. A szerződést négy évre kötötték meg. Az első évben – anélkül, hogy az elsajátítandó szakmát kijelölték volna – osztottak be hennünket a különböző műhelyekbe. Ebben az évben munkánk: a műhely takarítása, vízfordás, ehébfordás, de igen gyakran, különösen a tavaszi időszakban a művezetők kertjében, vagy az általuk bérelt keriben a mezőgazdasági munka volt. Szakmával kapcsolatos munkát nem végeztünk. A napi munkaidőnk tízenkét óra volt, de ezt gyakran megnyújtották tízennégy órára is. Éjjeles műszakra is beosztottak bennünket. Vasárnap jó volt, mert csak délig kellett dolgozni. Az első év után osztottak szét bennünket a különböző gépek mellé. Én a »kiscseppinghez« kerültem. Két hétig, mint próbaidősek foglalkoztunk itt a szakmunkás irányítása mellett. A szakmunkás törekvése az volt, hogy megismerje képességünket, meggyőződjön arról, hogy alkalmasak vagyunk-e a szakma elsajátítására. Ha ezt sikerrel álltunk, ott maradtunk, hogy a szakmunkástól a gép kezelését megtanuljuk. Az első időben feladatunk azonban csak az volt, hogy az anyagokat a szakmunkás keze alá hordjuk, eltakarítsuk a forgácsot, később letakaríthattuk a gépeket. Természetesen gyakran osztottak be műhelyi közös munkára, mely egyáltalán nem a szakma elsajátítását szolgálta. Csak a harmadik évben jutottam el oda, hogy néha-néha a könnyebb munkáknál átadta a szakmunkás a gépet. Ilyenkor nagyon boldog voltam, s minden törekvésem az volt, hogy bebizonyítsam, már tudok dolgozni. Igazán csak a negyedik évben, a szakmunkásvizsga előtti időszakban foglalkoztak velünk tevékenyen. Minden műhelyrész büszke volt arra, ha jó minősítéssel került ki a szakmunkásvizsgáról a náluk dolgozó tanuló. Ezért az utolsó évben igyekeztek belénk „önteni” a szakmai tudást. Addig bizony számtalanszor szembe találtuk magunkat az önzéssel, szakmai sovínizmussal. Gyakran előfordult, hogy ha valamelyik szakmunkásnál érdekesebb, addig még nem látott munkát vettünk észre, oda mentünk, s erre abbahagyta a munkát, hogy ne láthassuk azt, vagy ha magyarázott is, mindig a legnehezebben megvalósítható módját, kivételét magyarázta. Így aztán amennyit tanulhattunk meg, amennyit titokban, lopva megfigyeltünk. A teroszerű tanítás helyett, a rendszeres szakmai oktatás helyett

gyakran volt részünk kemény büntetésben. A figyelmetlenségért, pajkosságért sokszor az üteg, a pofon járt. Ha komolyabb fegyelmezetlenséget követtünk el, a birbedt vörösharakka-ba vittek, ahol az éjszakát a csendőrök felügyelete, s gyakran zaklatása mellett töltöttük el.”

Az 1895-ös évtől kezdődően a tanideje utolsó évében vizsgai munkadarabot kellett készíteni a tanoncnak, melyet a tanév végén kiállításon mutattak be. Ez természetesen nem tükrözte kellőképpen az inasok szakmai jártasságát,

mert ezek inkább csak reprezentatív kiállítási darabok voltak, melyeknek elkészítésében sokszor az egész üzemrész segítségére volt.

A proletárdiktatúra rövid fennállása alatt alapjaiban változtatta meg a tanoncok életét. A mesterüknek eddig kiszolgáltató tanoncokat a tanonctörvény védi. Csak az 1919-es törvénytarban találunk legelső alkalommal rendelkezéseket a tanoncok szociális helyzetének javítására. Elsősorban is rendezik a munkaidőt, mely szerint napi nyolc órán túl a tanoncokat nem foglalkoztathatják. Ezzel egyidőben megállapítják a tanoncok órabérét.

Az ózdi gyár munkásigazgatója, Marhoffer Ferenc sokirányú munkássága mellett is gondoskodott a tanonctörvény végrehajtásáról. Már akkor felmerült annak gondolata, hogy a gyár területén a tanoncokat összevonva, külön ezzel a feladattal megbízott oktatókkal oktassák az első időszakban. Első ízben fordult elő, hogy a tanulóknak fizetett szabadságot, üdülést és sportlehetőséget biztosítottak. Továbbá első ízben biztosítják rendeltileg a tanoncok munkaruhával való ellátását is. Az 1919. július 23-án megjelent közoktatásügyi népbiztossági rendelet rendel el, hogy a tanonc ifjómunkások ruhával való ellátása alkalmaztatási helyükön, vagyis, ahol alkalmazva vannak, egészséges ellátásban részesüljenek.

Az iskolában a tanulólétszám az 1918/19-es tanévben összesen nyolcvan fő volt, melyből I. éves negyvenhét, II. éves harminchárom. A következő tanévben ez a szám lényegesen emelkedett, s az 1919/20-as tanévben száztizenöt fő volt, nyolcvanhét I. éves, huszonhét másodéves és egy harmadéves.

Az első világháborút megelőző időben, de utána is, a tanulók felvételéről a gyárigazgató döntött a művezetők javaslata alapján. Az elemi iskola elvégzése előtt álló fiatalok félve gondoltak arra, hogy vajon bekerülnek-e azon szerencsések közé, akik „inasnak” elszegődhetnek.

A gyáron belüli becsületes, munkában megöregedett dolgozók már jó előre kénytelenek voltak biztosítani gyermekeik elhelyezkedésének lehetőségét. Tették ezt oly módon, hogy a művezetőknek, mestereknek különmunkával vagy ajándékokkal kedveskedtek, hogy megnyerjék őket gyermekeik elhelyezkedése érdekében.

Az elemi iskola utolsó évfolyamának névjegyzékét a tanév befejezése előtt benyújtotta az elemi iskola igazgatója a gyárigazgatóságnak, ahol abból előre kijelölték, kiket vesznek fel. Természetszerűleg a kijelölést nem a rátermettség, nem a tanulmányi eredmény döntötte el, hanem a szülők elbírálása alapján, a gyárvezetőség érdekeinek legjobban megfelelők közül választották ki. A munkásmozgalomban résztvevő szülők gyermekei – lehettek bármilyen jó képességűek –, nem számíthattak arra, hogy felvételt nyerjenek.

A tantárgyak maradtak ugyanazok, amelyek a Tanácsköztársaság előtt voltak. Tankönyvek közül mindössze kettő állt a tanulók rendelkezésére. Egyik az *Ipariskolai olvasókönyv*, melyet még az 1880-as években bevezettek, s több módosító kiadáson keresztül meg is maradt. Ez tartalmazta: az irodalmat, levelezést, könyvvitelt, számtant, fizikát, kémiát, földrajzot, történelmet, vagyis az általános ismereteket. A vasgyártás alapismereteivel, vagyis a technológiával korábban *A vasról és gyártásáról* című könyvből, melyet még 1892-ben vezettek be, majd 1932-től Nemár Béla *Technológia* című könyvből ismerkedtek meg a tanulók. Ezekben a könyvekben azonban nem volt szó a különböző szakmák ismereteiről.

Ez is világosan mutatja, hogy a tanoncképző iskolák alapvető célja ebben az időben is csupán a csekély általános ismeretek nyújtása volt, s nem pedig a tanulók szakmai fejlesztése.

A Tanácsköztársaság időszakában a tanoncok gyakorlati foglalkoztatására hozott rendeletek hatása nyomán egyes vállalatoknál külön tanoncokkal foglalkozó „üzemrészeket” alakítottak ki. A *RIMA* vállalatainál továbbra is megmaradtak a tanoncok szétszórt üzemrészenkénti foglalkoztatásánál, mely magával hozta az előzőekben tárgyalt, a tanoncokra nézve hátrányos foglalkoztatási módot. A *RIMA* vezetői, a tanonciskola fenntartói állandóan annak bizonyítására törekedtek az intézmény fennállásának története folyamán, hogy a szakmunkás-utánpótlás, a tanoncoképzés a vállalatok üzemeiben fejlett. Ugyanakkor már – például – a diósgyőri állami gyárban tanulóüzemek, tanulóhelyek voltak, ahol külön erre a célra beállított oktatók foglalkoztak a tanoncok képzésével.

A Horthy-korszakban a tanulólétszám igen nagy ingadozásokat mutat: általában megfigyelhető, hogy az szorosan követi a gazdasági változásokat és ipari fellendüléseket. Ez az oka annak, hogy a nagy gazdasági világválság évétől kezdve szinte felére csökken a tanoncok száma, s ez az állapot 1938-ig tart. Létszámbeli mélypont az 1931/32-es tanév volt (55 fő). A második világháborút megelőző évben már 138 fő a tanoncok száma, és ismét egyenesen emelkedik a létszám, hisz az ózdi gyár is rátér a hadiüzemi termelésre. Amilyen mértékben fokozódott a hadiüzemi termelés, olyan mértékben emelkedett a tanoncok száma is. (Az 1943-44-es tanévben már 234 fő).

Az 1920-as években kötelezték a tanonciskolába járásra a gyári napszámú fiatalokat, a különböző üzemi és szállítási munkásokat is. Az 1920-30-as években már a legkülönbözőbb szakmájú tanulókat találjuk az iskolában. Túlsúlytalán géplakatos, esztergályos, kovács, de van öntő, bádogos, csőszerelő tanuló is. Ezek mellett villanyszerelő, tekereselő, laboráns, kőműves, asztalos, ács, kerékgyártó, szíjgyártó, kereskedő, nyomdász, mészáros, cipész, szakács tanoncok is voltak. A tanoncok számát mindig a gyári szükséglet határozta meg, ezért a legtöbb szakmából csak egy-két tanulót iskoláztak be. A tanulók osztályokba tömörítését, elosztását nem a szakma döntötte el, hanem az előképzettség, a „tanulók intelligenciája”.

A felszabadulás előtti hónapokban, 1944 novemberében összegyűjtötték tanoncainkat, és szakaszokra osztva, gyalogmenetben vitték őket Ózdról nyugatra, hogy majd a Dunántúlon és Németországban kiképzik őket, hogy felhasználják a felszabadító Vörös Hadsereg ellen. Gyalogmenetben hajszolták őket Rimaszombat, Losoncon keresztül, át Szlovákián. Sokan fekszenek közülük a losonci tömegsírban, ahol az 1944. december 19-i bombázás áldozataiként haltak meg.

NAGY KÁROLY

K Ö R K É P

13. Salgótarjáni Tavaszi Tárlat

*„A művészetnek is legfőbb tökélye,
ha úgy elbű, hogy észre nem vesszük.”
(Madách Imre: Az ember tragédiája)*

Ez év áprilisában-májusában immáron a 13. Salgótarjáni Tavaszi Tárlatot rendezték meg a három éve átadott Nógrádi Sándor Múzeumban. A háború óta ez az első olyan épület hazánkban, amelyet eleve a múzeum speciális funkcióit figyelembe vevő koncepcióval építették (tervezte *Magyar Géza*). Az épület jól illeszkedik Salgótarján sajátos városképébe, amely kétségkívül építészettünk egyik legfigyelemreméltóbb kísérlete az utóbbi évtizedekben, mind számos pozitív, és ugyancsak nem elhanyagolható negatív velejárójával együtt. Miközben mindenképp örülnünk kell annak, hogy a megyei múzeumhálózat ilyen korszerű közművelődési, képző- és iparművészeti, néprajzi, munkásmozgalmi fórummal gazdagodott, épp a tavaszi tárlat szemléje alkalmából azt sem hallgathatjuk el, hogy bizony, egy ilyen nagyobb szabású seregszemle egyéges és komplex téri rendezése – helyhiány miatt – némi akadályokba ütközik. (Ezen észrevételt a tavalyi I. Országos Rajzbiennálén szerzett ez irányú tapasztalatok még inkább alátámasztani látszanak.) Vagyis: a múzeum szerteágazó jelenlegi és jövőbeli célkitűzései máris kinőtték a korábbi lehetőségek és feladatok alapján elképzelt architekturális kereteket. Persze ez semmiképp sem lehet komoly akadálya annak, hogy – csakúgy, mint a múltban, úgy a jövőben is – ez a szép múzeum színvonalas tárlatokkal tűnjön ki évről évre az egyébként jócskán túlterhelt országos kiállítási programból. Mert hiszen a mennyiség, a beküldött munkák demokratikusnak tűnő, leltárszerű felsorakoztatása adott esetben éppenséggel egy-egy kiállítás színvonalát, minőségét, a művek értelmezését-értékelését akadályozhatja. Úgyhogy többek közt a „helyhiány” indokolta szigorúbb, ridegebb zsűri mindenképp a vállalkozás sikerének egyik záloga. A másik – minden igazán elemző-láttató kiállítás lényegéből fakadóan – a rendezői koncepció, illetve annak több-kevesebb sikerrel való megvalósítása, vizuális hatásfoka.

Nos, mindezeket mérlegelve már előjáróban leszögezhetjük: a 13-as szám nem bizonyult baljóslatú előjelnak a tavaszi tárlatok ismétlődő sorozatában. Sőt erényei mellett – melyek nem kevesek – szemléletében, összképében, a művek formai-tartalmi-színbeli-térbeli elhelyezésének ritmusában még azon elvárásunknak is maradéktalanul eleget tesz, amit e seregszemle nevében a jelző sugall. Márminthogy tavaszi, amely átvitt értelemben frissességet, üdéséget, nyíltat és életerőt is jelent. A tárlat életképességét azon tény is jelzi, hogy a már állandónak számító résztvevők mellett kortárs képzőművészetünk idősebb és

fiatalabb nemzedékből mind újabbak és újabbak küldik el munkáikat. Ezzel is dokumentálva, hogy rangos megtiszteltetésnek tartják szereplésüket ezen a méltán országos jelentőségű és hatókörű eseményen, amelynek szakmai hitelét a kiadott díjak túlnyomórészt jó hatásfokkal mélyítik. Jóleső érzés volt nyugtázni, hogy a megnyitón a nagyszámú helyi közönség és művészársadalom mellett mily sok résztvevő művész jött el az ország különböző vidékéről, hogy ebben az együttesben is láthassa a saját munkáját, lemérhesse, hol tart. Nem utolsósorban pedig, hogy baráti-szakmai eszmét cserélhessen kollégáival, a tárlatot mecenálókkal és az érdeklődő közönséggel. Ezért és itt kell ugyanakkor szóvá tenni, hogy épp ezen elért és nehezen megszerezhető eredmények megőrzése érdekében nem szabad az illetékesek figyelmének lankadni, még akkor sem, ha oly lényegtelennek tetsző aktusról van szó, mint a „protokoll”.

Már érintőlegesen említettem a rendezést, de személy szerint is méltatnom kell a tematikus-didaktikus kiállításokban gazdag tapasztalatokkal rendelkező *Rideg Gábor* rendezői érdemeit.

A rendezés nem a kiállítóteremben kezdődik, hanem jóval korábban. Kiváltképp mondanivalójának kell lennie a rendezőnek, különben mindössze „árújának” minősége különbözteti meg a kirakatrendezőtől. Mondanivalóját sokféleképpen közölheti, de egyvalamiről nem feledkezhet meg: amikor képeket, szobrokat párosít, csoportosít egy bizonyos síkbeli-térbeli rendben, voltaképp a filmi értelemben vett montázs módszerével él. Röviden: két kép egymás mellé „vágásával” új minőséget hoz létre. A rendező tehát akarva-akaratlan valamilyen tartalmat, véleményt közöl, még akkor is, ha történetesen nincs semmilyen mondanivalója (például pusztán névsorolvasásra szorítkozik, a virágozók minden virág pluralista elvéből kiindulva), akkor ugyanis – szándék ide, szándék oda – ez lesz a közölnivalója. Az egymás mellé, alá, fölé „montírozott” művek által indukált gondolatok – a fizikából kölcsönzött hasonlattal élve – az interferencia következtében nemcsak fölerősíthetik, hanem ki is olthatják egymást, ha a bemutatott alkotások nem egy átgondolt, értelmes rendszerben kerülnek a nekik kiváltképp megfelelő (kiemelt vagy mellérendelt) helyre. Márpedig az ilyen kiállításokra igenis szükségünk van, hiszen olyan összetett formai-társadalmi kapcsolatokra, árnyalatokra vehet éles fényt, amelyeket a szavakkal föltárni igyekvő kritika általában nem képes igazán elhithető erővel érzékeltetni. Ebből a megfontolásból, úgy vélem, ez a tavaszi tárlat minőségi előrelépés az előzőekhez és az országos gyakorlathoz képest. Nem szólva arról, hogy meggyőző módon képes dokumentálni egy-egy művész díjazásának jogosságát, illetve indokolatlanságát.

Az előzőeknek megfelelően, és a Nógrádi Sándor Múzeum térbeli adottságait optimálisan kihasználva, a grafikákkal a földszinti teremben, míg a festményekkel, szobrokkal az emeleti helyiségben találkozhatott a néző. Ez utóbbi bejáratához vezető folyosón – mintegy „irodalmi fölvezetésként, tisztelgés-ként” – érzékenyen mintázott portrék sorakoztak.

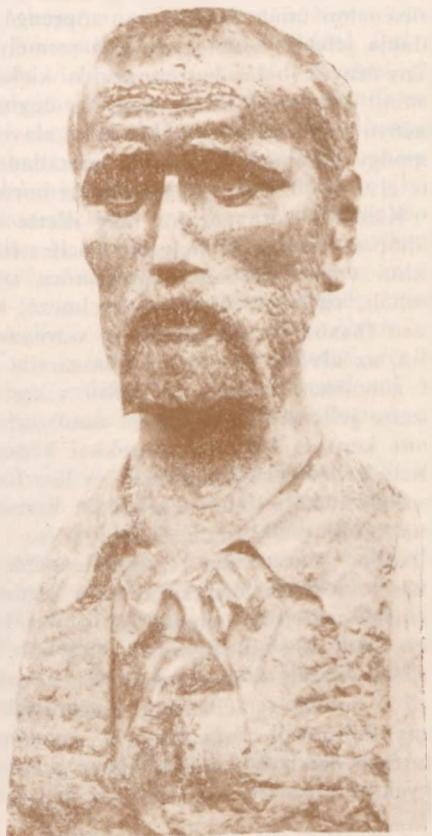
A földszinti teremben külön boksztot kaptak a tavalyi nagydíjas, *Szabó Tamás* szobrai és a velük egyenértékű grafikái. A Nógrádból induló és kötődő, fiatal művész új, egyéni plasztikai hangvételével jelentős mértékben gazdagított kortárs szobrászatunk. A rúthoz, a torzhoz való vonzódása egyértelműen leolvasható a többnyire drapériában feszengő-feloldódó, pszichikai feszültségtől terhes, expresszívén mintázott, kis méretű (15–20 cm-es) ólom- és

bronzfiguráiról, amelyek ugyanakkor – mint az ókori kispasztikák – időtlen szépségek, átélt érzelmi rezdülések hordozói is.

A művek tudatos és példaszerű csoportosítása következtében rendkívül tanulságos volt együtt, egymás mellett látni például a színpadszerű komponálásmóddal operáló (a megyei tanács díjával kitüntetett) *El Kazovszkij* és *F. Zámbo István*, a hiperrealista *Kiss Zoltán László*, *Szakáll Agnes* és *Szakács Imre*, a szimbolikus forma- és színösszefüggésekre, képi rendszerekre összpontosító *Földi Péter*, *Szemadám György* és *Ilepp Edit* munkáját. Vagy az olyan képsort, amely *Gyémánt László* *Adámjával* indult és *Évájával* zárult, s közben: *Lóránt János: Bányásznapi reggele* (festészeti díj); *Dienes Gábor: Portré*, *Kovács Péter: Portré I-II.*; *Szentgyörgyi József: Bolond menet II.*, *Szék II.*, *Kísértés*; *Feledy Gyula: Picasso közzömtése VI-VIII.*; *Váli Dezső: Kábulat*; *Szűts Miklós: Régi táj és Gerzson Pál: Fa*. A lírai absztrakt

vonulatot képviselték: *Sebestyén János*, *Fábián Gyöngyvér*, *Kovács Tamás Vilmos*, *Várady Róbert* és *Végh András*. A grafikusok között is kirajzolódott egyfajta „realista” kör, amely a fotónaturalizmushoz vonzódik, s a valóság egy kis szeletét „egy az egyben” közvetítve, hol ironikus, hol groteszk mondanivalót közvetít (*Drozsnyik István*, *Farsang Sándor*, *Somogyi Győző*, *Szujó Zoltán*). Rajtuk kívül kortárs rajzművészetünk olyan elismert képviselői is beküldték műveiket, mint *Bálványos Huba*, *Banga Ferenc*, *Püspöky István*, *Szabados Árpád* és a grafikai műfaji díjjal jutalmazott *Szemethy Imre*. Úgy vélem, méltatóinktól ezúttal eltekinthetünk, mivel a *Palócföld* majdmindegyiküket az elmúlt évek során bemutatta olvasóinak.

Különleges rangot és szellemi izgalmat hozott a tárlat abból az időbeli egybeesésből fakadóan is, hogy 1983 Madách-év. Madáchról tudjuk, hogy nemcsak az irodalom területén igyekezett kibontakoztatni sokoldalú tehetségét, hanem – mégha műkedvelői szinten is, de – erős szálakkal varródott a képzőművészethez is; mintegy 50 rajzot, illetve tájképet, portrét, illusztrációt és épületábrázolást ismerünk tőle (lásd a Palócföld 1983/1. számát). Ugyanakkor drámája idestova 100 éve szinte kimeríthetetlen filozófiai és képi forrása képzőművészeinknek. Éppen ettől indítatva a madáchi örökséget – a *genius loci* jógán – felelősen és féltő gonddal ápoló Nógrád megye illetékes szervei a tárlat kiírásakor külön emlékeztették és ösztönözték a művészeket, hogy a beküldött alkotásaik témaválasztásával közvetve-közvetlenül, lehetőleg hangsúlyozottan a jelen szemszögéből reflektáljanak a Tragédia üzenetére. Felhívásuk nem maradt visszhangtalan. *Balogh Géza, Bényi Árpád, Gyémánt László, Iványi Ödön, Máger Ágnes, Mustó János, Réti Zoltán, Somoskői Ödön* festőművész; *Benyó Ildikó, Farkas András, Felsmann Tamás, Herczeg István, Hibó Tamás, Klossy Irén, Kónig Róbert, Makó Judit, Rutikay Sándor és Zalogh Sándor* grafikusművész ihletett művei az élő példák, hogy stílusoktól, világnézettől és műfajoktól függetlenül mennyire időszerű a Madách-mű. Különösen a Madách-díjjal kitüntetett *Kirchmayer Károly* vörösköbe mintázott „realista” büsztje, és a fődíjat kapott *Czinke Ferenc Lucifer I-III.* című szimbolikus grafikai triptichonja példázza ezt ékesen.

Kirchmayer mellszobrán a saját és a hazája sorsán, valamint az emberiség történelmi útján magányosan töprengő, a jövőt konokul fűrkésző költő törekeny alakja jelenik meg. A drámai személyiség vívódását plasztikusan erősíti föl a fény-árnyék hatásokat mesterien kiaknázó felületmegmunkálás. E mű egyszerűsmind arra is jó példa, hogy az úgynevezett figurális szobrászat, a „realista” igényű valóságinterpretálás nem elavult stílus kategória vagy munkamódszer: éppúgy alkalmas értékes és maradandó érzések-gondolatok közvetítésére, mint az elvontabb, több jelentésréteget hordozó formai megoldások.

Kiemelt paraván, fő hely illette meg Czinke Ferenc bravúros technikával (diópác, ceruza) kivitelezett Lucifer-értelmezését. Mind formai, mind pedig tartalmi vonatkozásban megrendítően szuggesztívek ezek az egymás mellé komponált, egymást fölerősítő-értelmező, horizontálisan és vertikálisan hármas osztású (81x62 cm-es) lapok. A szárnyas oltárok formai keretében ábrázolt sátán, az alvilág ura – a biblia szerint isten ellen föllázadt, bukott angyal –, és a göröcsően markolt, a „felső világot” jelképező (angyal-)szárny a népművészetre jellemző szerves képi rendszerben, archaikus mélyrétegekből felszínre hozott kép- és képzettársításokkal képes megidézni az ellentétek mitikus harcát, mely szélsőséges lehetőségek és létszférák kiváltképp bennünk, emberekben mint természeti-társadalmi lényekben keresendők. Bár a külső jegyek alapján a téma biblikusnak tűnik, mégis az az érzésünk, mintha valamilyen „pogány”, „barbár” misztérium részesei lennénk. Amit Czinke egy-egy ilyen grafikai-drámai remeklésbe összesűrít, az a legtisztább, legnemesebb vallomás a fenségesgyarló emberről, önmaga jól ismert formai képletébe foglalva (a szárny, a bika- vagy kosfejű figura, a hold stb. kisebb-nagyobb jelentésmódosulásokkal vissza-visszatérő motívuma). Ez a vallomás nemcsak nekünk szól, hanem a jövő – nálunk remélhetőleg fogékonyabb – műélvezőjének, -értőjének is egy magas kultúráról, műveltségről, amelynek maroknyi elhivatott képviselője közé tartozik zaklatott századunkban a szűkebb-tágabb környezetében méltán és gyakran elismert, ízig-vérig közéleti művész.

S ha már a nemzeti, egyszersmind internacionális hagyományokból való tudatos merítésről szoltunk, a tárlat másik legfigyelemreméltóbb szereplője a kiemelt műfaji díjjal honorált *Samu Géza*. Természetes anyagokból (tollból, fából, vesszőből) formált konstrukciói, ha úgy tetszik, totemei, „mutációi” szaktának a klasszikus európai szobrászat bevett kliséivel, s olyan ősi, teremtő és természetes gesztusokat, a legegyszerűbb eszközökkel és minimális beavatkozással elérhető esztétikus alapmozzanatok, arányrendszereket tárnak föl – gyakran monumentális méretben –, amelyeket már csak a mítoszvilág, az emberiség kollektív emlékezete őriz (vö. a mottóban közölt Madách-idézzel). Az ilyen „primitív” eszközökkel dolgozó művész úgy tud a szó legnemesebb értelmében modern lenni, hogy eközben mindvégig gondosan ügyel az egyensúlyra az egyszeri és az örökérvényű, a konkrét és az elvont, a megformált és a talált tárgy között. Kihasználja, s egyúttal emlékezetbe idézi az általa megjelenített, az emberrel egylényegű világos organikus egységét, amely egység éppen szervességénél fogva tesz lehetővé, illetve szükségszerűvé különféle többértelműségeket, a hétköznapi léten túlmutató metamorfózisokat (lásd a Czinkegrafikákat). Közösségi mítoszteremtő igénnyel készülnek Samu munkái, s ismervé az ilyen vállalkozások gátló objektív-szubjektív körülményeit, melyek számosak lehetnek, nem csekély eredményeket elkönyvelő törekvése mindenképp megérdemli a bátorító támogatást. Még akkor is, ha az ilyen kísérletekkel szemben a felszíni jegyek alapján ítélkezők, akarva-akaratlan, egyelőre idegenkednek.

Nem egyedülálló ugyanakkor a kortárs képzőművészetünkben a *Samu* által oly magas színvonalon művelt szobrászi irányzat. Gondoljunk például *Bukta Imrére* és a Nógrádban élő-dolgozó *Bobály Attilára*, aki ezúttal a megyei alkotói díjat kapta. Már a tavaly átadott salgótarjáni játszótéri plasztikarendszere is mind funkcióját, mind izgalmas formai megoldásait, technikai kivitelezését tekintve – meggyőzően igazolta, hogy az akadémiai kiképzés hiánya olykor nem-hogy hátrány, hanem – ha megfelelő kitartással, nemzeti hagyományainkhoz elkötelezett világnézettel, világképpel, művészi koncepcióval és szakmai-elméleti önképzéssel, szerénységgel párosul – behozhatatlan és kellőképpen nem méltányolható előnye az alkotónak. A fiatal szobrász egyformán otthonos a kő és a fa megmunkálásában, ismeri az anyag titkait, s tudja, mi hozható ki belőlük intim vagy monumentális méretben. Eddigi munkáiról is leolvasható, hogy olyan tágabb léptékű gondolatkör foglalkoztatja, ami igazán inkább a közösségi, rendszerszemléletű feladatokban, megbízásokban nyilatkozhat meg hiánytalanul és sikerrel. A fiatal művész credendő tehetsége mielőbbi és teljesebb kibontakoztatása tehát nem lehet csupán az ő magánügye.

Végezetül szomorú kötelességünknek kell eleget tennünk, amikor megemlítjük hogy *Jánossy Ferenc* – látomásos festészetünk nem mindennapi képviselője – már nem érhetette meg a tárlat megnyitóját. A kiállításon – röviden ismertette a pályafutását – külön feketére festett paravánt kapott, *in memoriam* fejléccel. A rendezők-szervezők egy szép olajcsendélettel (*Gyenesi virágok*) búcsúztak tőle. Sajnos, nem ő az egyetlen veszteségünk ez alkalommal. A tavaszi tárlatok egy másik állandó és lelkes résztvevője, *Lenkey Zoltán* is örökre eltávozott körünkől. (Bemutattuk az 1980/4. sz.-ban – a szerk.) Mindkettőjünkkel érzékeny veszteség érte egész képzőművészeti életünket.

MENYHÁRT LÁSZLÓ

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR IRODALOM 1945–1980

A monográfia ismertetése során külön elismerést érdemel az a tény, hogy a szerző elsőként tekintette át és összegezte a csehszlovákiai magyar irodalom háború utáni korszakát. Ebből a szempontból hézagpótló tudományos munkáról van szó. Görömbei beavatottan, időrendben elemzi a csehszlovákiai magyar irodalom fejlődését a hetvenes évek végéig. Külön fejezetekben foglalkozik a felszabadulás előtti időszakokkal is, és a bevezető részben történeti áttekintést ad a csehszlovákiai magyarság társadalmi helyzetéről.

Mint ismeretes, a kezdés nagyon nehéz volt, a csehszlovákiai magyarságnak nem voltak hagyományos művelődési centrumai, a terület nem is érezte ennek szükségességét. Hiszen Budapest túl közel volt, és az írói tehetségek is oda távoztak. Ebben a különös helyzetben a dilettánsok teljesítették funkciójukat. Így voltaképpen a dilettantizmusnak egyrészt progresszív szerepe is volt a nemzetiségi irodalomban, másrészt konzervatív erőként hatott az irodalmi életre.

A Tanácsköztársaság leverése után a politikai emigránsok részben a liberálisabb Csehszlovák Köztársaságba menekültek, ahol bekapcsolódtak a magyar nemzetiségi irodalmi életbe és haladó irodalomszemléletükkel, művészi kísérletezésükkel új indítást adtak. A konzervatív dilettáns és a kísérletező avantgarde emigráns írók összeütközése jellemzi a kezdést, ez teremt meg az induló nemzetiségi irodalom sajátos jellegét.

A húszas évek második felében új korszak kezdődött. Ekkor formálódott meg a nagy írói nemzedék: *Fábry Zoltán, Győry Dezső, Morvay Gyula, Egri Viktor, Mécs László, Vozáry Dezső* stb. Közülük *Fábry Zoltán* fogalmazta meg legkifejezöbben a magyar nemzetiség küldetését: „*A cél világos: a perifériákon uralkodó öntudattá fejleszteni azt, ami Budapesten el van fojtva, amit ott nem is akarnak, nem is engednek: az embert. Tömegettudattá fejleszteni az emberi jog és kötelesség változtató, vállaló munkáját...*”

Minőségileg a nemzetiségi irodalom a harmincas évek feszült politikai légkörében változott jelentősen. Az irodalomban szigorúbb lett az esztétikai mérce. Ekkor jelentek meg a színvonalas regények és verskötetek, melyek sajátos értéket jelentenek az egyetemes magyar irodalomban is.

A háborús történelmi események szétszórták ezt a nagy írói nemzedéket. Legtöbbször elhallgattak, sokan Magyarországra jöttek. A felszabadulás után újra kellett kezdeni az irodalmi életet.

A következő 1945–48 közötti időszak a csehszlovákiai magyarság történelmének legválságosabb korszaka. A magyarság diszkriminálása mély depressziót okozott, és ennek kihatása sokáig érezhető volt a nemzetiségi irodalomban is. 1948 februárjában győzött Csehszlovákiában a szocialista demokratikus forradalom, s ezzel megteremtődött annak a lehetősége, hogy a nemzetiségi kérdést is szocialista módon oldják meg. Ez fokról

fokra, lassan történt, az akadályok leküzdése után.

A háborús történelmi események, majd a következő diszkriminációs évek teljesen szétszórták az első írói nemzedéket és ezzel az irodalmi folytonosság megszakadt. 1948 februárja után a csehszlovákiai magyar irodalom a sematizmus jegyében indult. A diszkriminációs évek után már magában a magyar nyelven szólás lehetősége lelkesedéssel töltötte el az írókat. Ez a lelkesedés gyakran személytelen frázisokat hozott az irodalomba, a valóság megszépítését.

A további fejezetekben Görömbei pontosan rávilágít azokra az akadályokra, melyek a kibontakozó nemzetiségi irodalom előtt álltak. Az 1948 utáni irodalom kezdetben nem támaszkodhatott hagyományokra, a fiatal írók nem ismerték a nagy írói nemzedék műveit. Az irodalom helyzetét még az is súlyosbította, hogy a csehszlovákiai magyarság elveszítette az értelmiségét, és helyébe a faluról jött autodidakta fiatalok álltak.

Legerőteljesebben az eseményekre gyorsabban reagáló líra indult. Új költőnemzedék jelentkezett: *Dénes György, Gály Olga, Bábi Tibor, Oszvald Árpád, Veres János, Török Elemér, Gyurcsó István stb.* A fiatal prózaírók sokkal nehezebben indultak, és a többsége közülük is elhallgatott. Ezek a fiatalok antológiában jelentettek meg írásaikat – *Mács József, Szőke József, Petrőczy Bálint* és *Nagy Irén*. Nagyobb prózai műfajt – regényt, csak az irodalmi folytonosságot jelentő írók – *Egri Viktor, Szabó Béla* és *L. Kiss Ibolya* írtak. A fiatal írókra általában jellemző, hogy ígéretes pályájuk az ötvenes évek közepén megtorpant. Ennek legfőbb okát a XX. kongresszus utáni új szellemi fejlődésben kell látni és nem utolsósorban Fábry Zoltán szigorú kritikai ítékezésében a fiatalok írásairól. Ez a korszak meghozta a sematizmustól mentes irodalomszemléletet és előké-

szítette a kibontakozás előfeltételeit. Ekkor kezdődött az irodalmi közgondolkodás megélénkülése és ezzel kapcsolatosan új kritikusok (*Turczel Lajos, Csanda Sándor*) és új írók jelentkeztek (*Rácz Olivér, Dobos László*). Az ő munkásságuk készítette elő azt a minőségi változást, amely 1958 után ment végbe. A faluról jött fiatal prózaírók természetesen főképp a falusi élet témáját hozták az irodalomba. Művészi példájukat *Móricz, Mikszáth, Tömörkény* írásaiból vették. Így új témakörük ellenére epigon-szerűek maradtak.

A magyar nemzetiségi irodalmon belül a líra lett a vezető műfaj. Sokkal gyorsabban reagált az eseményekre és többet mondott a csehszlovákiai magyarság életéről, mint a próza. A költők közül *Bábi Tibor* és *Oszvald Árpád* fejezték ki leghitelesebben a magyarság életérzését.

Az első írói nemzedék képviselői ebben a korszakban még gazdagították életművüket, de alapjában már művészileg nem változtak. Különösen *Fábry Zoltán* esszéisztikus írásai hatottak erősen az irodalom kibontakozására, szocialista eszméiségére és történelmi felelősségére. Fábrynak egyedülálló erkölcsirányító szerepe volt a nemzetiségi irodalomban. Az ő munkássága pótolta a hagyományok, a folytonosság hiányát.

A sematizmustól megszabadult gondolatíságot az ötvenes évek lírájában *Bábi Tibor* és *Oszvald Árpád* mellett a hozzájuk csatlakozó *Dénes György, Török Elemér, Veres János, Gyurcsó István, Gály Olga, Zala József, Mács József, Lovicsek Béla, Petrőczy Bálint* stb. képviselték.

1958 után minőségileg új korszak kezdődött a csehszlovákiai magyar irodalom történetében. Ez évben jelent meg az *Irodalmi Szemle*, a magyar nemzetiségi irodalom folyóirata és ez új indítást adott az irodalmi életnek, az irodalmi folyamat kibontakozásának. Vele együtt új írók je-

lentkeztek – *Ordódy Katalin, Dávid Teréz, Loviczek Béla*. Egészen új költői nemzedék mutatkozott be (*Cselényi László, Fecsó Pál, Györe Lajos, Kulcsár Tibor, Zs. Nagy Lajos, Petrik József, Simkó Tibor, Tózsér Árpád*), költői programjuk elutasította a leegyszerűsítő szemléletét.

A próza volt a legelmaradottabb műfaj, a fejlődése sokkal lassabban indult meg. A helyzet fokozatosan javult az *Irodalmi Szemle* megindulásával, főképp az elbeszélés kapott nagyobb lehetőséget. A csehszlovákiai magyar irodalom folyamatosan megélenkült, megszabadult korlátaitól. Ez elsősorban a regényirodalom fellendülését hozta magával, *Dobos László, Rácz Olivér, Egri Viktor, Dávid Teréz, Mács József, Diba Gyula* műveiben. Ennek eredményeként a líra veszített epikus kötelességeiből és követhette saját művészi lehetőségeit, új értékekkel gazdagodhatott. Ezt a változást, a filozofikus, intenzív költészet felé való tájékozódást leginkább *Bábi Tibor, Ozsvald Árpád*, a fiatal *Cselényi László, Tózsér Árpád* és *Zs. Nagy Lajos* verskötetei jelzik.

A kritikai és az irodalomtörténetírás a szépirodalomnál is nehezebb helyzetben volt. 1945 után mintha nem létezett volna: a kritikusnak csak egy feladata volt, ismertetni és megdicsélni a magyar nyelvű művet. Ebben a korszakban egyedül *Fábry Zoltán* tanulmányai, esszéi jelentették az irodalomtudományt is. Később, az ötvenes évek közepén kezdte irodalmi pályáját *Turczel Lajos*, aki aztán *Fábrytól* átvette szerepét. Az 1963 utáni szabadabb irodalmi légkör növelte a kritika, az irodalomtörténet-írás lehetőségét. A kritika szerepe is megváltozott, de még továbbra is megmaradt jelentős nevelői funkciója. Az irodalomtörténet-írás érdeklődése a hagyományok feltárására koncentrált. Ekkor válik a csehszlovákiai irodalomszemléletnek szerves részévé *Fábry Zoltán* morálesztétikája, *Rákos*

Péter elméleti tanulmányai, *Turczel Lajos* pedagógiai kriticismusa, *Csanda Sándor* adatfeltáró munkája, *Koncsol László* hagyományokat megbecsülő szemlélete, *Zsilka Tibor* egzakt irodalomtudományi módszerei. A mai fiatal kritikusok közül figyelemre méltó *Zalabai Zsigmond* esztétikumközpontú szemlélete.

A hatvanas évek második felében egész sor fiatal tehetség jelentkezett. Az új költői nemzedék az *Egyszemű éjszaka* című antológiában mutatkozott be. A verseik groteszk hangvételükkel, gyakran pesszimizmusokkal tüntettek az egyén és a közösség kapcsolatának megbomlása ellen. Többségük mellőzte az irodalmi hagyományokat, de a hagyományos kritika tévedett, amikor úgy vélte, hogy ezzel hűtlenek lettek a nemzetiségi életábrázolás iránt. A magatartásuk inkább arról tanúskodik, hogy ezzel tüntettek az irodalmi provincializmus ellen, hogy társadalmi okai vannak a másságuknak. A fiatalok a társadalmi válságra személytelen, groteszk színezésű lírával reagáltak. Írásaikban az individuális belső világa kapott hangsúlyt. Ugyanúgy a prózájukban a lírizáló módszer eredményezte az énközpon-túságot. Kísérletezésük törvényszerűen akkor kapott teret az irodalomban, amikor az már túljutott az illuzionizmus korszakán és realisabb lett. A hetvenes évek elején a fiatal írónemzedék – megőrizve a pályakezdő kísérletezés értékeit – folyamatosan elismerte az irodalmi folytonosságot, a hagyományok értékeit és beleépítette művészetébe. Ez a folyamat jellemző *Németh István, Tóth László, Aich Péter, Keszeli Ferenc, Kmeckó Mihály, Varga Imre* és *Mikola Anikó* költészetére.

A fiatal prózaírók közül *Mészáros Károly, Kövesdi János, Fülöp Antal, Mészáros László* a hagyományos epikát követték. *Mikola Anikó* az epika lírizálására törekedett, *Keszeli Ferenc, Turczel Gábor* és *Varga Imre*

formai újításokkal, kísérletezésekkel próbálkoztak.

Összegzésül el lehet mondani, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom folyamatosan felmérte és számba vette saját értékeit, s még erőteljesebben törekszik sajátos jellegének megfogalmazására. Ezzel kapcsolatosan már megjelentek az áttekintő, a csehszlovákiai magyar irodalom jellemzőit felmérő tanulmányok.

A hetvenes évek második felének csehszlovákiai magyar prózáját új színgazdagodás jellemzi. Kísérletek történtek a korszerű lélektani regény, a mitikus novella és a realista epika területén: *Egri Viktor, Mács József, Ordódy Katalin, Duba Gyula, Dobos László, Gál Sándor, Bereck József, Kovács Magda és Grendel Lajos* írásaiban. A költészetben viszont változatlan a minőségi folytonosság. Kiteljesedés tapasztalható *Ozsvald Árpád, Tözsér Árpád, Zs. Nagy Lajos, Gál*

Sándor költészetében. A csehszlovákiai magyar irodalomtudomány területén a korábbinál nagyobb igényesség érvényesül. Már megjelentek az átfogó jellegű tanulmányok *Turczel Lajostól, Csanda Sándortól, Koncsol Lászlótól, Zalabai Zsigmodtól és Mészáros Lászlótól.*

Görömbei András szerint a csehszlovákiai magyar irodalom az utóbbi években sem lépett látványosan előre, de sokszólamú, különféle törekvéseket és értékeket kibontakoztató folyamatként mutatkozik be. Esztétikai tágassága magába öleli a hagyományok korszerű folytonosságát és a kísérletező szándékot egyaránt. A korszerű nemzetiségi tudatot az egyenlőség és a sajátosság méltóságának, értékének jegyében formálja és fejezi ki. (Akadémiai)

MÉSZÁROS JÁNOS

Két hazában egy igazsággal

A hat esztendeje, 1977. március 23-án elhunyt Szalatnai Rezső ma is időszerű publicisztikájait a *Közre Nemzet és emlékezet* című most indult sorozatában *Két hazában egy igazsággal* címmel a Magvető Könyvkiadó. A jeles tanár, író, irodalomtörténész, műfordító, publicista, könyvtáros – 1964-ben az irodalomtudományok kandidátusa fokozatot is megszerezte – életének első felét a két világháború közötti Felvidéken – akkori közkeletű néven, Szlovenszkon – töltötte, s aktív részese volt az ottani magyar szellemi életnek. Az emlékezet –, s ezt gyakran tapasztaljuk – néha túlságosan feledékeny, ezért szükséges es hasznos volna feleleveníteni Szalatnai Rezső pályáját, ám egy recenzió terjedelmi lehetőségei között nem tehetjük.

A tanulságokkal teli, s egyfajta kárpát-medencei sorsot is példázó életpálya egyes szakaszait jól tükrözi a közelmúltban *Két hazában egy igazsággal* címmel megjelent kötete, amely publicisztikájának legfontosabb darabjait adja újra – immár összegyűjtve – közre. A kötetet gondozói két részre tagolták: az első, nagyobb felében a *Kisebbségben es igazságban* című fejezete alatt Szalatnai 1938 és 1948 között írt cikkeket jelentették meg, úgy, ahogy azok 1970-ben, külön kötetben a pozsonyi *Madách Könyvkiadónál* már napvilágot láttak. Népből, nemzetből, közép-európai összefüggésekben gondolkodik ezen írások szerzője. Vezérlő elve a humaniz-

mus, más népek megértése, tisztelete, s konok hit a kultúra közvetítő szerepében, amely utat nyit a más népekhez való közeledéshez is. „*Tíz különös, páratlanul nebez, megpróbáltató évben*” – írta Szalatnai e cikkeket, mint a kötetrész pozsonyi kiadásának most újraközölt előszavában említette. Később az előbbiekhez azt is hozzáfűzte: „*Roppant nagy tévedés, ha valaki netán azt hiszi, hogy a múlt eltüntetésével dolgozik helyesen a jövőért. Múlt nélkül nincs jövő. A rombolók műveltsége sivár és hideg, mint egy tűzjal. A humanizmus nem kisebbiti a nemzetet, abogyan a fasizmus rikácsolva hirdette. Az emberiség naggyá teszi a nemzetet, főként a kis nemzetet, s a nemzeti kisebbséget*”.

S valóban, Szalatnai Rezső valamennyi írása a magyarok, szlovákok és csehek, a Duna-medence népeinek elvszerű együttműködését szorgalmazta, s szorgalmazza ma is. S nemesak ezt, hanem meggyőződéssel hirdette az értelmiség összefonódásának szükségességét a munkásosztállyal és a parasztsággal. A kötet első írásainak születési ideje vértolulások esztendő, 1938: márciusban Hitler bevonul Bécsbe, szeptemberben Münchenben feldarabolják Csehszlovákiát, s hamarosan megszűnik a pozsonyi *Magyar Újság*, hasonlóan a többi itteni, s a prágai magyar lapokhoz. Mindössze kettő maradt meg: az egyik, az *Egyesült Magyar Párt* napilapja, az *Új Hírek*, a másik egy bulvárlap,

az *Esti Újság*. Az utóbbiból *Somos Élemér* – Szalatnai hajdani diák-társa, s Mórícz Zsigmond kalauza híres szlovákiai körútján – igényes, realista, az emberi és nemzeti fejlődéséget mindig szem előtt tartó lapot formált. Színszlovák városokban nagyobb példányszámban vették meg, mint a szlovák lapokat. Szalatnai, a Magyar Újság 1938 szeptemberi megszűnése után, kilenc hónapig nem írhatott cikkeket. 1939 májusában került az akkor már következetes antifaszizmust hirdető *Esti Újsághoz*, s a kötetben 1941-ig szereplő írásait mind itt publikálta. Szalatnai Rezsőt cikkeiért két ízben – 1940 márciusában, majd 1941 novemberében, másodjára *Peéry Rezsővel* együtt – a fasiszta szlovák politikai rendőrség rövid időre letartóztatta, s csak a szlovák írók közbenjárására szabadultak ki. Fogásában írta a megdöbbentő *Vasárnap*, illetve *Csempészett ceruzával* című cikkeit. Az egyik szlovák börtönőr ugyanis kettétörte a tinta-ceruzáját, s a rácsnon átnyújtotta Szalatnainak: tessék írni. Éjszaka papírt is vitt neki, sőt a börtönben írt cikkeket eljuttatta az író feleségéhez. „*Ilyen őszinte emberek táplálták hitemet a szlovák–magyar barátság elérésére*” – írta töretlen meggyőződéssel. A fasiszta pozsonyi kormányzat előbb korlátozta az *Esti Újság* oldalszámát, majd többször egymás után elkobozta a lapot, s végül betiltotta. Szalatnai hónapokig megint nem publikálhatott, 1942-ben a pozsonyi *Toldy Kör* évkönyvében, s a *Magyar Néplap* című hetilapban jelentek meg az írásai.

Szalatnai Rezső minden sorából a haladó gondolat, a humánus sugárzik. Így van ez akkor is, amikor „a dunai élmény költője”-ként írt *Győry Dezsőről*, a két világháború közötti csehszlovákiai magyar líra egyik legjelentősebb alakjáról, vagy

Adyt, a *Sarló* egyik zászlaját, *Babits* egyetemes emberiségét idézte. A német veszélyre figyelmeztetett *I. István* királyunk halálának 900. évfordulóján. S az olvasónak akkor sem volt nehéz párhuzamot találni a történelem és a jelen összefüggései között, amikor az 1849-es szabadságharc 90. évfordulóján a következőket írta: „*Szülőföldünk minden halottja, s minden múltbéli emléke eleven erőként azonos velünk. Nincs nagyobb ellenfele a szétbontó szenvedélyeknek, a szlovákokat a magyar ellen üző rosszindulatnak, mint a halottak néma, de rendületlen tanúsága*”. S így tette időszzerűvé *Hunyadi Mátyást* születésének 500. évfordulóján: „*Nemcsak a magyar nép szívében él, de él a szlovák szívében, a szerbnél, horvátnál, a románnál, mindenkinél. Az igazságot, az országépítő okosságot ezek a népek mind Mátyással fejezik ki, akár csak a magyar ember. Ez a mi közös örökségünk, Mátyás öröksége a Duna partján. Okuljatok belőle, magyarok és nem magyarok*”. Szalatnai 1942 karácsonyán került az *Esti Újság* utódjához a *Magyar Hírlaphoz*, 1944 végéig ez volt az egyetlen magyar nyelvű napilap akkor Pozsonyban. A címfeje szerint *Esterházy János* földbirtokos, a politikailag Horthy-függvény, a *Szlovákiai Magyar Párt* elnöke volt a lapvezér, aki azonban Szalatnai szerint, kezdettől távol állt a fasisztustól, s „elfogadta a Magyar Hírlap íróinak lelkiismeretét”. Így jelenhetett meg a lapban 1943 augusztusában Szalatnai híres cikke, *A nemzet nem azonos* címmel, amely *Fábry Zoltán* szerint „felkavarta egész Szlovákiát”. Az olasz kapituláció bizonytalan napjai idején az írás sikeresen átcuszott a cenzúrán. „*A nemzet* – írta Szalatnai – *nem azonos sem a szenvedélyesekkel, sem az önző, gyáva üzér-*

kedőkkel. A nemzet egy ideig türi a szenvedélyeket. Aztán lerázza. Az életnek végre is józanságra, mértékletességre, hagyományokra, bizton-ságra, békére, épülésre van szüksége.” Mindez természetesen úgy, hogy a közös múlt, a sors és a hagyományok által összefonódott népek kiegyenlítődjenek abból a zsákutcából, amelyet az első és a második világháború épített számukra. „A Kárpátok és a Duna népei – hangsúlyozta Szalatnai – saját múltjuk és jelenük révén meg tudják érteni egymást, ha akarják. Erre kell ma felkészülni szellemi, gazdasági és társadalmi téren egyaránt, kinek-kinek a maga tájékán, s egymást keresve, s egymásnak bizalmat előlegezve, mint régen. Terveket és gondolatokat csinálnak rólunk a hadakozó felek, csináljunk terveket magunk is és készítsük elő a tervek megvalósulását.” Mindennél fontosabb tennivaló (írta másutt): el kell oszlatni a ködöt a Duna felett, mert nem láthatók a népeket összekötő hidak! A köd felszállására azonban a csehszlovákiai tájakon még évekig várni kellett.

A felszabadulás utáni évekre elnémult a magyar szó Csehszlovákiában, a magyar nemzetdarab kollektív bűnösként került ítélszék elé. Szalatnai Rezső ebben a helyzetben budapesti lapokban jelentette meg írásait, gyakran bravúros módon juttatva el azokat a magyar fővárosba. „A sors – írta –, melynek fasiszta júriái ellen önzetlenül, számítás nélkül, belső meggyőződésből, ösztönös elszántsággal és a népek testvériségének érzelmeivel harcoltunk, éppen rajtunk, szlovákiai magyarokon állt bosszút. A kollektív büntetés, mely az ártatlan és védetlen magyarságot érte ebben az országban (ti. az 1945–1948. közötti polgári Csehszlovákiában) erkölcsileg visszataszító, s megrázóan ki-

ábrándító volt”. Írásai 1948-ig zömében az áttelepített és áttelepítendő szlovákiai magyarok budapesti hetilapjában, a *Sándor Dezső* szerkesztette *Új Otthonban* jelentek meg. S 1948 júniusában a csehszlovák hatóságok Szalatnai Rezsőt és családját is áttelepítették Magyarországra. A szlovákiai magyar nemzetiség megpróbáltatásairól tudósító szenvedélyes hangú cikkei, megdöbentő és kikerülhetetlen kordokumentumok. Nem meglepő hát, hogy a szlovákiai magyar szellemi élet legnagyobb alakja, Fábry Zoltán gyakran idézett Szalatnai írásából *A vádlott megszólal* című, 1946-ban keletkezett és két évtizedig csak kézirathoz jutott emlékiratában. Szalatnai Rezső ezen írásai az ottani és akkori magyar sors nélkülözhetetlen forrásai.

A kötet második részében *Nemzet és emlékezet* címmel az író hátrahagyott olvasónaplóját és elmélkedéseit gyűjtötték egybe a szerkesztők. Színvonaluk – éppen műfajuk következtében – nem egyenletes, jó néhány közülük azonban „minicsszé”-nek tekinthető. Ezen írásoknak is közös vonása –, mint Szalatnai egész életművének – a népben, nemzetben, kárpát-medencei, sőt egyetemes kitekintésben való gondolkodás, szóljanak akár kultúránk jeles alakjairól, *Tinóditól Móriczig*, vagy a szomszéd népek azon kiválóságairól, akik, gyakran környezetük ellenére, sokat tettek népeink barátságáért, összefogásáért. Hízen nem kevesebből volt és van szó ma is: „A fokozatosan emelkedő nemzeti tudat a szabadság, egyenlőség, s emberség érzelmeiből táplálkozik. A nemzeti kultúrák fejlődése Európa jelentős részében egybekapcsolódik a szocialista integrációs folyamattal. Éppen ezért döntő jelentőségű a szocialista államokban a torzítás nélküli nemzeti, tör-

téneimi tudat és a nemzeti műveltség magabiztos, élményszerű fejlesztése, közvélemény-alakító szerepe”.

Szalatnai Rezső önmagáról írta: „Két hazában egy igazsággal ál-

lok”. Sorsfacsaró évek sora sem tudta soha megtörni. Következetes kiállása, konok jövőhite méltó a nemzet emiékézetére. (Magvető)

BOTLIK JÓZSEF

A SZÁRÍTÓKÖTÉL CSENDÉLETE

Egy viszonylag kis létszámú nemzetiség kultúrájának fennmaradása és fejlődése szempontjából különös élességgel vetődik fel a kérdés, megfelelően tág intézményrendszerrel rendelkezik-e az adott kultúra. Ez a probléma természetesen a komplex nemzeti irodalmak esetében is fennáll, ám ott – a mennyiségi háttér megléte miatt, illetve azért, mert az irányok, törekvések, művek, a ható erők nagyobb száma és szóródása előbb-utóbb az irodalmi mozgástérben is létrehozza a maga (hivatalos vagy félhivatalos) intézményszerűsödését – az intézményi gátoltság csak hosszabb távon éreztetheti káros hatását.

Nem így a kisebbségi kultúrák esetében, ahol az effajta nehézségek mindjárt a közvetlen utánpótlást s az átörökítést is akadályozhatják. Hiszen a szellemi hagyomány megőrzésének legbiztosabb módja – tudvalevően – a hagyomány folyamatos megújítása, ami viszont csak akkor lehetséges, ha a tehetségek felkarolásához megfelelően tágas tér kínálódik. Nem mindegy ugyanis, hogy a nemzetiiségi kultúrát folytatni és fejleszteni kívánó egyén ezt pusztán magánluxusként engedheti-e meg magának, vagy pedig ennek szervezett formáihoz csatlakozhat, sőt esetleg maga is közreműködhet ezen formák alakításában.

A Madách Kiadó gondozásában megjelent *Főnix Füzetek* sorozat ebből a szempontból biztató jelnek látszik, ha egy hosszabb út elejéről van szó. Erős színvonalbeli to-

leranciával helyet adni pályakezdő íróknak, hogy egy *könyv* tárgyasult valóságában mérhessék fel – öök maguk, de olvasóik is – tehetségük, illetve feladataik súlyát, vállalva az előttük járók teljesítményeivel, illetve a teljes nyelvi kultúra közegével való összeméretés kockázatát is, a fent vázolt helyzet összefüggéseiben egyáltalán nem luxus, hanem hátor, üdvözlendő vállalkozás.

Az első hat *füzet* – négy verses- és két novellás kötet – azt mutatja, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom új pályakezdőinél is a líra iránti igény a legerősebb, a próza nagyobb utánpótlási gondokkal küzd, s a teoretikus, kritikai irodalom még nem jutott arra a fokra, hogy e korosztály is kötetben képviseltesse magát. Ez utóbbi nem is lehet véletlen, hiszen egy ilyen tanulmányirodalom kialakulásához megfelelő mennyiségű és színvonalú szépirodalmi anyag megléte szükséges. (A széppróza utánpótlási gondjairól már *Tóth László* is beszélt a *Megközelítés* – fiatal költők és képzőművészek antológiája, szintén a Madách adta ki – előszavában.)

A lírának a magyar irodalomban betöltött hagyományos szerepe s a lírai konvenciórendszer könnyebb elérhetősége is oka lehet, hogy a két legegyszerűsebb teljesítmény itt jött létre a füzet sorozat esetében is: *Bettes István* és *Barak László* – korántsem kiemelkedő – kötetekben. *Finta László Pogány passiója* értékelhetetlen, mert nem válik ki a

mükedvelés gyakorlatából. Más a helyzet *Sóoky Lászlónál*: ő a *Megközelítésben* a legtehetségesebb induló lírikusnak látszott, akinél a belső erkölcsi hajtóerő poétikailag érvényesen formált vagy formálódott versekben képes megmutatkozni. A *D. I. vándorlásai* című hosszú költeménye azonban arra utal, hogy a – látszólag – szervezetlen, nagyívű, epikus jellegű műforma belső telítéséhez és *formálásához* költői készségei még nem elegendők, noha a verszetben formálatlanul megnyilvánuló életanyag hősege *egyik* feltétele lehet egy ígéretes kibontakozásnak a későbbiekben. Egyelőre talán épp az életanyag nyomasztó jelenvalósága, közelsége lehetett a formálásra való képtelenség szubjektív oka.

A környezeti valóság poétikus leképezésének és az irodalmi hagyományhoz való alkotó kapcsolódásnak az igénye *Bettes* és *Barak* kötetében érezhető. *Bettes* nyelvi ötleteiben, egyes motívumaiban, illetve néhol versszervezésében is a groteszk látásmód az uralkodó: ars poeticus felülében mindjárt a bukó szabadságát hirdeti meg (*Bobócok áldozása*), másutt „tepsilét”-ről beszél (*Jódos vérrel*), megint másutt „felhajtható fedelű hokedlik”-ről, melyek „jövők zálogát” rejtik (*Bányaló-szerenád*). E látásmód kiérleletlenségére vall viszont, hogy a nyelvi ötletek, az érdekes motívumok és lelemények poétikailag alacsony szinten szerveződnek, a rímelés, a ritmus többnyire kezdetleges állapotban rekedt meg, s egyelőre nem sokkal erőteljesebb a szófűzés vagy a kompozíciókészség sem.

Néhány jobb versében, így például a *Részegek a kertben* címűben, vagy a *Galibabu abuliba* (*gagaga*) című dadaisztikus ötletversben *Bettes* már megmutatja a groteszk finctorra való poétikai felkészültségét is.

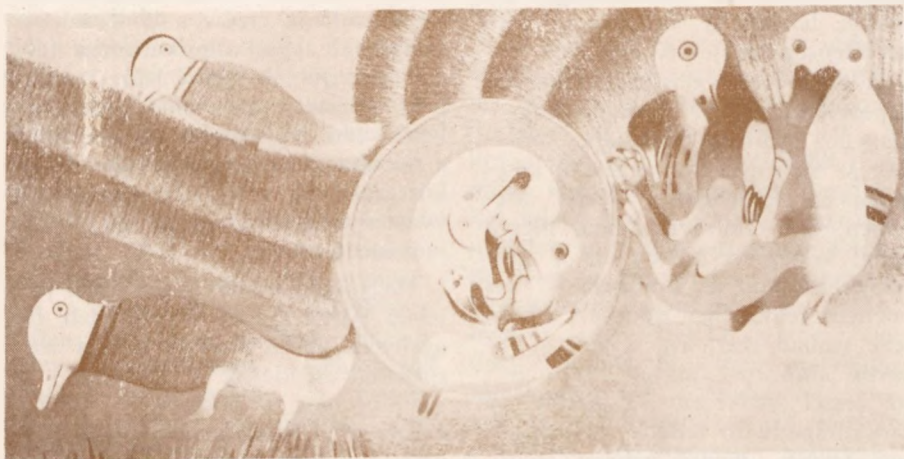
Innen már csak a nem fintorérvényű, társadalmis groteszkhez való kellő poétikai felkészültség hiányolható, legfőképpen azért, mert kétháromszor ez is megjelenik: a *Fü-löncsipésben* vagy a *Bányaló-szerenád*ban a társadalmi környezet felvillantásának és az abszurd technikának az összekapcsolása az ígéretes, a *Vándorseregben* pedig megmutatkozik *Bettes* hajlama a cseh *új bullám* groteszkjének látásmódjára. Itt a kompozíció az apró, köznapi cselekvések és motívumok, illetve az általános „nyelvezet”, kifejtésmód ellentéttségére épül. A groteszk szemléleti törekvés gondolati-érzelmi háttéréről a *Liba/non* és a *Lemeztelelítettük* című versek vallanak: a korlátozottság érzése, a civil szabadságérzet hiánya, a privátszféra túlzott determináltsága („hány vaskapocs / szorít már minden tettemben”) fűti fel legjobb verseit, ahol a poétikai összefogottság folytán egy közérzületnek a pusztán egyedi érvényen túlmutató, egyéni megfogalmazása jön létre.

Hagyományosabb lírafelfogás jellemzi *Barak László* kötetét, bár figyelemre méltó motívumai („a szarítókötél csendélete”, „valahol a naftalin meg a nosztalgia / határövezetén”, „Szárnyas kényszerzubbonnyok”) a *Bettes*éhoz hasonló gondolati háttérrel sejtetnek. Egyik legjobb versében (*Megszámláltattak*) a létalatti élet, a bürokratikus bezártság hangulatát képes megjeleníteni: „Érzem a névsorokba zárt tömeg / áporodott szagát”. Másutt bebizonyítja, hogy képes zárt versszerkezeteket létrehozni (*Ösztönös merülés*), vagy éppen mitologikus-archaikus motívumokra építeni mondandóját (*Kenotáfium*) és talán legjobb teljesítményében, a címadó *Sancho Panza szomorúban* határozott hajlamot mutat a groteszkre is, bár kötetének egészét inkább egy szubjektíve in-

dokolt, lírailag azonban konvencionális rezignáció-pátosz erőtér jellemzi. Az a tény, hogy legjobb versét – a mennyiségi arányok ellenére – címadóvá is emelte *Barak*, jelzi, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom tekintetében jelenleg érvényesebb lehetőségnek látszik a groteszk, mintsem a patetikus szemléletmód.

Mind *Bettes*, mind *Barak* kötete azt példázza, hogy érvényes motívumaik egyelőre inkább csak motívumköltészetet hoznak létre: a poé-

Létrejöttének színvonalával arra a szellemi közegre utal, melyből „véttetett”. Van-e a köznapok fölébe kívánckozó írói tekintetnek lehetősége a szűkebb és tágabb környezetére való rálátásra? Viszonylagos autonómiával észlelheti-e annak viszonyait és ugyanígy fogalmazhatja-e azokat meg? A társadalmi valóság részleges és érvényes átlátásának képessége nemcsak az egyén készségeit jelzik, hanem a társadalomét is. Ha a kérdések általában tisztán, de legalábbis tisztázhatóan vetődnek fel,

tikai rendezés készségének hiányában a kvázivers megszületésében közreműködő energiák –, melyekről feszült motívumok tanúskodnak – nem szabadulnak fel, nem jön létre költői erőátvitel, általános érvényesség híján a vers nem válik sem kultikus, sem kulturális hatóerővé.

A széppróza állapota mindig árulkodó arra a társadalmi és kulturális közegre nézve, amelyet mintáz.

az epikai analízis nagyobb esélye és szüksége nyilvánvaló. Ennek hiányában a kérdéseket a lírai képzeletnek kell a maga logikája szerint lebontania, s az így nyert, legalább metaforikus tisztázottságot a szellemi közegben átörökítenie.

Ebből a szempontból és a *füzetek* felől nézve a legújabb csehszlovákiai magyar próza jövője aggasztó, bár nem teljesen reménytelen. Cuth

János novellás kötetének alapgon-
dja az, hogy nem érthető egyáltalán
az írás indítéka: sem valamelyes
funkcionalitással bíró eszközhazsná-
lat, sem kompozíciós készség vagy
akár csak szándék, sem észlelhető
célképzet nem hüvelyezhető ki a
könyvből. Meg kell jegyezni, hogy a
nemzetiségi irodalmakban – a nem-
zetiekkel szemben – az irodalmi
nyelv pusztá fenntartása is cél le-
het, ám a *Lélekbarang* ehhez is ke-
veset nyújt: még leginkább egy
többszörösen idejét múlt, konvencio-
nális írásmód – valószínűleg nem
tudatosított – imitálása az, ami ösz-
szetartja.

Ebből az állapothból, ám na-
gyobb tudatossággal és merészebb
ösztönökkel rajtol *Vajkai Miklós* is.
A konvencionális gyakorlatokon túl-
mutató, jobb írásaiban (*A kovály-
gó*, *A másnapos város*, *A novella
tartalma*, *Wobl*) a kafkás mitizá-
lás, a provinciális, kisvárosi környe-
zet natúrájának beemelése, valamint
az írásmódra vonatkozó reflexiók
szintetizálása (illetve ennek igénye)
nyomán egy öntörvényű írói világ
megteremtésének lehetősége csillan
meg. A kafkaian szervezett és értel-
metlen, bürokratikus világrend kép-
zete, a nyomasztó – és tágan ér-
clmezhető – kisvárosi miliő jelenléte
egy nagyobb tájegység érzelmi és
részben szellemi térképének felraj-
zolására ad lehetőséget, mely pro-
vincia – mint több írás említi is –
a Varsó–Prága–Budapest háromszög-
ben húzódik meg, s záródik el. *Vaj-
kai* esélyeit növeli az is, hogy ehhez
a fajta prózához, illetve ennek maj-
dani megújításához jó hagyomány-
ként kínálkozik a tájegység régebbi

irodalmi hagyománya is, a folklo-
risztikus-mítikus örökségtől a – tá-
gabban érvényes, de a hely szelle-
mét integráló – kafkaizáló hagyomá-
nyig és a századelő kisvárosi iro-
dalmáig.

Valószínűleg vízvázlasztó lesz –
Vajkainál, de másoknál is – szüle-
tik-e az újabb nemzedéknél is *re-
gény* ebből az élményközegből és mo-
tívumkincsből, létrejön-e olyan szu-
verén látásmódja ennek a társadalmi
és szellemi miliőnek, mely nagyepi-
kai formában – tehát átfogó érvé-
nyességgel – képes visszavonhatat-
lanul tárgyasítania magát. A cseh-
szlovákiai magyar irodalom szem-
pontjából ez a legkevésbé mellékes
kérdés.

Az a tény, hogy a *Főnix Füzetek*
első hat kötete nem mutatott fel
megkérdőjelezhetetlenül markáns
tehetséget, még nem az adott iroda-
lom örötartalékait, hanem sokkal in-
kább intézményrendszerének és to-
vábbi intézményesedésének feladatait
minősíti. Intézmények ugyan nem
hozhatnak létre műveket, de az iro-
dalom fejlődését gerjeszthetik, hiá-
nyuk vagy diszfunkcionálásuk pe-
dig éppen elzárhatja az irodalom-
fejlődés útját.

Éppen ezért kell várakozással te-
kinteni a *Főnix Füzetek* újabb da-
rabjai elé. (Madách, *Főnix Füzetek*:
Bettes István: Bohócok áldozása,
Barak László: Sancho Panza szomo-
rú, Cuth János: Lélekharang, Finta
László: Pogány passió, Vajkai Mik-
lós: A másnapos város, Soóky
László: D. I. vándorlásai.)

SZKÁROSI ENDRE

Fejes Endre novellái és regényei

Fejes Endre pályakezdő könyve, *A hazudós* című elbeszélés gyűjtemény, 1958-ban jelent meg először. A könyvet, bár az író SZOT-díjat kapott érte, a kritika fenntartásokkal fogadta, s a siker egyáltalán nem volt egyértelmű. Amikor aztán megjelent a *Rozsdatemető*, az áttörés teljes lett; az újabb magyar irodalomban ez a siker páratlan volt – két évvel az első kiadás után a regény már elérte a 200 000-es példányszámot, számos nyelvre lefordították, s ami még lényegesebb, hatására az addig született művek is átértékelődési folyamaton mentek keresztül, egészen más megvilágításban szerepeltek az olvasók és irodalmárok előtt. Így került sor *A hazudós* azonnali újrakiadására 1963-ban, majd 1966-ban a – még a regény előtt született – további novellák közlésére, *Vidám cimborák* címmel. Fejes ma már egy életművet mondhat magának, ami lehetővé teszi számunkra ennek korszakolását, s azt, hogy az alkotásokat ilyen perspektívából szemléljük. Ezek szerint, kontinuitás és diszkontinuitás dialektikájában, három nagyobb periódust különböztethetünk meg Fejes Endre pályáján.

1. *A novellák – a felkészülés ideje.* Fejes Endre novelláinak megjelenése újdonság is volt, ugyanakkor, mint említettem, kételkedve is fogadták őket. Milyen névumot jelentettek ezek az elbeszélések? Azt mondhatjuk, hogy elsősorban témájuk, a bennük ábrázolt világ volt más, mint az addig megszokott. Az 50-es évek sematikus, problémátlan vilásképe után Fejes írásainak hősei, egyáltalán a szereplői, a társadalom perifériájáról származnak. Kétes egzisztenciák, a munkásosztály alsó rétegeinek képviselői küzdenek sorsukkal, egymással, a társadalom szorító korlátaival (*A hazudós, Vigyori, Mocorgó, Vonó Ignác* stb.). Erőfeszítéseik azonban rendre kudarcot vallanak, a hősök elbuknak. Fejes írásai olyan világról tudósítanak, mely addig is létezett, de a politika és az irodalompolitika szűkre szabott keretei miatt nem kaphatott hangot. A híradás önmagában azonban nem elég. S itt e novellák formai és szemléleti sajátosságairól kell beszélnünk. Az egyik alapvető vonásuk egy belső ellentmondás. Az író a világ legteljesebb átfogására törekszik, az általános törvényeket próbálja megfogalmazni, de műveiből a valóság legtöbb konkrét eleme kiszorul, nem ábrázolódik. A novellák világa kettészakadt egy nagyobb meseszerű részre és egy kisebb realitást hordozó részre. E rendszer szerint alakul ki a fejesi novellatípus. Ahogy Gyurkó László írja, a kérdésfeltevés mindig ugyanaz: „animális lét vagy emberhez méltó élet”. Az írások alapképlete pedig, mint a kettészakadt világ, szintén kettős: adott a férfi, aki gyönyörű álmokat sző, emberi léte képzel, de mindez sohasem realizálódik, mert a valóság ellenáll, s mert a hősök maguk is álomvilágban élnek. Velük szemben állnak a nők, asszonyok, akik többnyire nem értik meg ezeket az álmokat, a valósághoz tapadnak, s boldogulásukat e szerint próbálják valóra váltani. E két pólus valamelyikéhez tartozik a novellák összes szereplője. Az ábrázolt világ így bomlik szét, mert Fejes szemlélete az, amely ilyen – megint csak Gyurkó szavaira utalva – leegyszerűsítő, fekete-fehér ala-

pon mutatja be. A leírt világ azonban így lényegében dimenziótlanná válik, sem térbeli, sem időbeli kiterjedése nincs meghatározva, s ezért adott állapotként, állapotszerűségként jelenik meg. Végső soron ez az állapot variálódik a novellák mindegyikében, csak a szereplők, a történet változik. A legistábbban talán *A hazudós* tükrözi ezt, de ide sorolható a *Vigyori*, az *Eljegyzés*, *A hívész*, *Élő Klára*, a *Vidám cimborák* is. Természetesen következik a szemléletről, hogy mint jeleztem, a valóság konkrét elemei kevésbé ábrázolódnak; nem arról van tehát szó, hogy Fejes még bizonytalan, „hiányzik belőle a realizmus könyörtelensége”. Különösen nem igaz ez, ha az életművet folyamatában tekintjük. Sokkal inkább helyálló – úgy tűnik – az, hogy Fejes a novellákban még csak *leírja* a világot, úgy is megfogalmazhatnánk, azt, *ami van*, tekintet nélkül arra, hogyan alakult az ki, mi a problematikája stb., azaz számhívés és még. Kétségtelen, hogy a magasabb rendű szintézis csak később születik majd meg. A valóságot, a maga konkrét realitásában, ilyen szemléletről nem lehet átfogóan megragadni. Hogy ez az átfogás valamilyen módon mégis létrejöjjön, szükségszerű, hogy az írói magatartás és szemlélet, illetve ábrázolási mód lírai legyen, lirizálódjon. Ez figyelhető meg –, s ez a következő sajátosság – Fejes novelláiban; az író hőscével és ábrázolt világukkal lírai módon azonosul, hiányzik a távolság. A líraiságot újra csak kettősségben kell figyelembe vennünk. Ez adja meg a novellák alaphangulatát, segít az átfogás létrehozásában, ugyanakkor azonban korlátozza az író, eltakarja a valóság reális, mélyebb törvényszerűségeit. Világot alkot, de e világnak csak a felszínét engedni megragadni. A világalkotást úgy kell értenünk, hogy a líraiság egyúttal az íráskor hitelét is megadja; másképp nem lenne elképzelhető például *A hazudós* meseszerűsége és az írói hitet, alapállást hordozó befejezése, ahol az álom, a mese – az emberi élet – mégiscsak győzedelmeskedik.

A novellák közül el kell különítenünk egy kisebb csoportot, mivel ezek már átmenetet képeznek a *Rozsdatemető*höz. Gyurkó László két elbeszélést említ, a *Mocorgót* és a *Kéktiszta szerelem* címűt. Ehhez mi még hozzátehetjük a *Vonó Ignác* című novellát is, hiszen a módszer már itt is a későbbihez hasonló: nagyobb időszak, történelmi események rövid, tömör átfogása stb. (nem véletlen, hogy ebből is készült dráma). Lényegében ezekben az íráskorban, de a többiben is, töredékeiben már készen van az a világ, megszülettek azok az alakok, akik a *Rozsdatemető* valóságát fogják alkotni. Hangsúlyoznunk kell a folyamatosságot, még ha nyilvánvaló is, hogy a regényben már más típusú szemlélettel van dolgunk.

2. *A Rozsdatemető – a kiteljesedés időszaka.* A regény sorsa érdekesen alakult. A *Kortárs* akkori szerkesztője visszautasította a közlését azzal az indoklással, hogy „a magyar valóság nem ilyen, a maga *Hábetler családja teljesen torz képet fest a munkásosztályról*.” Fejes Endre egy 1963-as interjúban azt nyilatkozta: „Hiszem, hogy az idő megerősíti a *Rozsdatemető* sikerét”; ma már tudjuk, hogy az írónak volt igaza, s a kiadónak, mely közölte a művet. A teljesebb megértés kedvéért azonban előbb néhány általános összefüggést kell érintenünk.

Az 50-es évek zártsága után a 60-as évek elején a magyar társadalomban „nyitás” következett be, amely sok vonatkozásban érezte hatását. Ilyen volt például az, hogy egyszeriben lehetőség és igény született a marxista etika kidolgozására. Ez az etikai érdeklődés az írók szemléletében is, műveikben is megnyilvánul. Megindult a jelen és a múlt ilyen szempontú szépirodalmi feldolgozása is. A valóság jelenének és múltjának objektív törvényszerűségeit, mozgását igazán az objektív műfajok képesek megragadni. Innét érthető a

prózaí formák (novella, kisregény, regény) térhódítása és jelentőségük növekedése az időszak irodalmában. Elég, ha csak *Sarkadi, Sánta, Darvas, Cseres, Konrád* kisregényekre gondolunk; s természetesen ebbe a sorba tartozik Fejes *Rozsdatemetője* is.

A kisregényben megjelenő környezet, világ ugyanaz, mint ami a novellákban ábrázolódik. A szemlélet azonban, ahogy azt már jeleztük, más. A kapcsolatot a novellákkal az is aláhúzza, hogy a kisregény is egy állapottal kezdődik, amely, mint láttuk, a novellák egyik alapvető sajátossága. Fejest azonban ekkor már nem az állapot érdekli önmagában, hanem annak kialakulása történelmi-társadalmi távlatban. Lényegében ez a szemléleti különbség a döntő a novellák és a kisregény világa között. Ez fejeződik ki – eltekintve most attól az evidenciától, hogy novella és kisregény nem azonos prózaí forma – a szerkezetben is. Mivel Fejest a *Rozsdatemető*ben elsősorban nem a jelen, mint olyan, hanem a múlt, mint előtörténet érdekli, vonatkoztatva a jelenre, a közvetlen jelenvaló valóság a kisregényben előre vetődik, s a mű maga ennek az előrebecsátásnak a „magyarázata”. Ezért van igaza *Tóth Dezsőnek, Béli Miklósnak*, s másoknak, amikor a *Rozsdatemetőt* (s az időszak több más alkotását) *oknyomozó regénynek* nevezi, mert valóban az okok kereséséről van szó. Az írói szemlélet és magatartás másik lényeges változása és sajátossága, hogy Fejes már nem azonosul lírai módon hőseivel, mint a novellákban. A *Rozsdatemető*ben már létrejött az a distancia, amely a hábetlerék, mocorgók és a többiek világának és alakjának többdimenziós és dinamikus ábrázolásához szükséges. Ilyen distancia mellett Fejes már képes reális ítéleteket alkotni, képes az értékekkel szemben a nem-értékeket is teljességükben megmutatni. Ugyanakkor az is csak ilyen feltételek (oknyomozás, distancia) révén képzelhető el, hogy Fejes végső fokon új formát is teremt. A polgári családregénynek az irodalomban nagy hagyományai voltak, de a „proletár családregény” a *Rozsdatemető* megszületéséig nem létezett. Az új tartalom azonban a hagyományos családregényformát (extenzív totalitásra való törekvés történelmi-társadalmi-emberi vonatkozásban, hogy csak az alapvető vonásokat említsük) is átalakítja. Így jön létre az „antiregény”; negyven év története egy kisregényben. A forma azonban adekvát a hábetlerizmus világával. A hábetlerizmus nem azonos a történelmi-társadalmi extenzivitással, ezért belőle, ha az író hiteles képet akar rajzolni, csak annyi ábrázolható, amennyit a hábetlerék felfognak, amennyi számukra megjelenik. Ugyanakkor a befogadó természetesen nem tud elvonatkoztatni meglevő élményeitől, ismereteitől, melyekkel a műben kibontakozó intenzív totalitást kiegészíti, s ebben az értelemben az alkotást még további teljesség felé irányítja. Az intenzív totalitás magyarázza a *Rozsdatemető* (de általában a kisregényforma) a regényműfajnál nagyobb drámaiságát; a cselekmény egyes csomópontokban összsűrűsödik és drámai erővel telítődik, ami egyben ellensúlyozza a kibontott teljesség hiányát is. A kisregényforma totalitása nemcsak intenzív, de egyszempontú is; ez nem egyoldalúságot jelent, hanem azt, hogy az író egy társadalmi réteg vagy történelmi szituáció valóságának totalitását ábrázolja, s minden más ebből az aspektusból vetődik fel. Az egyszempontú totalitás azonban olyan általános problémákat fogalmaz meg, melyek más társadalmi-történelmi szférákban is jelen vannak, csak az író konkrétan nem ábrázolja ezeket a vonatkozásait. A *Rozsdatemető* intenzív és egyszempontú teljessége ilyen értelemben kap általános érvényt, amennyiben az alapproblémája, ahogy *Pándi Pál* fogalmazza, az életmód és az életérdek ellentmondása, összestükközése. Ezáltal a *Rozsdatemető*ben valóban létrejön a valóságátfogás,

mely a novellákban csak problematikusan, lírai módon fogalmazódott meg. Ezért lesz hitelesebb, árnyaltabb a kisregény összes jelentősebb szereplője, mint a novellák alakjai, még ha az utóbbiak ezeknek „előzményei” is. Az előzőek értelmében már érthető a Rozsdatemető krónikaszerűsége; egyrészt a családi történet követeli ezt, másrészt maga a hábetlerizmus.

Ezek után kell kitérnünk néhány jellegzetes, a Rozsdatemetővel szembeni el-
lenévrre. *Tóth Dezső* már az általunk átvett fogalmat is, az oknyomozó re-
gény fogalmát is, negatív előjellel használta. Szerinte az ilyen típusú forma és
szemlélet szűk. Úgy érezzük, hogy a fentebb vázolt gondolatokra már vála-
szoltunk; a kisregény (ezen belül az oknyomozó), a prózai formák sajátos vála-
tozata, s a XX. században a magyar társadalom 60-as évekbeli átmeneti idő-
szakának adekvát formája, s mint láttuk, a megfelelő módosulásokkal a valósá-
g totalitását is képes magába zárni. Tóth Dezső másik elutasító érve a Rozs-
datemető determinizmusa, végzetszerűsége, melyet a kisregény keretességével
is bizonyítani vél. Részben erre is válaszoltunk már. Kiegészítve hozzátehet-
jük: a végzetszerűség is lehet formateremtő elv, egyrészt, de a Rozsdatemető-
ben nem erről van szó. Fejes Endre valóban ábrázolja a körülmények szorító
hatásait, korlátait az emberre nézve, de ezzel nem tagadja az emberi értéke-
ket és a cselekvés lehetőségét, ugyanis a Rozsdatemető létezése önmagában ta-
gadja ezt. A döntő azonban mégis az, hogy az író milyen perspektívákból szem-
léli a maga teremtette valóságot. Fejes pedig egyértelműen a cselekvés, az
értékekben való hit, a változásban való hit tragikus perspektívájából tekint a
Hábetlerék világára. Ezt támasztja alá Hábetler Jani alakja, s az író szavai:
„Büntetését hivatott bírák szabják ki. Méltányosak lesznek.”; valamint a mot-
tóként szereplő Pascal-idézet: „Legyünk hát azon, hogy jól gondolkodjunk:
ez az erkölcsi kiindulás.”. Ezért játszódhat le többfajta tragédia is a Rozsda-
temetőben. Idősebb Hábetler János és a lányok tragédiája az, hogy nem ismer-
rik fel: életérdeklük az lenne, ha életmódjukon változtatnának; Jani és Pék
Mária tragédiája azonban még teljesebb, mert ők többé-kevésbé tudatában van-
nak, hogy tovább élni így már nem lehet, de a körülmények még erősebbek.
Pék Mária halála ezért szimbolikus is – ebbe is belepusztul; Jani gyilkossá
válík, de neki még van lehetősége a változtatásra. Egyébként pontosan ezek
miatt nő Hábetler Jani előzményei (Mocorgó, Hazudós, stb.) fölé.

3 a. *Újabb regények – az irányváltás körvonalai.* Az újabb regények foly-
tatásai a Rozsdatemetőnek, mégis, úgy tűnik, minőségi különbségek választják el
tőle. A kérdésfeltevések is hasonlóak – életmód és életérdek, periféria és tár-
sadalom, animális lét vagy emberi élet. A „görög” fiú Mocorgóék és Hábet-
lerék leszármazottja. A *jó estét nyár, jó estét szerelem* már kifejezetten csak
a jelenről szól, de ezt a jelen valóságot Fejes már nem azokkal a módszerek-
kel, azzal a szemlélettel ábrázolja, mint a Rozsdatemető világát. A „görög”
fiú is az emberibb, szebb életért vágyakozik, de a valóság ennek ellenáll, s
csak azt az egyetlen utat hagyja meg, mely a kisregényben megjelenik előtünk.
Ez önmagában nem lenne baj, de Fejes a valóságot nem bontja ki, nem foly-
tat olyan oknyomozást, mint a Rozsdatemetőben, hanem ezt a szituációt, ezt
a valóságot adottnak veszi, állapotként ábrázolja. S itt már el is érkeztünk a
leglényegesebb kérdéshez; a valóság állapotként való megjelenése a *Jó estét
nyár, jó estét szerelem*-t a novellák világához közelíti inkább. Ezt látszik alá-
támasztani az is, hogy míg a Rozsdatemető egyértelműen reális szemléletet és
ábrázolási módszert tükrözött, addig a *Jó estét...-re* a novellák lírai azonosu-
ló, „lírizáló” írói magatartása a jellemzőbb. Ez biztosítja az írói hitelessé-

get, de közel sem olyan fokon, mint az előző műben. A „görög” fiú is gyilkossá lesz, mint Jani; sorsa szintén tragikus, de már nem katartikus, mint Janié. Tragikus, mert ugyanúgy benne rejlenek az emberi életre való lázadás energiái és a felismerés, hogy másképp kellene élni, de pályája végzetesen rossz irányba fordul, azzal az úttal, amit választ. Ennek következményeképpen gyilkossága, s majdani bűnhődése már nem lehet katartikus. Hiányzanak az okok, a motivációk sorsa alakulásában.

A *Szerelmemről bolond éjszakán* című regényre még inkább érvényesek az előző megállapítások. A novellákkal való szemléleti közösségét az is mutatja, hogy az *Étűd I.* és *Étűd II.* és a *Párizsi emlék* című írásokban már név szerint felbukkannak a hősök, s Fejes már 1963-ban azt nyilatkozta, hogy regényt ír ilyen címen. Végül is több mint tíz évvel később készült el a mű: A Szerelmemről... „lírizmusa” még nyilvánvalóbb ezek értelmében. Látható az a törekvés is, mint a novellákban, hogy világot átfogó legyen a regény, de ez csak lírai szinten valósul meg, és nem olyan erővel, mint a novellákban. A nagyobb forma ezt nem tudja hordozni – töredékessé is válik. A világ-valóság állapotként való ábrázolása abban is kifejeződik, hogy lényegében minden konkrét kötődéstől mentes – tere Európa különböző helyszínei, de ezek is csak éppen háttérként jelennek meg. Taniszter, Rácz és Zimonyi szinte térből és időből kiesve keresik az emberibb életet; majdnem elejétől tudjuk: Rácz és Taniszter halottak; csak Zimonyi él, ő beszél el a történetet első személyben. A másik kettőt tehát már elérte az értelmetlen halál (hogyan, azt még nem tudjuk), úgy, mint a „görög” fiút az értelmetlen gyilkosság. A három főhőst az is elváltatja Fejes előző figuráitól, hogy ők már cleve a társadalom kivetettjei, bicskázók, tolvajok stb. – a perifériának is a legalsó szintjén élnek. Erről a regényről azonban még nem lehet végső és mindenre kiterjedő ítéletet alkotni, mert az író folytatni szándékozik; ez még csak az első éjszaka volt. Nyitott kérdések maradtak: Zimonyi sorsának alakulása, s az író végső viszonya Zimonyi és társai világhoz.

Annyi tanulságot azonban levonhatunk, hogy Fejes világa és szemlélete (különösen a Rozsdatemetőhöz viszonyítva) szűkült és ez a beszűkülés az írók korai korszakának szemléletéhez és műveihez közelíti. Ez pedig sajnos, nem a valóság átfogó érvényű ábrázolása felé vezet, ellenkezőleg, attól távolítja.

3/b. – *A változás képe.* A változás képét a legjobban Fejes Endre legfrissebb műve, *A fiú, akinek angyalarca volt* című regény tükrözi. Kétségtelen a tény, hogy Fejes ezt a prózai alkotását összegző, összefoglaló műnek szánta. (Olyan „apróságok” is jelzik ezt, hogy a regény a *korábbi* alkotásokból is merít; példaként csak egyetlen tényt említek: az új regény egyik jelentős szereplője, Valentin úr, a főszereplője az *első kötet A bazudós* [1958] című gyűjtemény *A bűvész* című novellájának). Minden elemzés és magyarázat nélkül, *előzetes* megállapításként, legszöveghez: az *Angyalarcú* sem a pálya összegzésként, sem önmagában, „környezetéből” kiszakítva nem állja meg a helyét. Más kérdés, hogy minden hibája, gyengesége és elenyésző crénye ellenére, a regény valamiképpen mégis összegzés, még inkább – zárszámadás; mindaz bemutatható rajta, ami Fejest a hatvanas években jelentős íróvá avatta, de az is, ami a *Vidám cimborák* óta egyre süllyedő művészi színvonalat reprezentál. S még egy előrevetett megállapítás: az *Angyalarcú* azért is vehető a pálya összefoglalásának, mert mintegy a novellák, illetve, pontosabban, a novellák és a Rozsdatemető utáni írói világhoz való *végleges* visszatérést, illetve e világ

folytatását jelzi; amit korábban bizonytalan, esetleges irányváltozásnak jeleztem, itt, most – lezárt, befejezett kérdésnek látszik.

Egészen egyszerű is lehet kiindulási pontunk (ugyanakkor e pont sajnálatosan felcserélhető is): a regényt próbáljuk megközelíteni, az író *szándéka* felől. Fejes regénye *szándékában nagyregény* – totális társadalomábrázolásra törekszik, s egyúttal, mint minden ilyen mű szerzője: totális létábrázolásra, -magyarázatra tör. Látszólag a mű rendelkezik is az ehhez szükséges összes kritériummal – szereplői társadalmi helyzete a lumpenproletariátustól a legfelső értelmiségi pozícióig terjed, azaz, ismétlem, látszólag a teljes mai magyar társadalmat felöleli. Hogy e *látszólagosságot* állandóan kénytelen vagyok hangsúlyozni, annak az az oka, hogy a mű bármely rétegét (esztétikai értelemben) vizsgáljuk is, nagyon *szűk keresztmetszethez* jutunk el. (Itt szeretném megjegyezni, hogy egyáltalán nem, vagy csak utalásszerűen térek ki azokra a tényekre, melyek *politikai szempontból is* megítélhetők; hogy mégis érintenem kell majd a műnek *ezt a rétegét is*, annak is esztétikai megfontolások képezik az alapját.)

A regény talán legnagyobb baja-hibája annak a homogén közegnek a hiánya, mely valamiféleképpen „összefogná” a művet. Fejes e közeg létrehozására érezhetően és láthatóan visszakanyarodott korábbi epikus műveinek szemléletéhez, de ez akkor is problematikus lett volna, ha *azokban* a művekben ez nem jelentett volna problémát; ha azok ezt a stílust és szemléletet kifejtett formájában *már* nem jelezték volna aggasztónak. Így nyíltan egy sajátos – legalábbis Fejes szempontjából – epikai tendenciáról beszélhetünk, mely 1969. óta, a Jó estét... című kisregény óta tart.

Mit mondhatunk el e tendenciáról? Ami az új regénynél első pillantásra szembetűnik – a fénykép- és a filmszerűség. E módszerből *is* következik, hogy a regényre egy sajátos *naturalizmus* a jellemző. Sajátosnak azért nevezem, mert Fejes műve nem naturalista. Az *Angyalarcú* naturalizmusa abból származik, úgy jön létre, hogy Fejes több mint 600 oldalon keresztül *naturális leírásokat*, külsőleges tárgyiaságokat közöl, a legtöbbször funkció nélkül, szereplőinek belső világára éppen csak utalva, vagy meg sem kísérelve e bensőség ábrázolását. Szereplőinek motiváltságát pusztán ezen külső eszközökkel próbálja megoldani –, s ez nagyon kevésnek bizonyul. Hősei, mint egy színpadon, jönnek-mennek, beszélnek, cigarettára gyújtanak, átkozódnak stb. –, s a szöveg valóban csak erről szól. S ha már leírtam a színpad szót: az *Angyalarcúra* talán, minden eddigi Fejes-műnél inkább, ez a színpadiasság a jellemző, ráadásul *modoros, melodramatikus* hangvétellel. A mű befogadója sajátos módszerbeli szemléletbeli *keveredésnek* lehet szemtanúja; de nemcsak keveredésnek, hanem ezen belül egymásnak ellentmondó, egymás hatását kioltó ellentétes tendenciáknak is. Így, csak tételszerűen sorolva: bár elvileg epikus anyagról van szó, s a feldolgozás is szándékában epikus, mindezt feloldja egyfajta *meseszerűség, költőiség, megemelt közi-metaforikus* rétege a műnek. Ugyanakkor e költőiségnek mélyen ellentmond Fejes sokszor direkt, publicisztikus hevülete, mely írói „ki-szólások”, magyarázatok formájában ölt testet, s képtelen esztétikai formává válni. (A már említett külső, naturális leírások ugyanebben az irányban hatnak.) Nem valami kategorikus egyneműséget kérek számon Fejesen, hiszen a XX. század epikájára éppen a sokféle epikus megközelítés elegye a jellemző; szemléleti problémákról van itt sokkal inkább szó (erről azonban később). Hasonló ellentmondó tendencia a mű tisztázatlan műfaji kialakítása: utaltam már rá, hogy az *Angyalarcú* írói szándékában, széles epikai ölelésű regény;

ugyanakkor megvalósulásában igazán „kamaradarab”. De ez utóbbi sem képes összefogni a regényt, mert itt is ellentétes tendenciák érvényesülnek: a „játék” kétségkívül nagy általánosságban egy megemelt szinten, jelzésszerű valóságban játszódik. A mű különböző rétegeit vizsgálva, mindez bizonyítható és igazolható is: a szereplők elnevezései (Angyalarcú, Tatárcú, Bronzhajú stb.), melyek ugyan még nem „beszélő nevek”, de már közelítenek hozzá: az állandó ismétlődések; állandó jelzők használata mint a jellemzés eszközei; nyelvi-stilisztikai szinten pedig a költői nyelv érvényesítése az ábrázolásban: például, hogy Fejes, mint korábban is, egyszerűen nem használja a magyar nyelvben, prózában megszokott határozott névelőt, mely az ábrázolandó tárgyat konkretizálja. A határozott névelő *hiánya* megintcsak egy általánosabb sík felé tolja el a regény világát. Amit itt az előbb felsoroltam, az, azt hiszem, nagyon is emlékeztet Fejes első, induló korszakára, a novellák világára. Mégis, hogy a Fejes-novellákat ma is érvényes, jó alkotásoknak tartjuk, annak oka egy óriási különbség: ott Fejes szemlélete és módszere az adott műfajhoz, a novellához alkalmazkodott – azt a lírai-drámai töltést a novella már formájából következően is képes volt fölvenni; mint ahogy, úgy tűnik, képtelen a nagyobb epikai forma. Különösen az Angyalarcúban megnyilvánuló fényképszerű módszerrel. Így, végül is epikai szándékú műben, mintegy *eposzi* epitetton ornansként használt kifejezések, mint: a Marlboróra gyújtás, Ronson öngyújtóval; az Angyalarcú megjelenése bárhol „luxus toprongyában” stb., stb., nemhogy céljukat elérnék, de sokkal inkább groteszk hatást keltenek. Mindezen ismétlődések bekezdéseken keresztül, egyszerűen „epikus tölteléként” hatnak; funkciótlanok. Ebben a heterogén világban (esztétikailag értve) Fejes hősei befogadójukra legalábbis ellentétes hatást gyakorolnak: átkozódnak, ágálnak mint egy görög tragédiában, miközben zárt világukba állandóan betör az írói erőszak, Ronson öngyújtó, Marlboro és egyéb külsőségek formájában. A regénynek azonban van még egy olyan tartalmi rétege, mely végképp megtöri a mű látészolagos költői ívét: ez az értelmiséget szatirizáló vonulata a regénynek. Fejes regénye bármennyire is kínálja, befogadóját bármennyire is csábítja a tartalmi-direkt elemzés, mégis tartózkodnunk kell tőle; az egyetlen „cset”, ahol

mégis kivételt kell tennünk – az éppen az értelmiséget szatirizáló rétege a regénynek. Itt nem térhetünk ki Fejes prekoncepciói elől.

Fejes regénye bár az „ezerszer áldott nyolcadik kerületben” játszódik, többek között, főszereplői nagyobbreszt értelmiségiek: egyetemista fiatalok, fiatal, most induló és már beérkezett értelmiségi emberek. Főleg ez utóbbiakat illetően, Fejes végképp elrugaszkodik a valóságtól – személyükben olyan arisztokrata felső ezret próbál meg ábrázolni, ami, ha létezik is Magyarországon, úgy gondolom, nem feltétlenül a tudományos kutatók és hasonlók köréből kerül ki. Ezt a réteget Fejes egyfajta leíró-realista módszerrel kísérli megközelíteni – kísérlete, minden tartalmi naivitástól, elfogultságtól eltekintve, azonban pontosan itt vall kudarcot. Indulatai publicisztikus, újságírói fogásokhoz, már nem is szatirikus, hanem karikatúraszerű ábrázoláshoz vezetik. A regény ezt már végképp nem bírja el. Finoman fogalmazok, ha azt mondom, a mű időnként a neveltségesség határát súrolja. S itt kell visszautalnom arra az idézetre, mely Fejes szemléletét érintette, még a novellák korszakában. A leegyszerűsítő, fekete-fehér szemléletre; ahol fordított meseszerűen a gonosz győz, a jó elbukik; ahol a világ a gonoszok és az angyalarcúak megosztlása szerint szerveződik; ahol a férfiak mindig jóra törő emberek, akikről elmondható: „...igaz barátaim vannak. Várnak minden vasárnap délelőtt. Szűk szemű férfiak. Bízni lehet bennünk”; s a nők megalkuvó, helyzetükbe-életükbe bele-törődő realisták ezen álmodókkal szemben. Am ezek a jelzők, epiteton ornan-sok, egyre inkább nem a mesék szimbólumai lettek, hanem allegóriák, ráadásul egyre üresebbek, míg, úgy tűnik, eljutottak a modern mítosz-mese, a western ürességéig.

Mindebből következik, hogy az *Angyalarcú*, bár látszólag a legnagyobb szabású, legtöbbre törő alkotása Fejesnek, alighanem a legnagyobb kudarca is. Nem takarhatja ezt el (sőt), hogy Fejes olyan formai kísérletekkel is él, mint a nézőpontváltás, epikus síkok keverése, stb. Egy idő után kiderül, hogy a látszólagos heterogenitás, mely az epikailag körülhatárolt valóságdarabot lenne hivatott a maga sokszínűségében felmutatni – *homogenitás*, de nem esztétikai értelemben; röviden; egysíkúság, mely a műnek sem a motivációs, sem a lélektani, sem realista vonulatát nem képes tényleges információs bázissal ellátni. Információs bázison persze nem azt értve, hogy mit *közöl* adatszerűen a regény; mert ebben, végül is, nem marasztalhatjuk el Fejest. Sokkal inkább abban a *költőileg egyenműsítő* közeg megteremtésében, mely a novelláknál formai-tartalmi novumot jelentett, ebben az esetben, mintegy túlhaladott formaként, a mű ellenében működött.

A regény problematikusságának sajátos vetülete belső idejének és külső terjengőségének az ellentéte. Az *Angyalarcú* történeti ideje mindössze 3–4 nap, *Péntek Esté-től Kedd Nappal-ig*. Hogy a történet feldúsul egy ilyen vagy még rövidebb idő alatt, arra számtalan világirodalmi példát is hozhatnánk. Csak-hogy a regényben éppen ezzel a „feldúsulással” van a probléma: a történet nem intenzíven erősödik föl, pusztán csak extenzíven. S itt látható újra az a kudarc, mely a monoton ismétlődések, terjengős, hiteltelen leírások, párbeszéd-ek mögött rejtőzik; az újabb és újabb adalékok, melyek nem mélységben építik a művet, legfeljebb csak szélességben, de már látuk, az sem probléma-mentes. Kétségtelen, ebben a momentumban Fejesnek az a felismerése is ott található, hogy a bonyolult valóság már nem ragadható meg egyszerű eszközökkel; hogy változtatni kell. Sajátos ellentmondás, hogy a mű mindezt csak szándékában tükrözi – epikus eszközei változatlanok maradtak.

Összegzés: Úgy tűnik, mind ez idáig Fejes Endre pályájának és életművének csúcspontja továbbra is a *Rozsdatemető*. Ez az a Fejes-mű, amely tartalmi és formai vonatkozásban egyszerre és egyaránt újdonsággal szolgált. Az utána következő regények egyre inkább tartós válság kialakulásáról és elmélyüléséről tudósítanak; azt aényt tükrözik, hogy Fejes jó ideje nem találja a pontot, ahol tartalmi-formai „üzenete” összesűrűsödhetne, olyan „szerencsés” pillanatban, mint éppen a *Rozsdatemető*nél. Úgy is mondhatnám, a 60-as évek második felétől törés állt be Fejes pályáján, de ez a törés nemcsak önmagára mutat. Fejes nemzedékének sok tagja küszködött/küszködik hasonló problémákkal, s ez, mint már korábban utaltam rá, egyfajta nemzedéki kérdéssé teszi a tényt egyfelől, másfelől pedig szociológiai jelentőségűvé. Már nem ennek a dolgozatnak a feladata – keretei közé ez nem is férne –, hogy részletesen boncolgassa ezt az összetett problémát. Annyi azonban mégis megjegyezhető, kérdés formájában: miért, hogy ilyen méretekben „pusztul” ez a generáció? S válaszként is megkockáztatható annyi: úgy gondolom, az a félműlt, melyet sokan szeretnének múltnak tudni, az 50-es évek, majd '56. tragédiája, mindaz a kálvária, melyet áldozatként végigjárt, résztvevőként önmagának okozott e nemzedék – mindez egyáltalán nem tűnt el. Lappangva tovább élt, s éppen a '60-as évek közepére-végére hozta meg igazán a törést, az össze-roppanást. Ugyanakkor a valóság viszonyai, arculata is megváltozott, s ehhez kevesen tudtak úgy alkalmazkodni, hogy mind formában, mind tartalomban e megváltozott valóság érvényes művészi képét teremtsék meg. S az igazsághoz alighanem az is hozzátartozik: e valóságnak sem volt már szüksége a nemzedékre, ellökte magától egyes tagjait. Fejes életműve tehát – önértékén túl – nemzedékének teljesítményét is jelenti – s ez az *összegező kép* a legkevésbé sem biztató. Az életmű persze nem lezárt; a nemzedéknek is vannak alkotó tagjai; de a „*fejldés iránya*” még csak nem is körvonalazható. A képből hiányzik a jövő idődimenziója.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Nógrád megyei Tanács VB művelődésügyi osztálya és a Palócföld szerkesztősége 1983. évre is meghirdeti a

MADÁCH-PÁLYÁZATOT.

A szocialista szellemű alkotómunka ösztönzését szolgáló pályázaton olyan, eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott művekkel lehet nevezni, melyek elkötelezetten, elmélyült szakmai igénnyel mutatják be mai valóságunk közérdekűen időszerű kérdéseit, illetőleg, amelyek Madách Imre korára, életére, életművére, annak utóéletére vonatkozó új gondolatanyagot, adalékot tartalmaznak.

A jelíges pályamunkákat 3 gépelt példányban 1983. október 31-ig lehet benyújtani a Palócföld szerkesztőségének címére (3100 Salgótarján, Arany János út 21.). Kérjük, hogy lezárt borítékban mellékeljék a jelíge feloldását.

Pályadíjak:

1. Szociográfia, irodalmi riport, esszé, tanulmány kategóriában

I. díj 10 000 Ft

II. díj 8 000 Ft

III. díj 5 000 Ft

2. Versek, szépróza művek kategóriában

I. díj 10 000 Ft

II. díj 8 000 Ft

III. díj 5 000 Ft

Eredményhirdetésre 1984. januárjában, a Madách-ünnepség keretében kerül sor. Az első közlés jogát a Palócföld folyóirat tartja fenn.

NÓGRÁD MEGYEI TANÁCS
MŰVELŐDÉSÜGYI OSZTÁLYA
PALÓCFÖLD SZERKESZTŐSÉGE

Ára: 12,- Ft

PALÓCFÖLD
